

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРИЩУК МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 340.1:342.841

ДИСЕРТАЦІЯ

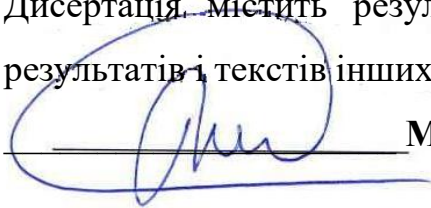
**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність – 081 Право

Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

М.О. Грищук

Науковий керівник: **Кравчук Микола Володимирович**, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету

Тернопіль – 2024

АНОТАЦІЯ

Грищук М. О. Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Західноукраїнський національний університет МОН України, Тернопіль, 2024.

Дисертація є комплексним дослідженням загальнотеоретичних аспектів правового забезпечення антикорупційної діяльності.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена необхідністю вирішення нагальних питань з вдосконалення надзвичайно важливої для суспільства і держави в Україні комплексної діяльності щодо запобігання і протидії корупції, з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн. Корупція становить загрозу національній безпеці та є однією з головних перепон на шляху утвердження демократичної правової держави, її ефективної і результативної участі в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції. Загальновизнано, що впровадження європейських цінностей на всіх рівнях державного та суспільного життя як основи утвердження України в когорті провідних держав Європи неможливе в умовах системного поширення корупції. Враховуючи динамізм корупції в різних її проявах як суспільного феномена і публічно-правового явища, її трансформації відповідно до змінюваності умов середовища поширення та появу новаторських форм, наявна постійна необхідність у моніторингу національного та міжнародного правового поля, пошуку нових форм і механізмів попередження та протидії корупції, що відповідають сучасним процесам політичного та соціально-економічного розвитку держави. Тому дослідження правових аспектів антикорупційної діяльності, особливо в

умовах розвитку транзитного суспільства і утвердження ліберально-демократичного типу держави в Україні, не втрачає своєї актуальності.

Поставлені в дисертаційному дослідженні мета і завдання зумовили обрання відповідної структури роботи, що об'єднує три розділи, в яких розглядаються такі питання: витоки, становлення, сутність антикорупційної діяльності; нормативно-правовий та інституційний виміри антикорупційної діяльності в Україні; стратегія запобігання та протидії корупції як складова антикорупційної політики держави (український та міжнародний виміри).

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано авторське вирішення наукового завдання, що полягає у всебічному дослідженні загальнотеоретичних аспектів правового забезпечення антикорупційної діяльності з урахуванням положень чинних правових норм, наукових напрацювань провідних українських і зарубіжних дослідників проблеми, міжнародного досвіду та підходів до антикорупційної політики.

Зокрема, у Розділі 1 «Витоки, становлення, сутність антикорупційної діяльності» розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення корупції як соціально-правового явища, універсального визначення якого досі в науці не сформульовано. Проаналізовано сутність, прояви, структуру, форми, рівні корупції як соціального явища та проблеми функціонування публічної влади. На основі аналізу напрацювань вчених та чинного законодавства виокремлено суто юридичні ознаки корупції. Акцентовано увагу на загрозах, які породжує корупція як системне явище. Виділено концептуальні погляди щодо розуміння напрямів запобігання і протидії корупції, недоліки сучасного нормативного трактування корупції в Україні.

Окремо охарактеризовано історико-правовий процес виникнення та протидії корупції як соціального феномена і політико-правового явища від найдавніших часів (появи перших держав) до кінця першої чверті XXI століття. Запропоновано та обгрунтовано періоди історії антикорупційної

діяльності в Україні: становлення; формування основних засад протидії корупції; псевдопротидія корупції; посилення протидії корупції; законодавче реформування; комплексне реформування антикорупційного законодавства і становлення дієвої інституційної системи. Прийняття ряду нормативно-правових актів та активізація роботи спеціальних антикорупційних органів, зокрема, в умовах військового стану, позначили якісно новий рівень організації та реалізації національної антикорупційної політики в Україні.

У Розділі 2 «Нормативно-правовий та інституційний виміри антикорупційної діяльності в Україні» проаналізовано чинну нормативно-правову базу та структуру інституційної системи антикорупційної діяльності в Україні. Обґрунтовується висновок про те, що за наявної відсутності безпосередньої регламентації антикорупційної діяльності в Конституції України наявний прямий зв'язок її норм із антикорупційним законодавством. Враховуючи аналіз норм Загальної частини Кримінального кодексу України можна констатувати особливе ставлення законодавця до корупційних кримінальних правопорушень через їх виокремлення серед інших видів правопорушень, суттєву мінімізацію можливостей звільнення від кримінальної відповідальності, амністії та помилування правопорушників.

Обґрунтовується запровадження інституту незаконного збагачення як самостійного складу кримінального правопорушення, формулювання неправомірної вигоди в нормах кримінального права з дотриманням усіх принципів права, коректного окреслення суб'єктивних і об'єктивних ознак даного кримінального правопорушення, забезпеченням адекватності санкцій та недопущення суб'єктивізму під час застосування процесуального закону.

У роботі представлено критичний аналіз функціонування інституційної системи антикорупційної політики в Україні. Ідеться про роботу таких спеціалізованих інституцій, як Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Вищий антикорупційний

суд (ВАКС), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). Акцентовано увагу на проблемних аспектах в їх роботі, що негативно впливають на її ефективність, та шляхах їх вирішення. Відзначено недостатній рівень якості нормопроектної техніки при розробці правової бази функціонування новостворених антикорупційних органів, що спричинило численні судові баталії, експертні дискусії, привернення уваги міжнародних партнерів, необхідність виправлення колізій та внесення відповідних законодавчих змін, перезавантаження паралізованої роботи інституцій. Обґрунтовано авторські пропозиції щодо необхідності нормативно-правового забезпечення процедури аудиту ефективності діяльності НАБУ. Відстоюється позиція, що функціонування ВАКС є доцільним і цілком виправданим з огляду на малоефективність судової системи при розгляді корупційних справ, що потребувала дієвих і конкретних заходів із вирішення накопичених проблем судочинства. Зроблено висновок, що ключовий пріоритет у процесі вдосконалення функціонування антикорупційних інституцій в Україні полягає в покращенні взаємодії між ними, в тому числі на основі удосконалення нормативно-правового забезпечення.

У Розділі 3 «Стратегія запобігання та протидії корупції як складова антикорупційної політики держави» досліджуються актуальні аспекти державної політики у сфері запобігання і протидії корупції, шляхи удосконалення механізмів протидії корупції в Україні, міжнародний досвід антикорупційної діяльності. Запропоновано визначення політики у сфері запобігання і протидії корупції. Проаналізовано структурні елементи антикорупційної політики (організаційні, економічні, політичні, управлінські). На основі аналізу принципів Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки запропоновано визначити пріоритетні напрями формування антикорупційної політики. Доведено необхідність наділити Координаційну робочу групу з питань антикорупційної політики функцією моніторингу

законодавства у сфері повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність оприлюднення даних про усі види діяльності суб'єктів владних повноважень на їх офіційних веб-ресурсах. Виокремлено пріоритетні напрями політики України у сфері запобігання та протидії корупції. Доведено необхідність доповнення Закону України «Про запобігання корупції» положеннями про мету, завдання та принципи антикорупційної політики.

Подано дефініцію механізму протидії корупції. Обґрунтовано передумови ефективності механізму протидії корупції. Визначено елементи механізму протидії корупції в Україні. Доведено, що ефективною моделлю антикорупційного механізму є модель комплексного підходу до боротьби з корупцією, що включає в себе три основні елементи: модель-розуміння корупційної діяльності, модель-попередження корупційних ризиків, модель-невідворотності покарання за корупційну діяльність. Визначено систему засобів, що впливають на негативний приріст корупціогенних факторів. Сформульовано пропозиції щодо доповнення переліку завдань антикорупційного механізму окремими нормами в законодавстві України.

Проаналізовано досвід організації та реалізації антикорупційної політики в Польщі, Німеччині, Швеції. Виділено головні механізми протидії корупції в зарубіжних країнах, які варто запозичити Україні.

У роботі вперше комплексно проаналізовано особливості організації та функціонування системи антикорупційної діяльності в Україні як соціально-правового явища на основі аналізу міжнародного законодавства і досвіду антикорупційної політики окремих зарубіжних держав. Запропоновано створити реєстр юридичних осіб, щодо яких відкрито кримінальне провадження за корупційні діяння, а також реєстр посадових осіб підприємств, щодо яких відкрито такі ж провадження. Удосконалено визначення термінів «корупція», «антикорупційна політика», «антикорупційна діяльність», «політика у сфері запобігання і протидії

корупції», «механізм протидії корупції». Підтримано пропозицію щодо доповнення Закону України «Про запобігання корупції» положеннями про мету, завдання, принципи, суб'єкти, об'єкти, пріоритетні напрями, засоби та заходи антикорупційної діяльності держави. Констатовано недостатній рівень якості нормопроектуючої техніки при розробці правової бази діяльності новостворених антикорупційних органів. Підтримано пропозицію про необхідність чіткого нормативно-правового забезпечення процедури аудиту діяльності НАБУ. Доповнено перелік завдань функціонування антикорупційних механізмів. Набули подальшого розвитку формулювання пріоритетних напрямів формування антикорупційної політики як основи Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, доцільності функціонування ВАКС, вдосконалення порядку реєстрації повідомлень про корупцію та фактів їх перевірки, рекомендації щодо удосконалення механізму реєстрації повідомлень про факти одержання (пропозиції одержання) подарунків, набору механізмів протидії корупції, які варто запозичити Україні з досвіду антикорупційної діяльності інших країн.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання положень, висновків, пропозицій та рекомендацій у науково-дослідній сфері, правотворенні (у процесі вдосконалення законодавства), у правозастосовчій діяльності правоохоронних органів, наділених повноваженнями реалізовувати функцію запобігання та протидії корупції, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, антикорупційна діяльність, антикорупційні органи, протидія корупції, запобігання корупції, правове забезпечення, правова держава, орган державної влади, національне законодавство, правоохоронні органи, правове регулювання, міжнародний досвід, верховенство права, державне регулювання.

SUMMARY

Hryshchuk M. Legal support of anti-corruption activities: general theoretical aspect. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of Philosophy doctor on specialty 081-Law. – West Ukrainian National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2024.

The dissertation is a comprehensive study of the general theoretical aspects of legal support for anti-corruption activities.

The relevance of the topic of the dissertation is due to the need to address urgent issues of improving the comprehensive activities to prevent and combat corruption, which are extremely important for society and the state in Ukraine, taking into account the positive experience of foreign countries. Corruption poses a threat to national security and is one of the main obstacles to the establishment of a democratic state governed by the rule of law, its effective and efficient participation in the processes of European and Euro-Atlantic integration. It is generally recognised that the implementation of European values at all levels of state and public life as a basis for Ukraine's consolidation among the leading European countries is impossible in the context of systemic corruption. Given the dynamism of corruption in its various manifestations as a social phenomenon and public law phenomenon, its transformations in accordance with the changing conditions of the environment of its spread and the emergence of innovative forms, there is a constant need to monitor the national and international legal framework, to search for new forms and mechanisms for preventing and combating corruption that are consistent with the current processes of political and socio-economic development of the state. Therefore, the study of the legal aspects of anti-corruption activities, especially in the context of the development of a transitional society and the establishment of a liberal democratic type of state in Ukraine, remains relevant.

The purpose and objectives set out in the dissertation research led to the choice of an appropriate structure of the work, which includes three sections that address the following issues: the origins, formation, essence of anti-corruption activities; regulatory and institutional dimensions of anti-corruption activities in Ukraine; strategy for preventing and combating corruption as part of the state's anti-corruption policy (Ukrainian and international dimensions).

The thesis provides a theoretical synthesis and offers the author's solution to the scientific task of a comprehensive study of the general theoretical aspects of legal support for anti-corruption activities, taking into account the provisions of current legal norms, scientific developments of leading Ukrainian and foreign researchers of the problem, international experience and approaches to anti-corruption policy.

In particular, Section 1 «Origins, Formation, Essence of Anti-Corruption Activities» examines theoretical and methodological approaches to the study of corruption as a social and legal phenomenon, which has not yet been universally defined in science. The author analyses the essence, manifestations, structure, forms, levels of corruption as a social phenomenon and problems of public authorities' functioning. Based on the analysis of scholarly work and current legislation, the author identifies purely legal features of corruption. The author focuses on the threats posed by corruption as a systemic phenomenon. Conceptual views on understanding the areas of preventing and combating corruption, as well as shortcomings of the current regulatory interpretation of corruption in Ukraine are highlighted.

The author separately describes the historical and legal process of emergence and combating corruption as a social phenomenon and political and legal phenomenon from ancient times (the emergence of the first states) to the end of the first quarter of the XXI century. The author proposes and substantiates the following periods in the history of anti-corruption activities in Ukraine: formation; formation of the basic principles of combating corruption; pseudo-corruption;

strengthening of combating corruption; legislative reform; comprehensive reform of anti-corruption legislation and establishment of an effective institutional system. The adoption of a number of regulatory acts and the intensification of the work of special anti-corruption bodies, in particular under martial law, marked a qualitatively new level of organisation and implementation of the national anti-corruption policy in Ukraine.

Section 2, «Regulatory and Institutional Dimensions of Anti-Corruption Activities in Ukraine», analyses the current regulatory framework and structure of the institutional system of anti-corruption activities in Ukraine. The author comes to the conclusion that, despite the current absence of direct regulation of anti-corruption activities in the Constitution of Ukraine, there is a direct link between its provisions and anti-corruption legislation. Given the analysis of the provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, the author notes that the legislator has a special attitude to corruption criminal offences by distinguishing them from other types of offences, and significantly minimising the possibilities of exemption from criminal liability, amnesty and pardon of offenders.

The author substantiates introducing the institute of illicit enrichment as an independent criminal offence, the unlawful benefit in the criminal law provisions in compliance with all principles of law, to correctly define the subjective and objective features of this criminal offence, to ensure adequacy of sanctions and to prevent subjectivity in the application of procedural law.

The paper presents a critical analysis of the functioning of the institutional system of anti-corruption policy in Ukraine. The article focuses on the work of such specialised institutions as the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC), the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), the High Anti-Corruption Court (HACC), and the National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes (ARMA). Attention is focused on the problematic aspects of their work that negatively affect

its effectiveness and ways to solve them. The author notes the insufficient level of quality of the rule-making technique in the development of the legal framework for the functioning of the newly created anti-corruption bodies, which led to numerous court battles, expert discussions, attracting the attention of international partners, the need to eliminate conflicts and introduce appropriate legislative changes, and to restart the paralysed work of the institutions. The author's proposals on the need for regulatory and legal support of the NABU performance audit procedure are substantiated. The author advocates the position that the functioning of the HACC is appropriate and fully justified given the inefficiency of the judicial system in considering corruption cases, which required effective and concrete measures to address the accumulated problems of the judicial system.

Section 3, «Strategy for Preventing and Combating Corruption as a Component of the State's Anti-Corruption Policy», examines the current aspects of the state policy in the field of preventing and combating corruption, ways to improve the mechanisms of combating corruption in Ukraine, and international experience in anti-corruption activities. The definition of policy in the field of preventing and combating corruption is proposed. The author analyzes the structural elements of anti-corruption policy (organizational, economic, political, managerial). Based on the analysis of the principles of the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025, it is proposed to identify priority areas for the formation of anti-corruption policy. The author proves the necessity of vesting the Coordination Working Group on Anti-Corruption Policy with the function of monitoring legislation in the field of powers of state authorities and local self-government bodies. The author substantiates the need to publish data on all types of activities of public authorities on their official web resources. The author highlights the priority areas of Ukraine's policy in the field of preventing and combating corruption. The author proves the need to supplement the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» with provisions on the purpose, tasks and principles of anti-corruption policy.

The definition of the anti-corruption mechanism is given. The prerequisites for the effectiveness of the mechanism of overcoming corruption are substantiated. The elements of the mechanism of combating corruption in Ukraine are defined. It is proved that an effective model of the anti-corruption mechanism is a model of an integrated approach to combating corruption, which includes three main elements: a model of understanding corruption, a model of preventing corruption risks, and a model of inevitability of punishment for corruption. The system of means influencing the negative growth of corruption factors is defined. The author formulates proposals for supplementing the list of tasks of the anti-corruption mechanism with certain provisions in the legislation of Ukraine.

The experience of organizing and implementing anti-corruption policy in Poland, Germany, and Sweden is analyzed. The main mechanisms of combating corruption in foreign countries that should be adopted by Ukraine are highlighted.

This paper is the first to comprehensively analyze the peculiarities of organization and functioning of the system of anti-corruption activities in Ukraine as a social and legal phenomenon based on the analysis of international legislation and experience of anti-corruption policy of certain foreign countries. The author proposes to create a register of legal entities subject to criminal proceedings for corruption, as well as a register of officials of enterprises subject to the same proceedings. The definitions of the terms «corruption», «anti-corruption policy», «anti-corruption activities», «policy in the field of preventing and combating corruption», and «anti-corruption mechanism» have been improved. The proposal to supplement the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» with provisions on the purpose, tasks, principles, subjects, objects, priority areas, means and measures of the state's anti-corruption activities was supported. The author notes the insufficient level of quality of the rulemaking technique in the development of the legal framework for the activities of the newly established anti-corruption bodies. The proposal on the need for a clear regulatory framework for the audit of the NABU's activities was supported. The list of tasks for the functioning of anti-

corruption mechanisms was supplemented. The formulation of priority areas of anti-corruption policy formation as the basis of the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025, the feasibility of the HACC functioning, improvement of the procedure for registering reports of corruption and the facts of their verification, recommendations for improving the mechanism for registering reports of receipt (offer of receipt) of gifts, a set of anti-corruption mechanisms that Ukraine should borrow from the experience of anti-corruption activities of other countries have been further developed.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the provisions, conclusions, proposals and recommendations in the research area, lawmaking (in the process of improving legislation), in law enforcement activities of law enforcement agencies authorized to implement the function of preventing and combating corruption, as well as in the educational process.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, anti-corruption activities, anti-corruption bodies, anti-corruption, prevention of corruption, legal support, rule of law, public authority, national legislation, law enforcement agencies, legal regulation, international experience, rule of law, state regulation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гришук М. Теоретико-правовий зміст генези антикорупційного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 269-275. DOI: 10.35774/app2019.04.269.
2. Гришук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 28-35. DOI: 10.35774/app2020.02.028.
3. Гришук М. Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загально-теоретичний аспект. *Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Випуск 8 (спецвипуск). С. 106-114.
4. Гришук М. Кримінальне переслідування за незаконне збагачення: українське та міжнародне правове регулювання. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. № 53. С. 199-218. DOI: 10.31648/sp.6902.
5. Гришук М. Політика України у сфері запобігання і протидії корупції: проблемні аспекти та перспективи удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 23-28. DOI: 10.35774/app2021.02.023.
6. Гришук М. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як ключовий інструмент реформування антикорупційної політики України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3(27). С. 57-62. DOI: 10.35774/app2021.03.057.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Гришук М. Історико-правові аспекти антикорупційної політики. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 5-6 квітня 2019 р.)*. Тернопіль: Економічна думка, 2019. С. 210-214.

8. Гришук М. Лікарська таємниця, її юридичне закріплення та гарантії в умовах пандемії: теоретико-правовий аспект. *Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2020 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2020. С. 34-39.
9. Гришук М. Оприлюднення інформації про осіб, які вчинили корупційне діяння як механізм протидії корупції. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 р.). Тернопіль: Університетська думка, 2021. С. 59-62 .
10. Гришук М. Незаконне збагачення крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 28 травня 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 100-105.
11. Гришук М. Визначальні тенденції генези законодавства України про боротьбу з корупцією. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 450-452.
12. Гришук М. Новели антикорупційного законодавства України. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 19-20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 67-69.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ВИТОКИ, СТАНОВЛЕННЯ, СУТНІСТЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	27
1.1. Корупція як соціально-правове явище: теоретико-методологічні підходи.....	27
1.2. Історико-правові аспекти виникнення та протидії корупції	47
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	72
2.1. Нормативно-правове забезпечення антикорупційної діяльності в Україні.....	72
2.2. Інституціоналізація національної антикорупційної політики	101
Висновки до розділу 2	136
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЯК СКЛАДОВА АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	141
3.1. Державна політика у сфері запобігання і протидії корупції	141
3.2. Удосконалення механізмів протидії корупції в Україні	159
3.3. Міжнародний досвід антикорупційної діяльності	173
Висновки до розділу 3	190
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203
ДОДАТКИ	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМА	Агентство з розшуку та менеджменту активів
АПУ	Асоціації правників України
ВАКС	Вищий антикорупційний суд
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КК України	Кримінальний кодекс України
КСУ	Конституційний суд України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
ОГП	Офіс Генерального прокурора
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України
GRECO	Group of State against Corruption

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним з найбільш актуальних та пріоритетних завдань сучасного розвитку України, які потребують рішучого і системного вирішення із залученням усього різноманіття суб'єктів державотворення (органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, зрештою, кожного громадянина) та врахування позитивного досвіду іноземних партнерів, залишається запобігання і протидія корупції. Корупція становить загрозу національній безпеці та є однією з головних перепон на шляху утвердження демократичної правової держави, її ефективною і результативною участі у процесах європейської та євроатлантичної інтеграції. Впровадження європейських цінностей на всіх рівнях державного та суспільного життя як основи утвердження України в когорті провідних держав Європи неможливе в умовах системного поширення корупції як його складової.

Корупція як публічно-правове явище і суспільний феномен, незважаючи на усі практичні кроки держави щодо її подолання, постійно розвивається, обирає нові способи просування до сучасних трендів правової реальності. З'являються її новаторські форми, аморальні механізми впроваджуються у нові суспільні відносини, що змушує суспільство і систему державної влади більш динамічно реагувати на породжені нею виклики, шукати нові форми і механізми протидії, відповідні сучасним процесам політичного та соціально-економічного розвитку, які лежать насамперед в юридичній площині. Саме тому дослідження правових аспектів антикорупційної діяльності, особливо в умовах розвитку транзитного суспільства і утвердження ліберально-демократичного типу держави в Україні, не втрачає своєї актуальності.

Хоча проблематика протидії корупції та антикорупційної політики давно стала предметом дослідження багатьох вчених, динамічність

суспільно-політичного, економічного і правового життя держави та її міжнародного середовища потребує поглибленого комплексного дослідження теоретико- та історико-правового аспектів виникнення і протидії корупції, аналізу нормативно-правового забезпечення та інституційних особливостей антикорупційної політики, наукового обґрунтування розробки стратегії запобігання та протидії корупції як складової антикорупційної політики держави з урахуванням міжнародного досвіду у цій сфері.

Теоретико-правові аспекти дослідження корупції як соціально-правового явища та антикорупційної діяльності в роботі представлені через аналіз наукових публікацій дослідників В. Берестеня, В. Берзнера, В. Біленка, О. Грабовича, Л. Енгібаряна, М. Кельман, М. Кравчука, В. Кузнецова, В. Кузьменка, М. Мельника, О. Пархоменко-Куцевіл, А. Петрової, С. Серьогіна, Т. Словйової, В. Трепака, В. Шакурн. Інституційно-правова складова дослідження проблематики представлена роботами Є. Вандіна, Б. Гірського, С. Клімової, А. Легіна, О. Проневич, Д. Руденя, А. Сергієнка, С. Савранчука, А. Юрченка, М. Хавронюка, К. Хромової. Проблема формування та реалізації шляхів протидії корупції знайшла висвітлення у працях дослідників М. Бездольного, А. Галая, В. Гвоздецького, В. Головкіна, Р. Гречанюк, Л. Ільчука, О. Кальмана, Я. Качана, О. Костенка, Д. Михайленка, А. Михненко, А. Новака, О. Онищука, В. Пузирного, С. Рогульського, С. Серьогіної, О. Шевченка, О. Шевчук та ін. Однак, вона потребує окремого комплексного дослідження з урахуванням сучасних викликів і проблем протидії корупції. В науковому доробку українських дослідників залишається фрагментарно висвітленою тематика міжнародного досвіду і сучасного стану функціонування національних і міжнародної систем протидії корупції (відзначимо праці В. Дем'янчука, С. Коненка, О. Мельник, Є. Невмержицького, Н. Підбережника, Т. Супрун, Т. Хабарової,

І. Чемериса), що додатково зумовлює актуальність дослідження вказаної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційного дослідження спрямований на реалізацію положень Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22. 12.2023 р. № 1203-р, Зasad державної антикорупційної політики (Антикорупційної стратегії) на 2021–2025 роки (Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX); Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220), теми науково-дослідної роботи кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету («Тенденції розвитку держави і права України (XX – п. чв. XXI ст.)» (державний реєстраційний номер 0117U000144).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі положень правових норм, наукових напрацювань, статистичних матеріалів, матеріалів судової практики, врахування міжнародного досвіду розкрити загальнотеоретичний аспект правового забезпечення антикорупційної діяльності.

Мета дослідження зумовила необхідність постановки та розв'язання таких наукових завдань дослідження:

- розкрити теоретико-методологічні підходи до вивчення корупції як соціально-правового явища;
- охарактеризувати історико-правовий процес виникнення та протидії корупції;
- розглянути нормативно-правове забезпечення антикорупційної діяльності в Україні;
- з'ясувати особливості інституційно-правової структури національної антикорупційної політики в Україні;

- проаналізувати державну політику у сфері запобігання і протидії корупції;
- визначити основні шляхи та методи удосконалення механізмів протидії корупції в Україні;
- вивчити міжнародний досвід антикорупційної діяльності;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення антикорупційної діяльності.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв’язку з організацією і здійсненням антикорупційної діяльності.

Предмет дослідження – загальнотеоретичний аспект правового забезпечення антикорупційної діяльності.

Методи дослідження. Під час дослідження використано такі групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (діалектичний, системно-структурний, історичний, логіко-семантичний, формально-логічний, соціологічний і статистичний, прогнозування і моделювання) та спеціально-наукові методи (формально-догматичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, тлумачення норм права).

Застосування діалектичного та системно-структурного методів дозволило проаналізувати сучасні наукові підходи до сутності понять «корупція», «антикорупційна політика», «антикорупційна діяльність», «політика у сфері запобігання і протидії корупції», «механізм протидії корупції» (*підрозділи 1.1., 2.1., 2.2., 3.1., 3.2.*). Історичний метод дозволив прослідкувати генезу процесу виникнення та протидії корупції від найдавніших часів до сьогодення (*підрозділ 1.2.*). Логіко-семантичний метод використано у процесі дослідження характеристики сутності корупції та антикорупційної діяльності, характеристики її інституційної структури, при аналізі державної політики у сфері запобігання і протидії корупції, причин виникнення корупції в системі органів державного управління (*підрозділи 1.1., 2.2., 3.1.*). Формально-логічний метод застосовано при аналізі змісту національних та іноземних нормативно-правових актів, які регулюють

діяльність у сфері запобігання та протидії корупції (*підрозділи 2.1., 3.1., 3.2.*). Використання соціологічного методу і статистичних даних мало допоміжну роль при дослідженні кількісних параметрів, при оцінці ефективності антикорупційної діяльності (*розділ 2*). Методологія прогнозування і моделювання дозволила окреслити основні необхідні новели до законодавства України про антикорупційну діяльність (*підрозділи 2.1., 2.2., 3.2.*). Спеціально-юридичні формально-догматичний метод і метод тлумачення норм права застосовано при розкритті нормативно-правових засад здійснення антикорупційної діяльності, характеристиці інституційної складової національної антикорупційної політики, висвітленні особливостей державної політики та характеристиці механізмів протидії корупції в Україні, аналізі досвіду інших країн щодо правового забезпечення функціонування системи антикорупційної діяльності (*розділи 2, 3*). Використання порівняльно-правового методу дало можливість пізнати досвід організації і функціонування провідних інституцій в системі антикорупційної діяльності України, інституцій та механізмів антикорупційної діяльності ряду інших країн (*підрозділи 2.2., 3.3.*).

Теоретичною основою дослідження стали наукові розробки українських і закордонних вчених з проблем теорії та історії держави і права, адміністративного права і процесу, кримінального права і процесу, теорії правоохоронної діяльності тощо, нормативно-правові акти України, міжнародних організацій і зарубіжних країн у сфері антикорупційної діяльності.

Емпіричну базу дослідження сформували офіційні статистичні дані діяльності антикорупційних органів України та іноземних установ, матеріали судової практики, звіти про діяльність спеціалізованих органів влади, відповідальних за реалізацію антикорупційної діяльності в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням правового забезпечення

антикорупційної діяльності, в результаті якого сформульовано ряд наукових положень, що виносяться на захист:

уперше:

– комплексно проаналізовано особливості організації та функціонування системи антикорупційної діяльності в Україні як соціально-правового явища на теоретико-правовому та практично-правовому рівнях на основі аналізу міжнародного законодавства і досвіду антикорупційної політики в окремих державах;

– запропоновано створити реєстр юридичних осіб, щодо яких відкрито кримінальне провадження, реєстр посадових осіб підприємств, щодо яких відкрито адміністративне чи кримінальне провадження за корупційні діяння;

удосконалено:

– визначення термінів «корупція», «антикорупційна політика», «антикорупційна діяльність», «політика у сфері запобігання і протидії корупції», «механізм протидії корупції»;

– пропозицію про доповнення Закону України «Про запобігання корупції» положеннями про мету, завдання, принципи, суб'єкти, об'єкти, пріоритетні напрями, засоби та заходи антикорупційної діяльності держави;

– висновок про те, що процес інституціоналізації антикорупційної політики України увійшов в активну фазу після подій Євромайдану, який вкрай загострив потребу та запит суспільства на ґрунтовне очищення влади від проявів корупції на різних рівнях за різними проявами, що стало каталізатором переформатування антикорупційної системи;

– висновок про те, що характерною особливістю створення новітніх антикорупційних органів є вплив більшою мірою зовнішніх, аніж внутрішніх чинників, що проявляються у необхідності виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань;

- твердження про недостатній рівень якості нормопроектуючої техніки при розробці правової бази діяльності новостворених антикорупційних органів;
- пропозицію про необхідність чіткого нормативно-правового забезпечення процедури аудиту діяльності НАБУ;
- перелік завдань функціонування антикорупційних механізмів;
набули подальшого розвитку:
- формулювання пріоритетних напрямів формування антикорупційної політики як основи Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки;
- обґрунтування доцільності функціонування ВАКС з огляду на недостатню ефективність судової системи у розгляді корупційних справ, що потребує дієвих і конкретних заходів із вирішення накопичених проблем судочинства;
- рекомендації щодо удосконалення порядку реєстрації повідомлень про корупцію та фактів їх перевірки;
- набір механізмів протидії корупції, які варто запозичити Україні з досвіду антикорупційної діяльності інших країн.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для наступних наукових досліджень проблематики антикорупційної діяльності в Україні та інших країнах; у правотворенні – у процесі вдосконалення законодавства України у сфері запобігання та протидії корупції; у правозастосовній діяльності – у практичній діяльності правоохоронних органів, насамперед спеціалізованих інституцій, наділених повноваженнями реалізовувати функцію запобігання та протидії корупції; у навчальному процесі – при розробці підручників і навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів та викладання навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Адміністративне

право», «Кримінальне право», «Правові інституції України», «Міжнародне публічне право», «Охорона прав і свобод людини у публічному праві», що викладаються для студентів юридичного факультету, які навчаються за програмами освітніх ступенів «бакалавр» і «магістр» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес юридичного факультету ЗУНУ № від 10.09.2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, містить власні авторські висновки і практичні рекомендації. Усі праці підготовлені без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційне дослідження виконане і обговорене на кафедрі теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету.

Положення і висновки дисертації обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях: IV Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 5-6 квітня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична он-лайн конференція «Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти» (м. Тернопіль, 15 травня 2020 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 травня 2021 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 28 квітня 2023 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 19-20 квітня 2024 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені у дванадцяти наукових публікаціях, з яких: п'ять статей в українських фахових виданнях з юридичних наук, одна стаття у закордонному науковому періодичному виданні, індексованому в міжнародних наукометричних базах, шість тез доповідей на міжнародних наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (277 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, з яких основний текст – 185 сторінок, список використаних джерел – 31 сторінка, додатки на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ВИТОКИ, СТАНОВЛЕННЯ, СУТНІСТЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Корупція як соціально-правове явище: теоретико-методологічні підходи

Корупція є негативним фактором суспільного життя, який унеможлиблює належне функціонування органів державної влади, дестабілізуючи державу загалом як соціальний інститут. Існування корупції в Україні становить серйозну небезпеку для розвитку правової держави. Корупційні діяння загрожують національній безпеці та уповільнюють демократичний розвиток суспільства. Існує двосторонній зв'язок між корупцією і проблемами, які вона породжує. Зменшити обсяги корупції можливо лише рішучими комплексними діями самої держави у тісній співпраці з широкою громадськістю, яка першочергово покликана затребувати цих змін.

Сучасне уявлення про корупцію ґрунтується на накопиченому за останні десятиліття досвіді і все більше розширюється. Воно не зводиться лише до характеристик таких найпоширеніших злочинних проявів корупції, як підкуп, хабарництво тощо. Звинувачення в корупції часто ототожнюють із звинуваченнями в інших схожих злочинах, а тому їх важко відокремити один від одного. У деяких справах елемент корупції тільки присутній, але не є визначальним.

Термін «корупція» походить від сполучення латинських слів «correi» (кілька учасників однієї зі сторін зобов'язального відношення з приводу єдиного предмета) і «rumpere» («ламати», «ушкоджувати», «порушувати», «відміняти»). Як наслідок лексичного синтезу було утворено самостійний правовий термін «corruptore», який означає «діяльність кількох» (не менше

двох) осіб, метою яких є «псування», «ушкодження» нормального ходу судового процесу або ж процесу управління справами суспільства» [1, с. 78].

За своїм походженням дане поняття набуло широкого поширення в науковій думці і вжитку в науковому обігу лише наприкінці ХХ ст. [2, с. 9]. До цього часу використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем» та інше. У довідковій літературі корупція трактується як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для отримання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Тобто мається на увазі пряме використання посадовою особою свого службового становища» [3, с. 937]. Політологи характеризують корупцію як «використання державними посадовими особами, політичними та громадськими діячами свого службового становища з метою збагачення на шкоду суспільству і державі» [4, с. 347]. Корупція існує тоді, коли певний урядовець надає якусь вигоду індивідові (що може мати, а може й не мати права на цю вигоду) в обмін за нелегальну плату (хабар). Отже, вважають вони, можна припустити, що корупція – це «ні особливість певної соціальної системи, ні власність певної інституції, ні риса характеру індивіда, а швидше за все незаконний обмін» [5].

Термін «корупція» у вужчому тлумаченні – це отримання неправомірної вигоди, спонукання до її отримання або ж здійснення іншого посадового злочину, або проступку. У випадку широкого трактування може іти мова про «занепад, розлад будь якого суспільного організму або його складової як наслідок недосконалої природи людини [6, с. 78]. Дослідник проблеми М. Мельник трактує корупцію як «різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу та суспільство загалом, а в її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» [7, с. 34]. С. Серьогін вважає корупцію «соціальним явищем, яке полягає в порушенні правових і моральних норм заради

отримання особистого нелегітимного доходу особами, яким доручено виконання обов'язків у сфері публічного управління» [8, с. 202].

Відмінно трактує явище корупції Є. Невмержицький, який визначає її «соціально-політичним явищем, головною особливістю якого є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої і судової влади, а також громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління всіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг чи пільг для себе або третіх осіб» [9, с. 44].

Корупція як базове поняття наукових знань належить до теоретичних побудов вищого рівня. «Її теоретична (абстрактна) сутність, – як зазначає В. Берзнер, – пояснює неминучість розгортання його змісту в системі підпорядкованих понять» [10, с. 127]. На сьогодні понятійний апарат з проблем корупції вже досить розвинений і адаптований до сучасних українських умов. На думку О. Костенка, цьому сприяло те, що «масштаби поширення корупції в сучасній Україні дають підставу відносити її до найнебезпечніших явищ для державного управління й громадського життя» [11, с. 49].

Дослідження проблеми корупції в органах публічної влади нині актуалізувалися й охоплюють різні напрями; ситуаційно-правовий (достатність законодавчих і нормативних засобів та методів протидії корупції); реорганізаційно-управлінський (функціональність у розподілі владних повноважень і контроль за їхнім використанням посадовими особами), аксіологічний (ціннісні орієнтації державних службовців), етико-культурний (моральний стан соціально-професійного середовища державної служби) тощо [12]. Корупція розглядається як «розгалужена система злочинних відносин», що проявляють себе не лише в державному менеджменті, але й також в економіці, праві, зокрема, загрожує конституційним правам і свободам громадян, їх безпеці та національним інтересам держави [13, с. 45]. Дослідники С. Клімова і Т. Ковальова

визначили корупцію як «складне соціальне явище, яке полягає у використанні службового становища для отримання особистої вигоди, негативно впливає на всі аспекти політичного та соціально-економічного життя й розвитку суспільства і держави» [14, с. 15].

Варто зазначити, що, як наголошують дослідники М. Кравчук та І. Петровська, «в Україні корупційні адміністративні правопорушення (проступки) відмежовують від корупційних злочинів. Також їхні види відокремлюють у системі галузей права. Кваліфікуючи деякі діяння, можна стверджувати, що вони хоч і мають окремі корупційні ознаки, проте належать до дисциплінарних проступків і навпаки. Наприклад, у процесі визначення шахрайства чи розтрата, зловживання владою для особистого збагачення або ж збагачення певної організації, корупційні відносини можуть бути присутні, проте їх може і не бути» [15, с. 51].

Як вважає М. Мельник, «визначаючи поняття корупції, варто врахувати три його виміри»: 1) вона є соціальним явищем, а не конкретне суспільно-небезпечне діяння; 2) яке у правовому вимірі є збірним поняттям, яке охоплює сукупність (систему) взаємопов'язаних правопорушень (кримінально-правових, адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових); 3) а його законодавче визначення не дає правоохоронним органам додаткових правових засобів щодо підстав юридичної відповідальності за корупційні діяння, як не дає таких засобів правоохоронним органам і визначення поняття злочинність. Головне, на думку дослідника, – дати чітке визначення підстав відповідальності за конкретні корупційні діяння» [16].

Тепер варто конкретизувати. Корупція притаманна усім державам світу як уже усталений та невід'ємний атрибут публічної влади. Державний апарат будь якої держави фактично не функціонує без зловживань представників цього апарату. Відмінність різних держав у цьому плані полягає не в наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, рівні впливу корупції на соціальні, економічні і

політичні процеси. Вказані правопорушення мають різні форми та різновиди, до яких відносять хабарництво, зловживання владою або посадовим становищем тощо. Як зазначає О. Пархоменко-Куцевіл, мета їх вчинення однозначна – задоволення корисливих та інших особистих інтересів чи інтересів третіх осіб [2, с. 14].

На думку О. Хромової, «корупцію як явище варто розглядати у вузькому (модель підкупу) та у широкому значенні (зловживання службовим становищем)» [17, с. 163]. У першому випадку варто зосередити увагу на сукупності належно визначеного складу правопорушення, передбаченого законодавством. Специфікою цього правопорушення, що відрізняє його від інших правопорушень, є спеціальний суб'єкт, яким є «посадова особа, що використовує свій статус у корисних цілях для особистого збагачення чи у групових інтересах».

На думку Ю. Ваньчика, «корупцію необхідно розглядається як діяльність, пов'язана з протиправним використанням службових повноважень. Сфера цієї діяльності обмежується державним управлінням. Її відзначає «чітко визначена корислива (матеріальна) спрямованість. За формою прояву корупція сутнісно близька до одержання хабара, зловживання владою або посадовим становищем, хоча і не тотожна їм» [18, с. 178].

Окремі вчені розглядають в корупції суто правову структуру як первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Соціально-економічні і політичні чинники корупції є вторинними чи надбудовою над її правовою основою. При цьому корупція трактується як «виключно протиправна діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, зайнятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних

осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо» [19, с. 3-4].

Дослідники М. Камлик та Є. Невмержицький запропонували закріпити визначення поняттю «корупція» на законодавчому рівні у такому формулюванні: «Корупція – це діяльність державних службовців, пов’язана зі зловживанням службовим становищем з метою отримання незаконних прибутків і пільг матеріального характеру» [20, с. 71]. Розкриваючи багатоплановий характер цього зловживання, вони пов’язують її з організованою злочинністю, розглядаючи їх як єдине ціле. Визначення цих понять є вельми актуальним з юридичної для теорії і практики побудови правової держави в Україні.

Кожна держава апіорі контролює розподіл матеріальних благ чи привілеїв, визначає розмір пільг і податків, і робить це згідно з тією чи іншою ідеологічною політичною лінією. Можливість поліпшення власного матеріального достатку шляхом підкупу держави є фактором корупції. Породжуючи несправедливість і нерівномірність у розподілі суспільних благ і витрат, корупція виступає каталізатором кризи політичної системи. На думку О. Пархоменко-Куцевіл, «таке визначення корупції не є бездоганим з точки зору коректності, адже корупцію породжує не держава, а її інституції, які в своїх інтересах використовують загальноприйняті норми та правила з метою отримання певних пільг чи привілеїв для себе або своїх близьких, оточення» [51, с. 17].

Українські дослідники сформулювали перелік загроз, які несе корупція як системне явище: 1) посягання на життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави, що підлягають захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз; 2) негативний вплив на стан ефективності функціонування політичної системи держави, громадянського миру, на формування національної згоди і стабільності; 3) руйнування державно-правових механізмів, які створюють правові основи захисту національних інтересів; 4) скорочення умов для

повноцінного духовного і фізичного розвитку, підтримки здорового морального потенціалу народу, збереження культурної спадщини та зміцнення традиційних цінностей суспільства [21, с. 7-8]. І це, на наш погляд, лише частина комплексних загроз, які мають переважно державно-політичний характер.

Адепти політичного трактування корупції визначають це явище як «зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди» [12]. Вона має характер злочинної діяльності у політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління. Тим самим завдаються матеріальні й моральні збитки державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені [14, с. 18]. Корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність. Зокрема, «корупція передбачає систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських та політичних діячів, який спричиняє прийняття ними рішень, що порушують закон або неписані суспільні норми, та їх здійснення часто на користь кримінальних структур» [22, с. 14].

У випадку трактування корупції як соціально-економічного явища її розглядають як одну з функцій управління суспільством, яка ґрунтується на економічному ґрунті. Як функція управління, вона має соціальне забарвлення, а за своєю сутністю належить до економічних категорій [23, с. 20]. Однак такий підхід відзначається однобічністю та спрощеністю підходу до дослідження корупції, яка все ж є складним політичним, правовим та соціальним явищем.

Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення. На думку А. Суббот та Ю. Дем'янчук,

«корупція – це феномен, який охоплює всю сферу економіки і чинить вплив на прийняття рішень держапаратом, ефективність функціонування бізнесу тощо» [24, с. 123].

Складність протидії корупції досить часто порівнюють з боротьбою з людськими вадами, пороками. Утім корупція фактично і є комбінацією, поєднанням таких пороків, як жадібність, заздрість, лінь, невгамовна спрага насолод тощо [25, с. 98]. Наша держава та суспільство обмежують такі пороки, вживають заходів щодо створення спеціальних інституцій, інструментів, але процес викорінення такого явища, як корупція, ще триває.

Як зазначає В. Трепак, «корупцію можна визначити як соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління» [26, с. 245]. На думку А. Савченко, поняття «корупція», що існує у національному антикорупційному законодавстві, «переобтяжене» кримінально-правовими ознаками та не відображає усього спектру сфер, на які може поширюватися це негативне явище» [27, с. 135]. Також до недоліків сучасного нормативного трактування корупції можна віднести наступні:

- 1) зосереджується лише на неправомірній вигоді, не згадуючи про існування інших предметів корупційних правопорушень (злочинів), які визначені Кримінальним кодексом України, зокрема «чужого майна» (ст. 191), «бюджетних коштів, що включаються до державного і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування у відповідних розмірах» (ст. 210), «вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів» (ст. 262); «наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів» (ст. 308), «прекурсорів» (ст. 312), «обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»

(ст. 313), «снодійного маку та коноплі, а також психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин» (ст. 320), «документів, штампів, печаток» (ст. 357), «активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами» (ст. 368-2), «зброї, бойових припасів, вибухових речовин, інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки, іншого військового майна» (ст. 410);

2) зазначає лише про такі форми протиправних діянь, як «одержання», «прийняття», «прийняття обіцянки / пропозиції», «обіцянка / пропозиція», «надання». Однак в Кримінальному кодексі України, з огляду на наявний перелік корупційних злочинів, відомі й деякі інші форми, що можуть бути пов'язані як з «неправомірною вигодою» (наприклад, «прохання надати»), так і з іншими предметами (наприклад, «заволодіння», «нецільове використання», «набуття» [28, с. 25].

Виділяють характерні юридичні ознаки корупції:

- суспільний характер (зумовлюється станом суспільства на кожному конкретному етапі його розвитку);
- обов'язковим суб'єктом корупційних відносин виступає посадова особа (або особа прирівняна до неї), уповноважена на виконання державних функцій;
- наявність умисної вини, корисливої або іншої зацікавленості суб'єктів корупційних відносин;
- дія або бездіяльність – використання особою, уповноваженою на виконання державних функцій (або особа прирівняна до неї), всупереч інтересам служби, свого службового становища або пов'язаних з ним можливостей, або авторитету організації, в якій вона служить;
- наявність корисливої мети, тобто протиправного отримання для себе або своїх близьких осіб майнових чи немайнових благ, пільг і переваг у

результаті виконання або невиконання певних дій по службі або за обіцянку виконати чи не виконати їх у майбутньому;

- проявляється у вигляді реалізації такої влади чи повноважень у неправомірних, здебільшого корисливих діях;
- тісно пов'язана з організованою злочинністю і, на думку багатьох вчених, є її невід'ємною частиною;
- чинить насамперед негативний вплив на охоронювані законом цінності у сфері державної влади.
- рівень корупції являє собою своєрідний «термометр суспільства», показник його морального стану і здатності державного апарату вирішувати завдання інтересах суспільства [21, с. 7; 29, с. 39].

Отже, корупція як соціальне явище тлумачиться досить широко. Ідеться про так звані корупційні порушення, що зазіхають на моральні правила, якими повинен керуватися державний службовець. Кримінально карана корупція є лише одним із видів корупції.

Корупція – це «протиправна дія або бездіяльність посадової особи (або особи, яка наділена певними адміністративно-розпорядчими повноваженнями і функціями), що спрямована на отримання власного інтересу (матеріального, а також певних послуг, привілеїв, пільг та ін.) через здійснення своїх функціональних обов'язків і спричиняє негативні наслідки для держави, суспільства, органу державної влади» [27, с. 173]. Вона має не лише негативні наслідки для суспільства, а й позначається на репутації даного органу влади.

Корупція як соціальне явище породжує несправедливість в суспільстві. Фактором корумпованості є бажання поліпшити власне матеріальне становище (отримати пільги, знизити податковий тягар тощо) шляхом підкупу державних службовців. Як наслідок корупція веде до зниження суспільної довіри до діяльності і рішень органів державної влади, що підриває основи політичної системи [12, с. 47]. Також варто звернути увагу

на те, що наявна т. зв. «продажність» чиновників викликає негативне ставлення суспільства до реформ, які проводить уряд. Певні особи, уповноважені на виконання функцій держави, користуються можливостями займаної ними посади з метою отримання особистої вигоди, протиправного отримання матеріальних благ. Тому, як зазначає В. Козленко, «населення має низький рівень віри в легітимність виданих нормативних правових актів. Відбувається дискредитація діяльності апарату держави» [30, с. 23].

Корупція є відображенням того укладу суспільства, який існує, його правової чистоти, моральності, соціального стану. Якби корупція не проявлялася, вона завжди згубно впливає на суспільство в економічному та соціальному аспектах, спричиняє падіння валового внутрішнього продукту держави, розвиток тіньового сектору економіки. Це є однією з причин зростання безробіття, що в свою чергу призводить до зuboжіння населення. Від корупції страждає законодавча гілка влади. Окремі чиновники підписують неефективні нормативні акти, збиткові для суспільства, але вигідні для окремих приватних осіб, які заробляють шалені гроші. М. Мельник наголошує, що корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство загалом. В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» («даю, щоб ти дав»), «ти мені, а я тобі» [7, с. 34]. Тому корупція зазвичай не має наслідком скарги, оскільки дві сторони відносин по суті зацікавлені в ній.

Корупція за своєю суттю є комплексним суспільно-економічним, правовим, моральним явищем, що випереджає розвиток суспільних відносин. Саме тому засоби протидії цьому явищу доволі швидко старіють. Корупція складається з системи негативних поглядів, діянь службових осіб, управління, політичних партій та громадських організацій, які спрямовуються на задоволення особистих інтересів шляхом використання службового становища. Відповідні дії суперечать інтересам суспільства і держави

загалом. Таким чином вона руйнує соціальну основу державності, виводить інтереси деяких окремих чиновників вище суспільних потреб та ідеалів населення. Така ситуація призводить до відчуження влади від народу, негативний образ в очах суспільства послаблює саму владу. Соціальні аспекти корупції проявляються в культурній, політичній сфері, а масштаби цього явища доходять до критичного показника. Корпоративна культура державної служби, моральні норми і цінності на дуже низькому рівні.

Корупція є соціально обумовленою, тобто продуктом соціального життя, навіть має свою соціальну ціну, яку платить саме суспільство, має історичне коріння і глобальний характер, впливає на соціальні процеси є психологічним, політичним, правовим явищем та вправно пристосовується до реалій соціального життя [30, с. 173]. Корупцію можна розглядати як діяльність, що пов'язана з протиправним використанням службових повноважень, сферою даного явища завжди є сфера державного управління, обов'язковою рисою є корислива спрямованість. Посадова особа є обов'язковою ознакою корупційних дій, умисна вина, корислива мета та наявність дії чи бездіяльності, бюрократизм та безвідповідальність, безкарність влади, вибіркове правосуддя, громадянське суспільство на низькому рівні розвитку, дефекти законодавства, наявний культ грошей [31].

Сталість демократичного розвитку нашої країни у значній мірі залежить від втілення принципів законності і справедливості, неухильного додержання всіма державними службовцями букви закону, подолання випадків хабарництва, незаконного одержання посадовими особами матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Ситуація, яка існує зараз на теренах нашої держави є складною та досить суперечливою, адже тривалий час бракувало скоординованої державної політики у боротьбі з корупцією, вузьке бачення шляхів протидії їй. До визначальних факторів поширення корупції належать: збіднілість широких верств населення; погіршення криміногенної ситуації; високі показники нерівності розподілу

прибутків в суспільстві; відсутність досконалої системи соціального захисту; процеси економічної трансформації. Корупція в Україні набула системного характеру. Корупційні явища перешкоджають інтересам держави та суспільства і на міжнародному рівні, окрема, інтеграції України до Європейського Союзу і НАТО, що визначені як стратегічні завдання зовнішньої політики в Конституції України.

В. Морозов наголошує, що корупція – це високолатентна соціально-правова проблема. Жодній державі в світі не вдалося повністю її викоринити. Будь-який з проявів корупції, в якій би сфері вона не була скоєна, являє собою небезпеку для суспільства, держави і кожної людини. Однак створити перешкоди для її руйнуючого проникнення в усі сфери суспільного життя і мінімізувати її негативні наслідки є цілком реальним завданням. Це, зокрема, показує успішний приклад сусідніх держав, насамперед Польщі, Словаччини, Чехії, держав Балтії. Запоруками успіху в цій роботі є політична воля вищого керівництва, прозорість влади, системна робота усіх державних органів, очищення правоохоронних і контролюючих органів від корумпованих чиновників, правильне ставлення громадян до цього негативного явища, їх активна громадянська та особиста людська позиція [30, с. 31]. Серед механізмів запобігання корупції варто виділити організацію патріотичного виховання, починаючи з дошкільного закладу освіти. Також важливо забезпечити належний рівень фінансового моніторингу рівня життя посадових осіб та осіб, наділених адміністративно-розпорядчими функціями. Безумовно важливо дотримуватися відповідної кадрової політики для гарантування кадрової безпеки системи публічного управління. Зрештою необхідно утверджувати системну антикорупційної діяльності громадянського суспільства з органами влади і бізнесом [32, с. 285].

М. Саппа і Р. Ромас до основних видів корупційних дій віднесли таке: хабарництво; зловживання службовим становищем – використання наданих повноважень для надання необґрунтованих пільг чи переваг будь-якій особі

або групі; непотизм (дружба, кумівство, сімейність), який призводить до призначення родичів на ключові посади та надання їм певних переваг – клановості, що сприяє проявам суб'єктивізму в системі управління організації; патронажна система (протекціонізм), метою існування якої є заступництво щодо «потрібних» людей, здатних надавати за подібну «допомогу» різні блага або послуги; розкрадання ресурсів організації» [33, с. 29].

На думку закордонних урядовців та бізнесменів, саме поширення корупції є однією з основних проблем для розвитку нормальних економічних відносин України з іншими державами, причиною їх небажання вкладати значні інвестиції у вітчизняну економіку [32, с. 286]. Усі вищезазначені фактори свідчать про зниження суспільної довіри до діяльності та рішень органів державного сектору. Тому населення часто «не вірить в легітимність виданих нормативних правових актів», відбувається дискредитація діяльності апарату держави [33, с. 18].

На думку правників, корупція охоплює сукупність корупційних діянь, які за законом визначаються злочинами. Це один з найнебезпечніших груп корпоративних правопорушень. У літературі трапляється термін «кримінальної корупції», що стосується осіб, які певним чином залучені до управління і мають можливість незаконного збагачення [34, с. 35]. Науковці стверджують, що корупцією можна вважати не лише прийняття неправомірної вигоди, а й давання хабара [35]. Можна виділити головні соціальні причини поширення корупції: збереження старої структури управління; непрозорість прийняття рішень; низький рівень правової культури більшості посадовців; відсутність дієвих механізмів контролю за діяльністю органів державного сектору; занадто велика концентрація повноважень у керівників; неправильне розуміння службових обов'язків [32, с. 286]. Очевидно стимулюючим фактором не вчиняти корупційних дій має

бути належний рівень матеріального забезпечення, гарантії соціального забезпечення, посилення рівня юридичної відповідальності.

Корупція в сучасній Україні внаслідок тотального поширення в суспільстві стала явищем, яке реально загрожує національній безпеці. Майже щотижня в Україні проводять антикорупційні форуми, наукові конференції, круглі столи тощо, учасники яких закликають до вжиття нових заходів із протидії цьому явищу. Однак доводиться констатувати, що ефективність цих заходів наразі недостатня [36, с. 20]. Позитивним зрушенням слід вважати поступове утвердження в суспільстві несприйняття корупції та інших форм незаконного збагачення, усвідомлення того, що це явище стоїть на заваді подальшому розвитку України [37, с. 183].

Корупцію досліджують переважно фахівці в галузі юриспруденції. Є низка наукових праць політологів, економістів, соціологів. Однак вони фрагментарні й не відображають палітри політичних, соціальних, економічних і кримінологічних наслідків впливу корупційних процесів на рівень злочинності в Україні [38].

Корупція поки що не стала об'єктом усебічного дослідження кримінологічної науки. Учені аналізують окреслену проблему епізодично, попри те, що вона дискредитує владні інститути, є суттєвою перешкодою на шляху євроінтеграції України. Корупція поступово поширюється також у військовій сфері, що є неприпустимим в умовах збройного конфлікту. Це явище також заважає проведенню реформ у сфері економіки, державного управління, судочинства тощо [36, с. 20]. Попри низку розпочатих реформ і заходів для досягнення макроекономічної стабілізації, економіка України знаходиться в нестабільному стані з невизначеними перспективами.

Корупція становить одну з найбільших проблем для становлення правової держави і громадянського суспільства в Україні. Це явище гальмує соціальний прогрес, чинить перешкоди реалізації прав і свобод громадян, нівелює принцип верховенства права, а розширення її масштабів спричинене

недосконалістю системи державного управління від найнижчого до найвищого рівнів, що надає можливість чиновникам на власний розсуд розпоряджатися національними ресурсами. На думку дослідників, «негативні наслідки цього явища не лише перешкоджають нормальному розвитку та функціонуванню суспільства, а й становлять серйозну загрозу інтересам національної безпеки України, її демократичному розвитку, що підриває авторитет країни, обмежує конституційні права і свободи громадян, порушує принципи верховенства права, руйнує моральні й суспільні цінності» [31]. Отож, на сучасному етапі державотворення корупція та корупційна злочинність стають не лише одним з основних джерел соціальної напруженості в суспільстві, а й перешкодою на шляху здійснення соціально-політичних й економічних реформ. З огляду на складність корупції як явища, її масштабність і надзвичайну різноманітність виявів, цей феномен постає як безпосередня загроза національній безпеці [39, с. 24]. Це відбувається у зв'язку з поширенням в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики. В економічній сфері корупція становить небезпеку через перевагу особистих, корпоративних інтересів над загальнонаціональними.

Протидія корупції є об'єктом детального розгляду широкої громадськості (політиків і науковців, державних і громадських організацій), які роблять свій внесок у загальну справу розбудови правової, демократичної, соціальної держави. Тому мета протидії корупції збігається з проблемами державотворення України і полягає у практичній реалізації соціально-економічних, політико-правових, організаційно-структурних заходів щодо всебічного забезпечення потреб та інтересів громадян [13; 16].

Чимало кроків як з боку держави, так і з боку громадськості на шляху до створення ефективної загальнодержавної системи запобігання та протидії корупції вже реалізовано: прийнято нове антикорупційне законодавство; створено ряд спеціально вповноважених органів у сфері протидії корупції, проводять численні наукові дослідження антикорупційної тематики,

налагоджено взаємодію зі світовою спільнотою. Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі перевірені досвідом і часом. Це відкритість влади, прозорість і зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова [6].

Суспільна небезпечність будь якого виду злочинності визначається не лише спрямованістю проти конкретного об'єкта (певних суспільних відносин, соціальних благ або цінностей). Негативний вплив корупційної злочинності у кримінологічному аспекті можна оцінити з огляду на шкоду, яку вона завдає державі й суспільству [40, с. 142]. Особливістю корупційної злочинності, порівняно з іншими видами злочинів, є різноманітність її негативних наслідків (політичних, соціальних, економічних, психологічних тощо), можливість впливати на внутрішню й зовнішню політику держави [7, с. 33].

Головними напрямками протидії корупційній злочинності є: запобігання корупції в представницьких органах влади; створення доброчесної публічної служби; запобігання корупції в діяльності органів виконавчої влади, у сфері державних закупівель, судовій системі, у приватному секторі; забезпечення доступу громадян до інформації; формування негативного ставлення до корупції тощо [41, с. 146]. Однак перелічені стратегії не є вичерпними, оскільки неможливо передбачити всі заходи протидії корупційній злочинності. Зазначені вище стратегії необхідно доповнити низкою заходів, без яких антикорупційна політика нашої держави не зможе відповідати високим міжнародним стандартам в досліджуваній сфері [42, с. 2].

Запобігання корупції та її виявам буде ефективним за умови науково обґрунтованого визначення корупційних ризиків у різних сферах державного управління, галузях виробництва й діяльності різних органів державної влади та місцевого самоврядування. На думку М. Марчука, «лише в цьому випадку запобіжні заходи будуть ефективними, оскільки спрямовуватимуться на усунення конкретних криміногенних корупційних чинників» [43, с. 472].

Тому держава в особі правоохоронних органів має бути замовником на проведення кримінологічних і соціологічних досліджень корупційної злочинності [44, с. 137]. Рівень недовіри суспільства до влади загалом залишається високим. Тому необхідно стратегічно й ретельно підходити не лише до нормалізації механізмів коректного функціонування державних апаратів, запровадження превентивних аспектів і заходів виправного характеру, а й до створення дієвих механізмів психологічного, ментального виховання населення, що, безумовно, вплине на позитивний результат у майбутньому [45, с. 5].

На законодавчому рівні закладено головні напрями антикорупційної політики держави. Однак наявні чимало факторів, які перешкоджають її реалізації. Зокрема, невелика кількість притягнутих до відповідальності чиновників не спиняє інших державних службовців здійснювати корупційні правопорушення. Тому, як зауважує М. Луценко, це дозволяє говорити про використання судом непереконливої позиції стосовно корупційних правопорушень, а також про можливість послаблення міри відповідальності [46, с. 143]. Отже, апріорі складність протидії корупції на даний час пов'язана із зацікавленістю у скоєнні протиправних дій не лише державних службовців, але й пересічних громадян.

Однією з головних умов успішної протидії корупції є також політична воля, що спирається на широку підтримку суспільства. Антикорупційні заходи має ініціювати та постійно спрямовувати вище політичне керівництво країни на основі розуміння та підтримки громадськості [47, с. 30].

Проблема протидії корупції, створення ефективних правових й організаційних механізмів і способів, що можуть її обмежити, належить до найскладніших завдань, які постають перед суспільством. На державному рівні це питання визнано пріоритетним напрямом роботи, що вимагає реалізації дієвої політики протидії в зазначеній сфері та є одним із невідкладних завдань керівництва держави, органів державної влади,

місцевого самоврядування, громадськості, адже корупція чинить руйнівний вплив на всі сфери життя соціуму. На думку В. Трепака, «це засвідчують зміни, що відбулися протягом останніх років у структурі та динаміці економічної злочинності, адже вона стала більш організованою, професійною й «озброєною» [26, с. 231]. Саме економічна організована злочинність завдяки корупції дискредитує державний апарат, підриває його авторитет, сприяє зрощенню частини його чиновників із кримінальними структурами. Це надає їй можливість безперешкодно проникати в політику й інші сфери діяльності держави з метою встановлення контролю за найприбутковішими галузями економіки, а також фінансувати незаконні озброєні формування [32, с. 137]. Корумпована частина державного апарату «живить» і захищає як кримінальний бізнес, так і незаконні дії бізнесу легального.

Поширення корупції в Україні спричиняють недосконалість судової та правоохоронної систем, зокрема в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових і правоохоронних органів. За оцінками В. Шакуна, «в Україні світогляд людей похилого віку сформувався в умовах так званого тоталітарного режиму, а свідомість молоді – за умов корупції, неможливості законним шляхом реалізувати законні права й інтереси» [36, с. 21]. Тому свідомість, а отже, і правосвідомість, деформовані, країна потерпає від агресії та насильства. Зазначену обставину має враховувати законодавець, коли в кримінальному законодавстві визначає діяння, які є злочином.

Спостерігаються намагання розв'язувати соціально-економічні та політичні проблеми шляхом внесення змін до кримінального законодавства. Однак реформи у сфері кримінальної юстиції не забезпечені прогнозуванням, часто не узгоджені між собою [48, с. 135].

Суспільство потребує стабільності й порядку. Концепція сталого соціально-економічного розвитку повинна ґрунтуватися на обліку всього різноманіття факторів, з-поміж яких визначальним є зростання рівня ефективності економіки. Як зазначають дослідники, «сутність сталого

економічного розвитку полягає в здатності економіки забезпечувати високу якість життя населення, соціально-економічну стабільність суспільства, можливість протистояти впливу внутрішніх та зовнішніх загроз за оптимальної витрати всіх видів ресурсів і раціонального використання природних факторів» [49]. Тому завдання стратегії сталого економічного розвитку держави полягає у створенні механізмів усунення або зниження ризиків внутрішніх і зовнішніх загроз.

Отже, незважаючи на відсутність в науці універсального визначення поняття «корупція», що вочевидь, спричинене його міждисциплінарним характером, корупція як комплексне явище відзначається такими характеристиками: соціально обумовлена (тобто є продуктом соціального життя); має свою соціальну вартість (тобто «ціну», яку платить суспільство за її існування корупції); є соціальним, економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем; відповідно суттєво впливає на найважливіші соціальні процеси (економічні, політичні, правові тощо); має історичні витоки і глобальний характер; постійно видозмінюється відповідно до суспільно-політичних та соціально-економічних реалій.

Небезпека корупції для державно-правового та суспільного життя загалом криється в тому, що це явище: знижує авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління, побудови та функціонування державного апарату; грубо порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування; спричиняє обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, особливо прав малозабезпечених громадян, які найбільше вразливі до проявів корупції; спотворює принципи права і закону; гальмує соціально-економічні реформи, розвиток ринкових відносин; підвищує «криміналізацію» та «тінізацію» економічних відносин; надає привілеї корумпованим угрупованням і кланам, підпорядковуючи державну владу їхнім інтересам; породжує зростання організованої злочинності;

порушує принципи соціальної справедливості, невідворотності покарання; знищує духовні та моральні цінності суспільства, народу і держави; ускладнює відносини з іншими державами, міжнародними організаціями та міжнародним співтовариством загалом, знижує імідж держави на міжнародній арені.

1.2. Історико-правові аспекти виникнення та протидії корупції

Корупція знайома людству з часів появи перших форм суспільно-політичної організації людських спільнот. Дослідження науковців свідчать про те, що «людина яка володіє владою, зловживає нею для досягнення поставленої мети» [50, с. 296]. На рівні свідомості, людина прагне виокремити себе серед інших дорогим подарунком. Таким чином кожна людина відчуває панування над кимось. З численних пам'яток стає відомо, що подарунки жерцям власного племені і вождям були нормою. На думку А. Волошенко, «так демонстрували свою покірність і повагу лідеру» [51, с. 9].

Перші відомості про корупцію містяться в історичних джерелах давньосхідних цивілізацій – Стародавніх Єгипту, Китаю, Індії, античних цивілізацій Стародавньої Греції та Риму. Як стверджує Ю. Боковиков, «вперше спробував подолати корупцію ще у XXIV ст. до н. е. шумерський цар міста-держави Лагаш Урунімгін» [52, с. 4]. Незабаром про корупцію уперше писемно згадувалося у справах Стародавнього Вавилону (XVIII ст. до н. е.) та Законах царя Хаммурапі [53, с. 75-77]. Перший трактат з засудженням корупції – «Артхашастра» – опублікував під псевдонімом Каутилья один з міністрів Бхарат (Індії) в IV ст. до н. е. давньоіндійський автор виділяв 40 засобів розкрадань державного майна жадібними чиновниками. Головним засобом боротьби з казнокрадством стає стеження [54, с. 374].

Протягом століть це явище живе і процвітає практично за будь-якого режиму і влади. Так само давно люди намагаються знайти причини корупції і способи її обмеження. Фактично першу антикорупційну заповідь дав Господь через Мойсея, який записав те, що почув з неба: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» [51, с. 9]. Йдеться про корупцію як негативне явище й у Старому Завіті: «Я знаю численні ваші злочини й тяжкі гріхи ваші: ви утискаєте правого, берете хабарі, а жебрака, який шукає правосуддя, женете від воріт» [55, с. 29]. Логічно це явище породжене появою держави і виникненням права, коли почали з'являтися посадові особи, що уповноважені були виконувати керівні функції [50, с. 296]. Ще понад два тисячоліття тому корупція сприймалась як головний чинник політичних змін, явище, що неминуче спричиняє падіння некомпетентних режимів і заміну їх більш міцною владою. Цілком вірогідно, що вони пов'язані з язичницькими віруваннями. Люди були цілком залежні від сил природи, а тому намагалися задобрити богів, приносячи їм жертви. Коли з'явилися перші служителі культу, «близькі» до богів (шамани, знахарі, волхви тощо), їм теж люди робили подарунки, щоб через них мати милість богів.

Антична спадщина доводить, що проблема корупції існувала також і в ті часи. Так, давньогрецькі філософи Платон та Аристотель у своїх роботах неодноразово згадували про руйнівний вплив зловживання владою та хабарництва на економіку, політичне і духовне життя суспільства. Аристотель у трактаті «Політика» виділяв корупцію як найважливіший фактор, здатний привести державу якщо не до загибелі, то до виродження. Філософ вважав, що протидії корупції призведе до державної стабільності. На його думку, має існувати такий устрій, в якому за допомогою законів можна вплинути на посадових осіб і не дозволити їм незаконно збагачуватися [56, с. 38]. Про хабарі згадується також в давньоримських Законах XII таблиць [53, с. 55]. Стародавні Афіни також мали ряд законів

спрямованих на запобігання корупції. В одному з таких законів ішлося про зобов'язання громадян оприлюднювати джерела за рахунок яких вони живуть. Корупція поширилася з розвитком приватної власності і по мірі розшарування суспільства. У Стародавній Греції в IV-V ст. до н. е. корупція мала переважно побутовий характер і виявлялась у псуванні їжі й питної води. Однак до нас це явище дійшло вже у зовсім іншому значенні. В умовах сьогодення даючи хабар людина скоріше прагне вирішити свої питання швидше, аніж нашкодити тому чи іншому чиновнику. Пізніше корупцією стали називати деякі прояви у судовій практиці, занепад моралі, розбещеність молоді, порушення громадського порядку [57, с. 20].

У період Середньовіччя церква була найбільшим і найвпливовішим власником майна, але саме її багатство та процвітання стали джерелом спокуси та корупції. На той час поняття «корупція» мало перш за все релігійне значення як «омана», «спокуса диявола». Корупція в католицизмі вважалась проявом гріховності. Тобто в епоху Середньовіччя явище корупції мало канонічне значення. У католицизмі корупція офіційно вважалась гріхом [58, с. 37].

Корупція як явище і справді певним чином породжує занепад суспільної моралі, бо людина вважає, що маючи гроші вона може вирішити питання будь-якої складності, і в деяких випадках відкупитись від відповідальності. Такий хід подій породжує невдоволення, суспільний безлад та несправедливість. У Стародавньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV – XVI ст. – підкупність і продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набуло тоді неабиякого поширення [53, с. 56]. У Стародавньому Римі та Афінах боротьба з корупцією була насамперед справою гуртової моралі та суспільного контролю. У цих полісах справді було вжито певних заходів, що мали обмежити ризик таємних послуг та операцій. Так, наприклад, часто членів рад чи зборів обирали жеребкуванням, вважаючи, що випадок – найкраща запорука об'єктивності. Для виборних

посад встановлювалися короткі терміни без права переобрання. Зокрема, в Римі претор, як і більшість магістратів, обирався на 1 рік на безоплатній основі. Утім, на думку О. Пархоменко-Куцевіл така система створювала можливість підкупу виборців заможними громадянами [58, с. 41]. Цицерон в своїх судових виступах наводить багато фактів зловживання при виборах на посаду претора, а також інших магістратів і при виконанні ними своїх обов'язків. Підтверджується це і наявністю спеціальних норм в республіканському законодавстві, що мали на меті попередити зловживання.

У слов'янському законодавстві «хабар», у середньовічній термінології «посул» уперше згадується в правових документах кінця IV ст. [54, с. 375]. Офіційно прояви корупції на території сучасної України зафіксовані у XI–XII ст. на Русі, де дружинники, які виконували також функцію бюрократії, зловживали своїми обов'язками. З утворенням центрального апарату управління на Русі з'являється бюрократія, а саме чиновник, який отримує плату з казни. Першу згадку про корупцію як «посул» (незаконна винагорода) знайдено в Двінській установчій грамоті. У період татарської орди хабарництво тимчасово силовими методами усунув Батий [59].

У феодальній Польщі хабарництво мало «середньоєвропейський» характер, і прояви його були загалом незначними [51, с. 10]. Тоді від «справедливого» королівського суду (який завжди ставав на бік багатшої сторони) постраждав сам Б. Хмельницький. Після перемоги над Річчю Посполитою в Гетьманській державі почало процвітати хабарництво. Однак воно було значно меншим, аніж в Росії, де панували бояри, а згодом узаконеним хабарництвом став «інститут годівлі», тобто спосіб утримання «державницьких осіб», використовуючи населення. З XIV ст. застосовувалося поняття «лихварство» (від слова «лихва» – надлишок). «У російському суспільстві мало не на генетичному рівні закріпилась норма, що служба в органах влади – це спосіб «прогодуватись» та збагатитись за час служби» [52, с. 6].

З огляду на історію, дії, пов'язані із корупцією і хабарництвом, згадуються в московських літописах XIII ст. Перше законодавче обмеження корупційних дій належить Івану III. Його онук Іван IV (Грозний) уперше ввів страту як покарання за надмірність у хабарах (хабарництві). Поняття корупції та хабарництва фактично ототожнювалися. За «Судебником» 1550 року хабарництво було визнане кримінальним злочином [60, с. 104]. У період розвитку монархічної форми правління, головним корупціонером виступає монарх, що надає пільги та привілеї, спускаючи їх згори донизу ієрархічними щаблями. Завдяки вмілому розподілу титулів, пільг та посад (а також постійній загрозі позбавитися цієї ласки) монарх маніпулює своїм оточенням. Наприклад, в Російській імперії чиновники призначалися відповідно до походження. Перевага надавалась не особистим якостям особи, а відповідно до ієрархії прізвищ. Імператриця Катерина в Указі від 18 червня 1762 року писала про зловживання владою державної бюрократії. Україна, яка в той період входила до імперії, теж не була винятком [61, с. 242]. Корупція залишалася чималою статтею прибутку і дрібних державних службовців, і великих чиновників [62, с. 23].

Початок періоду появи в Європі централізованих національних держав ознаменував новий етап розвитку явища корупції. Індустріалізація призвела не тільки до економічного зростання, а й до збільшення спектру громадського розподілу і підвищенню значення владних рішень. Політична влада все частіше ставала товаром на ринку, що постійно зростав. Буржуазія активно брала участь в корумпованості вищих посадових осіб, а часом і купувала державні посади. Багато відомих західних мислителів приділяли значну увагу дослідженню корупційних виявів [51, с. 10]. Грунтовне вивчення природи корупції здійснив у свій час ще Н. Макіавеллі [63]. Згодом проблема корупції знайшла відображення в роботах просвітителів-енциклопедистів Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Ф. Бекона та інших. У цих

працях корупція розглядається як соціальна хвороба, дисфункція суспільства [51, с. 10].

Певною мірою традиційне песимістичне сприйняття людини як істоти, корумпованої від природи, сформувалося під впливом релігійних поглядів про недосконалість усього земного. Крім того, як відзначив у 1742 році шотландський філософ Д. Г'юм, люди мають набагато міцніші зобов'язання перед тими, хто їм ближчий – перед родичами, друзями, аніж перед великими абстрактними одиницями, такими, наприклад, як суспільство чи людство [64, с. 39]. Так само людям легше пояснити свої незаконні вчинки інтересами політичної партії, аніж власною вигодою, оскільки, неправильну поведінку групи легше виправдати ідеологічними міркуваннями, аніж особистими розрахунками.

З огляду на зазначене можна підтвердити відомий висновок про те, що при правлінні однієї особи-монарха небезпека полягає в тому, що влада є абсолютною. Доречне висловлювання англійського філософа Р. Баха про те, що «влада корумпує, але при абсолютній владі і корупція перетворюється в абсолютну» [65, с. 279].

За республіканської форми правління, яка поступово ставала панівною в демократичних державах, корупція набирає форми горизонтальної дезінтеграції політичної спільноти. Політичні партії та злочинні угруповання створюють постійну загрозу стабільності і єдності республіканських інститутів. За демократичних режимів, де всі громадяни при досягненні певного віку мають право голосу і користуються загальним виборчим правом, голоси найбільш вразливих виборців можна відкрито купити чи продати за гроші або інші матеріальні цінності, що підтверджують документи про вибори в європейських країнах ХІХ ст. [60, с. 103].

Досліджуючи шлях європейських країн до поділу публічної і приватної влади, Т. Бельська зазначає, що «півтора століття тому державні посади в Європі закладали і давали в придане, часто передавали у спадок» [66, с. 112].

Наприклад, в Іспанії посади в колоніях продавали на офіційних аукціонах. Голландський чиновник оплачував «ліцензію на зайняття посади» в колоніальній Батавії. Ще в середині XIX ст. для більшої частини Європи було характерним сприйняття державної посади як приватної власності, й ніхто не називав це корупцією. Така практика була законною або ж трактувалась законом дwoяко. За висновком А. Новака, «лише наприкінці XIX ст. почали формуватися етичні, організаційні й політико-правові основи визначення корупції» [67, с. 43].

У дореволюційному акті Російської імперії «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» 1885 р. своєрідно регламентували заходи впливу на хабарництво. Зміна державного ладу і форми правління в Російській Імперії у жовтні 1917 р. не скасувала корупцію як явище, але сформувала лицемірне відношення до неї, що чимало сприяло укоріненню останньої. Революція, яка відбулася нібито з метою розв'язання соціальних проблем, спричинила зростання хабарництва [68, с. 39]. Декрет радянської Ради народних комісарів «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. став першим в радянській Росії правовим актом, що передбачав кримінальну відповідальність за хабарництво (позбавлення волі на термін не менше п'яти років, поєднаний із примусовими роботами на той же термін). Відзначимо, що в цьому Декреті замах на одержання або дачу хабара розглядався як закінчений злочин. Не був забутий і класовий підхід: якщо хабародавець належав до імушного класу і намагався зберегти свої привілеї, то він засуджувався «до найбільш важких і неприємних примусових робіт», а все майно підлягало конфіскації [66, с. 112]. Окремим видом хабарництва було також «вимагання» грошей і подарунків за дії, що стосувались служби винуватого. Як порівняння, тогочасне французьке і бельгійське законодавство було більш ліберальним. Отримання матеріальної вдячності у цих країнах взагалі не було злочином. Водночас в кайзерівській Німеччині

злочинцем вважався навіть поштар, який взяв залишки суми грошей «на чай» [67, с. 49].

В СРСР корупція була досить поширена, хоча певною мірою стримувалася тоталітарним режимом. Як показав час, навіть найжорстокіші репресії і винищення цілих «поколінь» бюрократичних еліт, наркомів і голів сільських рад в часи СРСР не допомогли [69, с. 42]. Під впливом комуністичної ідеології було сформовано своєрідне негативне ставлення до корупції, яке в подальшому стало чинником для її укорінення. Радянські ідеологи стверджували, що корупція – це продукт буржуазної системи. Коло осіб, які мали дозвіл зловживати владою, було доволі незначним. Інформація щодо цього приховувалась від народу і була дозованою [70, с. 163]. Положення першого Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (КК УРСР) 1922 р. передбачали кримінальну відповідальність за дії, пов'язаних з хабарництвом. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року за отримання хабара при обтяжуючих обставинах передбачав застосування виключної міри соціального захисту – розстріл. У розділі III цього Кодексу «Урядові (службові) злочини» положенню щодо відповідальності за хабарництво замість двох було присвячено три статті. Суб'єктом такого злочину визнавалась «урядова особа», а давання і одержання хабара юридично прирівнювалися.

Глава VII КК УРСР 1960 р. «Службові злочини» містила вже чотири статті про відповідальність за злочини, пов'язані з хабарництвом: ст. 168 «Одержання хабара»; ст. 169 «Посередництво в хабарництві»; ст. 170 «Дача хабара»; ст. 171 «Провокація хабара». На відміну від попереднього кримінального закону, новий КК УРСР передбачав можливість звільнення від кримінальної відповідальності лише хабародавця та виключав таку можливість для посередника. За оцінками А. Волошенко, «у 1950–1980-х рр. на корупційних засадах відбувалося зрощування партійно-радянської і чекістської еліт, особливого розмаху це явище досягло в національних

республіках» [51, с. 12]. Історія боротьби радянської влади з корупцією закінчилася з розпадом Радянського Союзу у 1991 р. та не увінчалась успіхом. Для цієї боротьби були притаманні ряд особливостей.

1. Влада в СРСР не визнавала самого терміна «корупція», дозволивши ввести його у вжиток лише наприкінці 1980-х років. Замість нього тривалий час використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «попуск» тощо. Заперечуючи термін, заперечили поняття, а отже і явище.

2. Радянська «правосвідомість» завжди дивовижно наївно і непродуктивно пояснювала причини корупційних явищ. Наприклад, у закритому листі ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» від 29 березня 1962 р., дано визначення хабарництву як «соціальному явищу, породженому умовами експлуататорського суспільства». Жовтнева революція ліквідувала корінні причини хабарництва, а «радянський адміністративно-управлінський апарат – це апарат нового типу» [69, с. 59]. У якості причин корупції перераховувалися вади в роботі партійних, профспілкових і державних органів, насамперед у сфері виховання трудящих. Це є абсолютно типовий текст часів усього існування радянської влади. Звідси очевидна жорстка невідповідність між слабким розумінням корупційних явищ, примітивним поясненням їхніх причин і неадекватних засобів боротьби з ними.

3. Практично недоторканими були вищі радянські і партійні чиновники.

4. Необмеженість влади партійного керівництва держави, оскільки дуже часто, особливо за часів перебудови, приймалися рішення, які не були ні з ким погоджені (або ж погоджені лише формально).

5. Корупцією серед державного апарату боролися винятково його представники. Це призводило до двох наслідків: працівники, що боролися з корупційними проявами в державному апараті, не в змозі були змінювати корінні причини, що породжують корупцію, оскільки вони прямували до

найважливіших умов існування системи; боротьба проти корупціонерів нерідко переростала в боротьбу проти конкурентів на ринку «корупційних послуг» [70, с. 281].

З огляду на наведене можна зробити висновок, що весь радянський період ріст корупції відбувався на фоні ослаблення державного механізму. Спостерігалися процеси послабленням «централізованого контролю і розпаду ідеологічних поглядів, економічної стагнації», падіння рівня розвитку економіки та зрештою, ліквідацією СРСР і появою нових незалежних держав [62, с. 12]. Водночас варто враховувати, що в другій половині ХХ ст. в умовах глобалізації корупція перетворилася на всеохоплюючу загальносвітову проблему [51, с. 10]. Тема боротьби з корупцією перейшла з національного рівня на міжнародний.

Розкриття особливостей антикорупційної політики періоду державної незалежності України потребує застосування методу періодизації, адже протистояння поширенню корупції стало одним з визначальних процесів сучасного державотворення України. Для успішного викорінення корупції потрібно детально вивчити усі недоліки застосовуваних механізмів протидії з метою віднайдення найефективнішого з них.

Розглянемо періодизацію антикорупційної діяльності в Україні.

Перший період – ідеологічний (1991 р. – перша половина 1994 р.). Даний етап характеризується виникненням та набуттям актуальності проблеми боротьби з корупцією. Окрім дисфункцій державної машини і деяких історичних та культурних традиційна, нами виділено ряд головних чинників, що визначали зростання корупції в Україні: нагальний перехід до нової економічної системи, неповною мірою забезпечений необхідною правовою базою і правовою культурою; відсутність у радянські часи нормальної правової системи і наявність відповідних культурних традицій; розгалуженість бюрократичної системи та послаблення партійної системи

контролю; правовий нігілізм і правова неосвіченість широких верств населення [71, с. 71].

Прискорені темпи приватизації, що відбувалися за умов зменшення ролі держави в регулюванні економічних процесів, створили сприятливі умови для кримінального бізнесу. Складна економічна ситуація в державі була використана представниками злочинного світу для створення та подальшого розвитку тіньового сектору економіки [72, с. 32]. Значне зубожіння населення, наявність безробітних, осіб, які перебувають за межею бідності, мігрантів змусило ставати на злочинний шлях, нелегально працювати за кордоном.

Зростання рівня корупційної злочинності, окрім політичних чинників, було викликане морально-психологічними процесами. Деформація моральної позиції населення, занепад ідеалів, зміна світогляду та ціннісних орієнтацій деструктивно впливали на заходи протидії корупційній злочинності. Водночас багаторічна історія хабарництва перетворила корупцію на звичаї та традиції [73, с. 73].

У 1993 році відбувся відтік у тінь 25 млрд. грн. (за нинішніми розрахунками) державних коштів. В 1992 році в комерційних структурах виявлено 1182 злочини, з них половина – розкрадання фінансових ресурсів, 163 випадки хабарництва [60, с. 104]. У першому півріччі 1994 р. затримували лише вибірково кілька хабарників, але не засуджено жодного з тих, хто діяв у складі організованих груп.

Після обрання Президентом України Л. Кучма здійснив кадрове зміцнення керівного складу МВС України, вже у другому півріччі 1994 року за зв'язки зі злочинним світом притягнуто до кримінальної відповідальності майже 200 співробітників міліції [68, с. 180]. Однак такі дії тодішньої влади не дали очікуваного ефекту. Серед соціальних причин та умов поширення корупції можна виокремити: збереження старої структури управління; непрозорість прийняття рішень; низький рівень правової культури більшості

посадовців; відсутність дієвих механізмів контролю за діяльністю органів державного сектору; занадто велика концентрація повноважень у керівників; неправильне розуміння службових обов'язків [74, с. 126].

Другий період – «лобова та фронтальна атаки» (друга половина 1994 р. – 1995 р.) [75, с. 31]. Застосувались адміністративно-командні методи безпосередньої боротьби з корупцією. Президент України підписав Укази «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» від 21 липня 1994 р., «Питання посилення боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки» від 27 серпня 1994 року. Прийнято Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р., «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року. Вказані нормативні акти кинули виклик тіньовій владі з метою покласти край корупції. Відповідно до чинного законодавства України наприкінці липня 1994 року створено 200 слідчо-оперативних груп з працівників Генпрокуратури, МВС та СБУ з метою проведення розслідувань особливо важких злочинів у сфері економіки [76, с. 34]. Однак склалася неочікувана ситуація. Відсутність кадрового забезпечення зіпсувала даний механізм протидії. У багатьох районах держави працювало по одному слідчому за наявності 10-12 вакантних місць. По суті не було з кого формувати оперативні групи. Варто зазначити, що укази Президента Л. Кучми стосувалися минулого. Тобто йшлося про відомі факти хабарництва, зловживання службовим становищем, «мафіозності й лобізму» серед українських чиновників [77, с. 68]. Була потреба переглянути усі кримінальні справи, які стосувалися колишніх депутатів різних рівнів, керівного складу міністерств і відомств. Лише серед народних обранців нараховувалося понад 500 порушників закону. Лише у 1995 році було направлено до суду 6738 справ щодо розкрадання, 828 – щодо хабарництва, 4691 – щодо незаконних операцій з валютою [78]. Однак вказані та інші заходи знову не дали ефекту і показали неефективність даного способу

протидії корупції, яка розросталася. За хабарі було затримано лише незначну частину дрібних чиновників. Для проведення масштабної системної антикорупційної оперативної роботи не вистачило резервів. За пропозицією МВС України Кабінет Міністрів додатково передбачив 22 тисяч штатних одиниць. Намітилася тенденція до екстенсивного шляху боротьби зі злочинністю, адже для збільшення її обсягів зростала чисельність правоохоронців.

Корупція в Україні набула характеру системності. Якщо проаналізувати боротьбу з корупцією на другому етапі, стає помітно, що її побороти окремими заходами неможливо [79, с. 65]. Ефективніше використати комплексний підхід, зокрема: прийняти нормативні документи; реструктуризувати правоохоронні органи; здійснювати координацію їх діяльності на вищому державному рівні.

Третій період – координація зусиль проти корупції (1996 – 1997 рр.) [77, с. 32]. У цей період було прийнято ряд програмних державних нормативних актів, зокрема, Закони України «Про концепцію національної безпеки України» від 16 січня 1997 р., «Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю» від 25 лютого 1997 р., «Про Національну програму боротьби з корупцією» від 10 квітня 1997 року. Оновлено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, підрозділи боротьби з організованою злочинністю у системі МВС, СБУ, Державну податкову адміністрацію, податкову міліцію, в її складі – Управління боротьби з корупцією. 24 квітня 1997 року Президент України підписав Указ «Про створення Національного бюро розслідувань України». НБРУ планувалося створити для покращення боротьби з організованою злочинністю у всіх її проявах, особливу увагу приділити боротьбі з корупцією посадових осіб і мафіозними угрупованнями. Утім Верховна Рада України наклала вето на цей Указ Президента України. Проведено операцію «чисті руки» під керівництвом Президента України

(1997 р.). Водночас усі вжиті заходи спрямовувались на «усунення наслідків», а не причин виникнення корупції. Для того, щоб протидіяти корупційним діям, потрібно викоринити причини їх зародження в суспільстві [80, с. 115].

Четвертий період – системний підхід в боротьбі з корупцією (від 1998 р. – 2005 рр.). На цьому етапі відбувається утвердження принципів «комплексності та застосування методології системного підходу в подоланні тіньового сектора економіки і корупції зокрема» [77, с. 6]. Певний час щороку проходили лютневі розширені засідання Координаційного комітету по боротьбі з корупцією. Приймались плани невідкладних скоординованих дій державних та правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в державі. Створено Урядову робочу групу з відстеження процесів «тінізації» економіки та розробки пропозицій щодо її припинення. Доповнювалася законодавча база. Уряд України на чолі з Прем'єр-міністром України Віктором Ющенком (1999 – 2001 рр.) підготував програму економічного розвитку. Правовою основою боротьби стали Указ Президента України від 24.04.1998 року №367 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998 – 2005 роки», Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 року № 1050 «Про план заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією на 2000 рік». Вдосконалювався механізм притягнення до відповідальності державних службовців за неналежне виконання обов'язків, для чого внесено зміни до Постанови Кабміну від 04.03.1995 року № 160 «Про затвердження порядку проведення службового розслідування».

У листопаді 1999 р. Україна спільно з іншими членами Ради Європи підписала Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. У країні в результаті адаптації міжнародних правових норм формується міжгалузева організаційно-правова ієрархічно детермінована система боротьби з «тіньовим сектором економіки» та корупцією [65, с. 278].

У всіх міністерствах і відомствах України у 2001 році введено посади Державних секретарів, підпорядкованих Президентові. Застосовувалися наукові методи аналізу і синтезу, моделювання, варіації і кореляції тощо. В такому разі слушно буде нагадати постулат Н. Вінера: «Системі може протидіяти лише інша система, але вищого організаційного рівня» [64, с. 106]. Сфера державного регулювання в Україні й надалі значною мірою трималася на корупційній основі. Яскравим прикладом прояву корупції у вищих ешелонах влади можуть бути маніпуляції з системою державних закупівель. Криза у цій сфері розпочалася у 2004 році.

У 2003 році Україна увійшла до Антикорупційної мережі для Східної Європи і Центральної Азії. Це вимагало розробку нової законодавчої бази і зосередження уваги на протидії корупції задля визначення негативних факторів, які впливають на формування сприятливого середовища для корупції. Проте, попри реалізацію чималої кількості антикорупційних заходів, реально знизити рівень корумпованості у державі протягом даного періоду так і не вдалось. Ефективність державних витрат ще зменшилась, а стандартні «відкати» було замінено іншими корупційними механізмами, участь у яких взяли всі політичні сили, присутні у Верховній Раді України.

Тодішня влада по-суті не робила висновків і продовжувала робити ті ж помилки. Державний механізм як і раніше залишався корумпованим, форми відносин державних органів з представниками бізнесу та злочинними групами більше нагадували єдину систему тіньових відносин.

П'ятий період розвитку системи запобігання та протидії корупції в Україні припадає на 2005-2010 роки. Він розпочався з президентських виборів, оновлення складу Кабінету Міністрів України, обласних і районних державних адміністрацій. У цей час було докладено чимало зусиль, спрямованих на протидію корупції.

У Програмі Кабінету Міністрів України «Назустріч людям», схваленій постановою Верховної Ради України від 4 лютого 2005 р., було закладено

окремий розділ «протидії корупції», що свідчить про розуміння проблеми та намагання боротися з нею з боку виконавчої влади. З точки зору інституційної реформи, у структурі Міністерства юстиції України створено інститут Урядового уповноваженого по боротьбі з корупцією та відповідальний секретаріат, що забезпечує його діяльність [51, с. 14].

У «боротьбі» за «прозорість» схем держзакупівель з ініціативи нардепів навесні 2005 р. прийнято нову редакцію закону про державні закупівлі, відповідно до якої усі ключові повноваження переходили до громадської організації «Тендерна палата України». Хоч у її створенні використано досвід розвинутих країн світу, а саме принципи відкритості, недержавного впливу, громадського контролю тощо, однак прозорими та ефективними дії цієї організації так і не стали. Перевагу отримував не постачальник якісної продукції, а суб'єкт, який міг легко і невимушено виконати всі вимоги тендерної палати та перекласти вартість кінцевих послуг на держбюджет.

У вересні 2006 р. до Верховної Ради України було подано ряд антикорупційних правових актів, зокрема «Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції» (UNCAC), Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією і Додатковий протокол до Конвенції. Також до Верховної Ради України було подано проекти законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Однак на їх ухвалення Верховній Раді знадобилось майже три роки.

У лютому 2007 р. Меморандум про створення Антикорупційного фронту підписали керівники Комітету по боротьбі з корупцією, Комітету протидії корупції та організованій злочинності, Антикорупційного комітету, Київської міської організації спілки української молоді. У структурі

Міністерства юстиції України створено інститут Урядового уповноваженого по боротьбі з корупцією та відповідальний секретаріат, що забезпечує його діяльність [31].

Лише в першому півріччі 2008 р. завершено розслідування та направлено до суду понад 1 тис. кримінальних справ про злочини з ознаками корупції. До кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів притягнуто майже 400 державних службовців, понад 300 службових осіб органів місцевого самоврядування, більш ніж 100 депутатів районного рівня та близько 20 працівників обласних державних адміністрацій. На розгляд суду з обвинувачувальним висновком спрямовано 798 кримінальних справ щодо одержання хабара, а також понад 1400 протоколів про корупційні діяння. Судами розглянуто більше ніж 1300 таких протоколів, за якими понад 1250 осіб визнані винними у скоєнні правопорушень і оштрафовані [64, с. 58]. Однак упродовж вказаного періоду так і не вдалося знизити рівень корумпованості в державі. Причиною цього став брак політичної волі у вищих керівників держави, а протидія корупції не була національним пріоритетом у внутрішній політиці України.

Шостий період розвитку системи запобігання та протидії корупції в Україні припав на 2010 – 2014 роки. Його головна характерна ознака полягала в тому, що здійснені спроби запровадження превенційних методів антикорупційної діяльності із залученням суспільних інститутів, після чого передбачалася сувора відповідальність за корупцію.

На початку 2010 року Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції та Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією. У 2011 р. було ухвалено Закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Законодавчі норми базувались на світових антикорупційних засадах – положеннях Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенцій про

боротьбу з корупцією, 20 керівних принципах боротьби з корупцією. При ухваленні цих законів було враховано рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), а також рекомендації, визначені в межах реалізації Стамбульського плану дій щодо боротьби з корупцією Антикорупційної мережі для країн Східної Європи й Центральної Азії Організації економічного співробітництва та розвитку [79, с. 89]. Наприкінці 2011 р. затверджено Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки, положення якої, як пізніше встановлено, реалізовані не повністю. Це було зумовлено, в основному, недостатньо визначеним алгоритмом контролю й оцінювання реалізації даної Стратегії, а також браком конкретно визначених показників стану її ефективності [80, с. 112].

9 червня 2013 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики». Відповідно до нього передбачалися зміни до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Зокрема, законодавець змінив перелік суб'єктів відповідальності за скоєння корупційних правопорушень, скоротив перелік уповноважених суб'єктів протидії корупції, конкретизував антикорупційні обмеження тощо [75, с. 127].

Сьомий період (2014 – 2022 рр.) пов'язаний одночасно з глибокою кризою початку російської агресії проти України та водночас з виходом антикорупційної діяльності в державі на якісно новий рівень. Розпочате комплексне реформування антикорупційної діяльності відбувається з урахуванням вимог міжнародних організацій, як от Венеціанська комісія, GRECO, FATF та ін. [65, с. 280].

На початку 2014 р. наша держава опинилася серед країн, що перебувають у стані конфлікту. Слід брати до уваги, що конфліктні та постконфліктні країни мають різницю зі стабільними правовими й демократичними країнами саме в питанні деградації чи суцільного знищення державних і суспільних засобів гарантування основних прав особистості,

стрімкого зниження рівня доходів, політичної нестабільності в перспективі. Це призводить до того, що основою наявності корупції стає не тільки неадекватне законодавство умовам економічної діяльності, а й необхідність виживати за дуже складних обставин [80, с. 59].

Новий етап розвитку антикорупційної політики України розпочався із прийняттям нових законодавчих актів. Центральним законом, ухваленим на даному етапі, став Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. 16 вересня 2014 р., було прийнято Закон України «Про очищення влади», який передбачає механізми люстрації посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, а 14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України в другому читанні прийняла закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб та публічних діячів». Ці закони розроблені та впроваджені в життя на підставі, зокрема: рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO); антикорупційних рекомендацій Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС; рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії); пропозицій програми SIGMA [80, с. 60].

Упродовж 2015 – 2016 років в Україні для протидії корупції створено 5 нових правоохоронних та антикорупційних органів. Практично одночасно в Україні запрацювали Національна поліція, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Національне агентство з запобігання корупції. Згодом розпочало роботу Агентство з розшуку та менеджменту активів, Державне бюро розслідувань, Антикорупційний суд. 12 листопада 2015 р. ухвалено Закон України «Про Державне бюро розслідувань». Також окремі механізми протидії корупції регламентуються в Законах України «Про прокуратуру» та «Про внесення змін до

Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки і корупційні злочини» від 14 жовтня 2014 року.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. першочерговою реформою в державі було визнано антикорупційну реформу, основна мета якої – суттєве зменшення корупції в Україні, втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції [81].

Після Революції Гідності, яка багато в чому була спричинена корупцією державного апарату, Україна прийняла комплексний антикорупційний пакет законів, створила нові спеціалізовані органи. Україна досягла небаченого досі для себе рівня прозорості, зокрема, шляхом запровадження електронного розкриття інформації про активи, електронні закупівлі, відкриття публічних реєстрів. Громадянське суспільство продовжує відігравати важливу роль у просуванні реформ, а міжнародна спільнота підтримує антикорупційну практику України [82, с. 178].

Початком нового та водночас сучасного, *восьмого періоду* в досвіді антикорупційної політики України можна вважати прийняття у червні 2022 р. Верховною Радою України довгоочікуваної Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки [83]. Метою документа визначено досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів в Україні.

Прийняття ряду інших нормативних актів, насамперед таких, як Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо упорядкування окремих питань захисту викривачів» (червень 2021 р.) [84], Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на

2021-2025 роки» (червень 2022 р.) [85], Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» (липень 2022 р.) [86], визначили якісно новий рівень організації та реалізації національної антикорупційної політики в Україні. Безумовно істотним, якщо не визначальним чинником таких якісних змін стала військова агресія проти України, яка істотно пришвидшила ряд ключових процесів державотворення. Насамперед ідеться про європейську інтеграцію. Набуття Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС у червні 2022 р. вкотре підкреслило нагальність головних зовнішніх (міжнародних) зобов'язань України, які мають стратегічно важливе значення для стабільного розвитку внутрішнього виміру функціонування суспільства і держави. Серед таких фактично на першому місці стоїть системна проблема зниження рівня корупції, вирішення якої, можна констатувати, в сучасних екстремальних умовах функціонування Української держави вийшло на вирішальний етап.

Отже, боротьба з корупцією як давнім явищем в житті суспільств і держав має тривалу загальносвітову історію. Протягом століть це явище живе і процвітає практично за будь-якого режиму і влади. Вона виникла одночасно з утворенням та розвитком владних і грошових взаємовідносин у суспільстві. корупція від окремих, спорадичних проявів у вигляді хабарництва, перетворилася на складне, системне та багатогранне явище на локальному та глобальному рівнях. Водночас паралельно люди у різні історичні часи намагалися знайти причини корупції і способи її обмеження. Специфічний досвід розвитку корупції і становлення антикорупційної системи пройшла і продовжує проходити Україна.

У процесі становлення і розвитку сучасної системи запобігання та протидії корупції в Україні можна виділити кілька етапів: становлення; формування основних засад протидії корупції; псевдопротидія корупції; посилення протидії корупції; законодавче реформування; комплексне

реформування антикорупційного законодавства і становлення дієвої інституційної системи. Для запобігання та протидії корупції в Україні сформовано достатню велику законодавчу базу, яка ґрунтується на світовому та українському досвіді.

Аналізуючи впровадження антикорупційної реформи України як цілісної категорії, варто відзначити, що в державі на етапі істотного переформатування дає про себе знати напрям на викорінення корупції, зокрема, шляхом нормування антикорупційної політики як базової складової реформи. Антикорупційна політика України включає в себе ряд положень щодо запобігання та протидії корупції, що містяться в чинних актах законодавства, та утворює певну організовану систему. З огляду на законодавчі і нормативно-правові акти, антикорупційна правова база в Україні на даному етапі є доволі розгалуженою та об'ємною. Формування законодавчої й інституційної бази для запобігання та протидії корупції, а також впровадження різних ініціатив прозорості є основними досягненнями в Україні. Найважливішим завданням для України є забезпечення стабільності інституційної структури та подальше посилення антикорупційних заходів.

Висновки до розділу 1

1. Корупція як соціальне явище являє собою небезпечне, багатоаспектне явище, яке має економічний, політичний, правовий, морально-психологічний виміри. Воно породжує несправедливість в суспільстві та міцно утвердилося в Україні. Корупція – це не лише «хабар» чи «отримання неправомірної вигоди» (як її трактує чинне законодавство), «фаворитизм», перехід політичних лідерів у приватні фірми також є завуальованою корупцією. Варто наголосити, що корисливі державні зловживання без ознак підкупу мають подібну соціальну природу та наслідки, як і хабар. При розробці необхідного антикорупційного законодавства

України потрібно виходити з того, що корупція як соціальне явище – це незаконне використання посадовою особою своїх повноважень з метою отримання вигоди для себе, своїх близьких чи незаконне надання такої вигоди вказаній особі. Поняття корупція є збірним і об'єднує кілька видів правопорушень.

2. Загалом корупцію можна вважати соціальним явищем, яке охоплює діяння, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування. Наука не сформулювала універсального визначення поняття «корупція». Сутність корупції полягає у тому, що вона має соціальну обумовленість, впливає на абсолютно усі сфери суспільного життя, відзначається транснаціональним характером, психологічними і моральними аспектами.

3. Світове міжнародне співтовариство усвідомлює серйозність небезпеки, пов'язаної з подальшим розвитком криміналізації політично нестабільних регіонів світу, особливо посткомуністичних. Проблеми протидії і протидії корупції постійно перебувають в центрі політичної боротьби. У кожній політичній та економічній системі можуть траплятися випадки корупційних дій, при яких відбувається використання суспільства бюрократичними структурами. У демократичних умовах функціонування соціуму корупція зазвичай є другорядним явищем, яке не значно впливає на загальнодержавну ситуацію і є загалом контрольованим. Однак в країнах пострадянського простору, де все ще домінує відповідний специфічний менталітет, корупція залишається невід'ємним елементом політичного і громадського життя соціуму, в широких верствах якого переважає прагнення до вирішення особистих фінансово-економічних проблем шляхом пошуків шляхів одержання неправомірної вигоди.

4. З проявами корупції людство зустрілося з давніх часів. Логічно це явище породжене появою держави і виникненням права, коли почали з'являтися посадові особи, уповноважені виконувати керівні функції.

Водночас корупція виникла з появою приватної власності. Це пов'язувалося із процесом соціального розшарування. Ще в середині XIX ст. для більшої частини Європи було характерним сприйняття державної посади як приватної власності й ніхто не називав це корупцією. Така практика була або законною, або трактувалась законом двояко.

5. У період державної незалежності України робилися переважно декларативні спроби активізувати проблематику боротьби з корупцією у той час, як вона активно розширювалася і процвітала. Лише з 2014 року здійснено практичні системні кроки на нормативно-інституційному рівні щодо протистояння корупції як системному явищу в українській політиці, економіці, суспільному житті, а прийняття Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», що великою мірою стали результатом повномасштабного військового вторгнення в Україну та інтенсифікації її державними владними інституціями своїх міжнародних зобов'язань, сприяли виведенню процесу системної боротьби з корупцією на якісно новий рівень.

6. Корупція як комплексне суспільне явище проникає в усі сфери суспільного життя, вкорінюється як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб досягнення індивідуальних корисливих цілей. Розповсюдженість корупції як масового явища перетворює її на елемент повсякденності, звичаю чи традиції. Населення призвичаїлось до корупції у деяких сферах суспільного життя, яка для багатьох стала нормою. Громадськості загалом та насамперед кожному окремо взятому індивіду психологічно складно подолати конформізм до проявів корупційних діянь, виробити в собі внутрішню готовність чинити всупереч загальній волі і практиці оточення. В умовах потужної антикорупційної інформаційної кампанії та назрілої потреби суспільства перейти до якісно нової форми подолання корупційних проявів в повсякденному житті, що підживлюється ознайомленням з практикою суспільно-політичного та економічного життя

західних демократичних держав, все ж залишається стійка звичка діяти за «старими» (усталеними) підходами і механізмами, які психологічно складно подолати.

7. Корупція проявляє себе як складне і багатогранне соціальне явище, яке достатньо складно передбачити, виявити і тим більше подолати. Корупція здійснює негативний вплив як на політичний, так і на соціально-економічний розвиток суспільства і держави. Існують чимало підходів до трактування сутності поняття корупції, а її багатоаспектність практично виключає формулювання універсальної дефініції даного поняття і явища, яка розкриває його сутність. В основному науковці визначають корупцію як «протиправну діяльність», «зловживання владою» або «зловживання службовим становищем». Вона однозначно має протиправний зміст та передбачає скоєння протиправних вчинків. Ми схилиємося до думки, що корупція – це зловживання владою і/або службовим становищем задля одержання певної вигоди, що передбачає здійснення протиправної діяльності. Корупція негативно позначається на розвитку усіх сфер суспільного життя, зокрема економічній, соціальній та політичній. Усі наслідки корупції є взаємозалежними. Наприклад, факт нецільового використання бюджетних ресурсів і зростання рівня тінізації економіки викликає зменшення видатків бюджету на розвиток соціальної сфери та збільшення соціальної напруги, поглиблення кризових явищ в економіці, що веде до зменшення рівня недовіри до влади та формування негативного іміджу країни на світовому ринку. Лише реальні системні дії щодо протидії корупції та зменшення її рівня в різних сферах суспільного життя України здатні зменшити суспільну напругу та забезпечити реальну ефективність комплексного реформування функціонування держави і життя суспільства на демократичних правових началах, що здійснюється упродовж кількох останніх років.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Нормативно-правове забезпечення антикорупційної діяльності в Україні

Масові протести, що відбувалися в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 року, засвідчили масштабне незадоволення суспільства відхиленням від євроінтеграційного курсу, політичною ситуацією, несприйняття корупційних діянь у вищих ешелонах влади, що призводить до тотального зубожіння населення та перетворення однієї із найбагатшої на ресурси країни в економічно та технічно відсталу. Очевидною стала проблема недосконалості законодавчої бази, декларативний характер антикорупційних норм, відсутність політичної волі боротьби з даним явищем та удосконалення протидії. Відтак, проаналізуємо міжнародне та національне нормативно-правове забезпечення антикорупційної діяльності.

Світова спільнота, усвідомлюючи загрозливі наслідки корупційних діянь для сталого та безпечного розвитку, їхню транснаціональність, зв'язок з організованою та економічною злочинністю, в тому числі відмиванням коштів, напрацювала систему міжнародних актів.

Йдеться насамперед про Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р., ратифіковану Україною відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року № 251-V [87]. Акт фактично став першим юридичним документом глобального значення, норми якого спрямовані на реалізацію заходів щодо дієвої превенції корупції та боротьби з нею, налагодження транснаціонального діалогу щодо підтримки і стимулювання міжнародної співпраці, технічної підтримки у даній сфері,

обміну інформацією. Окремий акцент зроблено на поверненні активів, набутих у результаті корупційних діянь, а також забезпечення управління громадськими справами та державним майном на основі дотримання принципів чесності та відповідальності. Прийняття даної Конвенції стало вимогою часу, адже рівень загрози явища та, відповідно, стурбованості суспільства досяг критичного рівня, а дієві правові механізми протидії корупції на той час, фактично, були відсутні. Беззаперечно, прийняття Конвенції боротьби з корупцією дозволило перейти на якісно новий рівень, кооперуватись і досягати очікуваних ефектів. Проте варто відзначити, що процес імплементації норм Конвенції часто має формальний характер. Хоча норми даної Конвенції мають рекомендаційний характер, проте за її ратифікацією в Україні прослідувала криміналізація незаконного збагачення відповідно до положень статті 20 Конвенції.

Наступний акт – Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією №ETS173 від 27 січня 1999 р., – ратифікована Україною згідно із Законом України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 жовтня 2006 р. № 252-V. Прийняття даної Конвенції ставило собі за мету формування спільної кримінальної політики державами-підписантами у сфері захисту суспільства від корупційних проявів, в тому числі через ухвалення відповідних нормативно-правових актів та реалізацію дій із запобігання корупції. У Кримінальній конвенції дається тлумачення застосовуваних термінів, окреслюються заходи, яких слід вживати на національному рівні щодо:

- дачі хабаря національним державним посадовим особам та одержання хабаря ними (ст. 2, 3 Кримінальної конвенції), при цьому перелік посадових осіб відповідно до тлумачення Конвенції включає державних службовців, публічних посадових осіб, мерів, міністрів, суддів (ст. 1 Кримінальної конвенції);

- хабарництва членів національних представницьких органів, іноземних державних посадових осіб та представницьких органів (ст. 4, 5, 6);
- дачі та одержання хабаря у приватному секторі (ст. 7, 8);
- хабарництва посадових осіб міжнародних організацій, членів міжнародних парламентських асамблей, суддів і посадових осіб міжнародних судів (ст. 9, 10, 11), а також зловживання впливом (ст. 12);
- відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією (ст. 13) та фінансових злочинів (ст. 14);
- співучасті, імунітету та юрисдикції (ст. 15, 16, 17);
- відповідальності юридичних осіб, санкцій та заходів (ст. 18, 19);
- спеціалізованих органів, що передбачає вжиття заходів для забезпечення спеціалізації працівників та відповідних органів на протидії корупції (ст. 20), співробітництва (ст. 21);
- захисту помічників судочинства та свідків (ст. 22) та заходи зі збирання доказів і конфіскації доходів, що передбачають забезпечення можливостей для ідентифікації, вистежування, замороження, арешт засобів та доходів, отриманих від корупції, чи власності, вартість яких відповідає таким доходам (ст. 23) [88].

У результаті аналізу змісту положень Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією № ETS173 від 27 січня 1999 р. можна позитивно оцінити даний правовий документ, адже визначає ключові дороговкази, яких слід дотримуватися державам-сторонам Конвенції як на національному, так і міжнародному рівнях.

О. Д. Ярошенко, досліджуючи положення Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, зробив висновок, що приведення національного антикорупційного законодавства до стандартів Конвенції формально означало для України вдосконалення (реформування) тільки кримінального законодавства, оскільки положень про встановлення інших видів відповідальності за корупційні правопорушення у Конвенції не міститься.

Відтак, передусім, змін потребувало саме кримінальне законодавство, в тому числі і щодо криміналізації так званого «активного підкупу» посадової особи [89, с. 300].

Важливим аспектом Кримінальної конвенції, на наш погляд, є передбачення контролю за виконанням її приписів через делегування контрольних повноважень конкретному органу – Групі держав проти корупції (GRECO) (ст. 24 Кримінальної конвенції), що таким чином позбавляє Конвенції декларативності.

Своєю чергою, GRECO є органом Ради Європи (РЄ) з антикорупційного моніторингу, що функціонує задля постійного посилення спроможності членів Групи у сфері боротьби з корупцією шляхом забезпечення контролю за виконанням антикорупційних стандартів РЄ через взаємне оцінювання та тиск з боку партнерів за дотриманням зобов'язань у цій площині [90]. Такий механізм взаємоконтролю допомагає виявити недоліки у національній антикорупційній політиці, виступати з пропозиціями щодо необхідних законодавчих, інституційних і практичних реформ. Важливе значення функціонування GRECO також полягає у забезпеченні постійно діючого майданчика для обміну успішним досвідом її членів із запобігання та виявлення корупції.

Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15 травня 2003 р. № ETS 191, ратифікований Україною відповідно до Закону України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 жовтня 2006 р. № 253-V. Цей Протокол доповнює Кримінальну конвенцію шляхом введення термінів та пов'язаних з ними проявів корупції. Так, передбачено заходи, яких слід вживати на національному рівні щодо: дачі хабара національним арбітрам та одержання ними (ст. 2, 3); хабарництва іноземних арбітрів, національних присяжних засідателів, іноземних присяжних засідателів (ст. 4, 5, 6) [91]. Відповідно до ст. 7 Протоколу, контроль за його виконанням, так

як і за виконанням Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, покладено на Групу держав проти корупції.

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. ратифікована Україною відповідно до Закону України «Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією» від 16 березня 2005 р. № 2476-IV. Одна із ключових ідей Цивільної конвенції полягала у використанні норм цивільного права у боротьбі із корупцією шляхом надання особам, які зазнали шкоди внаслідок корупційних дій, можливості отримати справедливу компенсацію. Цивільна конвенція визначає заходи, яких потрібно вжити на національному рівні. Так, ст. 1 вказує, що «...Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві ефективні засоби правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам можливості захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання компенсації за заподіяну шкоду..» [92]. Відповідно, особа, яка зазнала шкоди через корупційні правопорушення, має право на порушення судової справи для отримання повної компенсації, що може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду.

Цивільна конвенція передбачає умови відповідальності, в тому числі держави, позовну давність, дійсність угод, захист працівників, рахунки та аудит, збирання доказів, тимчасових заходів, міжнародного співробітництва. Група держав проти корупції відповідальна за контроль за виконанням Цивільної конвенції сторонами, аналогічно як і Кримінальної конвенції та Додаткового Протоколу до неї.

Загалом можна підсумувати, що вищезазначені міжнародні нормативно-правові акти в сфері протидії корупції прийняті з єдиною метою – встановлення загальних стандартів боротьби з даним негативним явищем, передусім, на національному рівні через його криміналізацію та впровадження відповідних заходів для попередження корупції.

Окрему увагу варто приділити Угоді про створення Групи держав по боротьбі з корупцією (The Group of States against Corruption – GRECO) та її Статуту, які також можна віднести до міжнародних правових актів у сфері протидії корупції, адже є правовим підґрунтям для створення та функціонування єдиного органу, контролюючого ефективність антикорупційної політики у державах, що приєдналися до Кримінальної конвенції з Додатковим протоколом та Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією. Статутом GRECO визначені функції контролю за дотриманням Керівних принципів боротьби з корупцією, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 6 листопада 1997 р., а також за виконанням міжнародно-правових документів, які мають бути прийняті на виконання Програми дій проти корупції, відповідно до положень, що містяться в таких документах.

Варто наголосити, що хоч GRECO є органом РЄ, проте відповідно до його статусу розширеної угоди членство в Групі не обмежується державами-членами РЄ. Тобто будь-яка держава, яка брала участь у розробці розширеної часткової угоди, може приєднатися через повідомлення Генерального секретаря РЄ. Крім того, держави, які стають учасниками міжнародно-правових документів, прийнятих Комітетом міністрів РЄ на виконання Програми дій проти корупції, що передбачає обов'язкове членство в GRECO, стають її членами *ipso facto* відповідно до положень, що містяться в цих документах. Станом на травень 2021 року GRECO включала 50 держав-членів (48 європейських держав, Казахстан та Сполучені Штати Америки) [93]. Відповідно, всі держави-учасниці підлягають моніторингу GRECO, що включає:

- «горизонтальну» процедуру оцінки (всі члени оцінюються в рамках Оціночного туру), у результаті чого формуються рекомендації, спрямовані на подальші необхідні законодавчі, інституційні та практичні реформи;

- процедуру дотримання, призначену для оцінки заходів, вжитих її членами для реалізації рекомендацій [94].

Україна, як 40-й член даної міжнародної Групи, з 1 січня 2006 року стала частиною антикорупційного моніторингового механізму РЄ [95], окреслила стратегічні пріоритети боротьби з корупцією на основі виконання норм міжнародних актів та приведення у відповідність власних законодавчих та підзаконних актів.

На нашу думку, членство України в GRECO значною мірою забезпечує функціонування нашого антикорупційного механізму, оскільки в рамках взятих зобов'язань з протидії корупції передбачено регулярне оцінювання рівня її ефективності. Так, з моменту приєднання Україна підлягала експертній оцінці у даній сфері в рамках спільного Першого та Другого (у листопаді 2006 р.), а також Третього (у квітні 2011 р.) та Четвертого (у грудні 2019 р.) раундів оцінки GRECO з оформленням та оприлюдненням відповідних звітів.

Четвертий раунд оцінки GRECO розпочався 1 січня 2012 р. щодо запобігання корупції стосовно депутатів, суддів та прокурорів і станом на 2024 рік і досі триває. Своєю чергою, у ході Першого раунду оцінки зроблено ключовий акцент на незалежності судової влади. Другий раунд оцінки розглядав, зокрема, державне управління, а Третій був зосереджений на попередженні корупції в контексті політичного фінансування [96].

Дисертант є визначеним експертом від України в частині оцінки виконання іншими країнами норм Конвенції ООН з протидії корупції (від країни визначаються до 15 експертів). У 2019 році українські експерти оцінювали Хорватію, у 2019-2021 рр. – Республіку Білорусь, а також у 2019 році приймали участь в самооцінці України.

Згідно із Звітом-оцінкою за результатами Четвертого раунду, прийнятим 6 грудня 2019 р. в ході 84-го пленарного засідання GRECO (м. Страсбург, Французька Республіка) та опублікованим 26 березня 2020 р. на офіційному сайті Групи, зроблено висновок, що Україною виконано на задовільному рівні 5 із 31 направлених рекомендації. З решти рекомендацій

частково виконано 15, 11 – не виконано. Дані рекомендації стосувалися як загалом усіх досліджуваних категорій (5 рекомендацій), так і зокрема депутатів (7 рекомендацій), суддів (9 рекомендацій), прокурорів (10 рекомендацій) [95].

Отже, такий контроль та оцінювання з боку експертів Групи, на нашу думку, слід визнати вагомим каталізатором активізації антикорупційної діяльності в Україні, а їхні результати – свідченням відповідного рівня ефективності та сигналом для міжнародної спільноти.

Боротьба з корупцією є одним із головних принципів покращення відносин між Україною, з одного боку, та ЄС, з іншої сторони, у рамках створення асоціації відповідно до ст. 3 Угоди про асоціацію. Таким чином, Україна підтвердила, що така співпраця, зокрема, у сфері безпеки, юстиції та свободи буде націлена, в тому числі, на протидію корупції (ст. 14). Прикметно, що питання боротьби з корупцією та зі злочинністю загалом регламентуються ст. 22, де окремим пунктом винесено спрямування співробітництва на протидії корупції у приватному та державному секторах на основі ефективного виконання чинних Конвенцій ООН у даних сферах. Сторони також домовилися про обмін інформацією у сфері боротьби зі шахрайством для «...удосконалення методів, спрямованих на припинення шахрайства і корупції та запобігання цим явищам у сферах...» (ст. 347) [97].

Надзвичайно важливими національними джерелами права у сфері забезпечення антикорупційної діяльності є Конституція України та кодифіковані нормативно-правові акти: Кримінальний кодекс (КК) України від 5 квітня 2001 р.; Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУАП) від 7 грудня 1984 р.

Як свідчать результати проведених нами досліджень, у Конституції України при проголошенні прагнення «...розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу» та підтвердженні незворотності «...європейського та євроатлантичного курсу України...» жодного разу не

згадується про проблему корупції та не окреслюється позиція законодавця щодо запобігання та протидії [98]. Таким чином, на перший погляд складається враження, що проблема корупції не притаманна для України, адже в Основному Законі відсутні безпосередні вказівки на неї.

Своєю чергою на відсутність згадок про корупцію в Конституції України також звертає увагу колектив авторів під керівництвом М. І. Хавронюка у науково-практичному коментарі до Закону України «Про запобігання корупції». Так, вчені відзначають, що така нормопроектувальна техніка є характерною не тільки для України, а й для багатьох країн, адже відсутність спеціальних положень щодо протидії корупції вбачається у більшості конституцій світу. Вчені обґрунтовують такий підхід природним прагненням законодавця до забезпечення стабільності та сталості конституційних компромісів, оскільки «...конституційні цінності і інститути мають перспективно визначати систему урядування і розвиток держави». Відтак, на думку науковців, «...нелогічно, якби соціальна патологія корупції отримала визнання на конституційному рівні у будь-якій формі...», хоча відзначають, що слід вважати конституцію нейтральною щодо корупції, адже «...принципи демократичної, соціальної, правової держави, проголошені Конституцією України в статті 1 містять важливий антикорупційний елемент, який може вважатися конституційним принципом...» [99, с. 16].

Отже, незважаючи на відсутність згадок про корупцію в Основному Законі, все ж Конституцію, безсумнівно, можна вважати базовим актом у національному антикорупційному законодавстві, адже вона декларує прагнення розвивати і зміцнювати «демократичну, соціальну, правову державу», що апріорі неможливо в умовах процвітання корупції. Статтею 8 Конституції України визнається дія принципу верховенства права, а стаття 19, своєю чергою, вказує на те, що «...органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та

законами України...». Стаття 68 наголошує, що «...кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України...» [98]. Таким чином, при відсутності безпосередньої регламентації антикорупційної діяльності в Конституції вбачається прямий зв'язок її норм із антикорупційним законодавством України.

У КК України, який націлений на забезпечення охорони, зокрема, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, встановлено відповідальність за вчинення корупційних правопорушень, які за приміткою до статті 45 даного Кодексу включено 19 складів кримінальних правопорушень, і, зокрема, вчинених шляхом зловживання службовим становищем. Водночас КК України визначено, що вчинення корупційних правопорушень виключає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з: дійовим каяттям (ст. 45); примиренням з потерпілим (ст. 46); передачею особи на поруки (ст. 47); із зміною обстановки (ст. 48), проте не виключена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49). Водночас не передбачено можливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69); звільнення за вироком суду від покарання особи за умови визнання, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79) [99]. Заміна непогашеної частини покарання за корупційні правопорушення більш м'яким передбачається виключно за умови фактичного відбуття засудженим не менше двох третин строку покарання, призначеного судом (п. 3 ч. 4 с. 82). Варто також відзначити і особливості застосування амністії (ст. 86) та помилування (ст. 87) осіб, засуджених за корупційні правопорушення. У даному контексті законодавець акцентує

особливу увагу, встановлюючи, що такі особи, вироки щодо яких не набрали законної сили, не підлягають звільненню «...від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання...» (ч. 4 ст. 86). В той же час законодавцем не виключена можливість звільнення такої особи від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними визначених строків (ч. 3 ст. 87). За корупційні кримінальні правопорушення не допускається зняття судимості до закінчення встановлених строків (ч. 2 ст. 91) [100].

В Особливій частині КК України міститься окремий розділ, що регламентує відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII), абсолютна більшість норм якого дотичні до протидії корупції та встановлюють покарання за зловживання: владою або службовим становищем (ст. 364); повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹); повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365²); вчинені з метою одержання неправомірної вигоди, а також за «декларування недостовірної інформації» суб'єктами декларування (ст. 366²) – особами, визначені як такі Законом України «Про запобігання корупції»; «умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (ст. 366³); «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368); «підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (368³); «підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ст. 368⁴); «незаконне збагачення» (ст. 368⁵); «пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369); «зловживання впливом» (ст. 369²);

«протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» (ст. 369³); «провокацію підкупу» (ст. 370) [100].

Отже, аналізуючи норми Загальної частини КК України, можна дійти висновку про особливе ставлення законодавця до корупційних кримінальних правопорушень через їхнє виокремлення з-поміж інших та суттєву мінімізацію можливостей звільнення від кримінальної відповідальності, амністії та помилування. Таким чином, прослідковується суворе та неприйнятне ставлення до корупційних проявів, виражене у нормах кримінального законодавства України, у відповідь на суспільний запит на «жорсткі» методи боротьби з явищем корупцією та корупціонерами.

Розділ XVII КК України, що регламентує відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, фактично можна означити, як «антикорупційний» з огляду на склад кримінальних правопорушень, які ним охоплено. Однак його окремі положення є доволі контрверсійними, а, тому у контексті даного дослідження детальніше зупинимося на аналізі норм декриміналізованої статті 368² та чинної статті 368⁵ КК України з ідентичною назвою «Незаконне збагачення», проте відмінним змістом. Очевидно, що дані статті кримінального законодавства стали предметом гострих дискусій в колах законодавців, науковців та практиків, а тому проведемо паралелі між цими статтями.

Відслідковуючи ретроспективу криміналізації незаконного збагачення, звернемо увагу на висновки О. З. Гладуна, який відзначає, що початок цьому процесу було покладено прийняттям 11 червня 2009 року Закону України № 1508-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», відповідно до якого КК України було доповнено ст. 368-1, що встановлювала відповідальність за одержання службовою особою неправомірної вигоди або передачу нею такої вигоди близьким родичам (незаконне збагачення). Вчений зауважує, що

вказана стаття втратила чинність вже на 5 день після введення її в дію – 5 січня 2011 року [101, с. 79].

Натомість КК України було доповнено статтею 368⁻² «Незаконне збагачення». Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07.04.2011 р. № 3207-VI із подальшими змінами та доповненнями, відповідно до якої каралося «...набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі...» (ч. 1), а також «...ті самі діяння, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище...» (ч. 2) та «...вчинені службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище...» (ч. 3) [102]. За твердженням Л. Гбура, така законодавча новела спричинена необхідністю узгодження норм національного законодавства із нормами міжнародного права щодо відповідальності посадових осіб у справах, що пов'язані із корупційними схемами; наявністю значного прошарку населення з фінансовими чи матеріальними активами, що значною мірою перевищують можливі сукупні доходи; потребою оновлення чинного законодавства у частині відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення; високим індексом корупції в Україні, підтвердженим на міжнародному рівні [103, с. 154].

У той же час, стаття 368⁻² «Незаконне збагачення» недовго регламентувала криміналізацію незаконного збагачення, оскільки Рішенням Конституційного Суду України (КСУ) від 26.02.2019 р. №1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368⁻² КК України (№ 1-135/2018(5846/17)) була визнана неконституційною та, відповідно, втратила чинність з дня ухвалення цього Рішення. В акті

зазначено, що корупція – це одна із ключових загроз національній безпеці України, проте протидію корупції слід здійснювати виключно за допомогою правових методів з дотриманням конституційних принципів та приписів законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України. Водночас обґрунтуванням декриміналізації незаконного збагачення слугувало декілька аргументів, що базуються на конституційних положеннях та практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема: невідповідність вимогам чіткості, точності й однозначності, а відтак, суперечність принципу юридичної визначеності як складовій принципу верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України; недотримання принципу невинуватості; наявність безпосередньої залежності кримінально-правової кваліфікації такого діяння від результатів суб'єктивної діяльності чи навіть від бездіяльності сторони обвинувачення; можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за діяння, вчинені до набрання чинності законом, яким ці діяння криміналізовано; суперечність з конституційним приписом щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (право особи не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів). Посилаючись на приписи ст. 62, 63 Конституції України, КСУ звертає увагу, що законодавчим формулюванням незаконного збагачення не можна: «...покласти на особу обов'язок підтверджувати доказами законність підстав набуття нею у власність активів, тобто доводити свою невинуватість; надавати стороні обвинувачення право вимагати від особи підтвердження доказами законності підстав набуття нею у власність активів; уможливити притягнення особи до кримінальної відповідальності лише на підставі відсутності підтвердження доказами законності підстав набуття нею у власність активів...» [104].

Загалом дане Рішення КСУ викликало хвилю обурення і в громадянському суспільстві, а також активне обговорення проблематики

серед вітчизняних науковців та практиків та, фактично, розкол експертної спільноти, оскільки втрата чинності даної норми КК України спричинювало закриття усіх відповідних кримінальних справ (так, у результаті було закрито 65 кримінальних проваджень щодо народних депутатів, міністрів, керівників державних установ, військових прокурорів, заступників голови СБУ та інших топ-чиновників, які підозрювалися в корупційних діях та незаконному збагаченні) [105]. Під час експертного обговорення на тему «(Не)конституційність (не)законного збагачення. Точка зору» за ініціативи Комітету Асоціації правників України (АПУ) з конституційного права, адміністративного права та прав людини було озвучено, зокрема, політичний підтекст даного Рішення, оскільки його ухвалення саме напередодні виборів підвищує сумніви щодо його повної аполітичності в цьому питанні, а також неврахування у Рішенні того факту, що національне законодавство держави не може бути поясненням для невиконання нею міжнародних зобов'язань. За твердженням заступника Голови Комітету АПУ В. С. Галайчука: «...КСУ не врахував при прийнятті рішення той факт, що національне законодавство держави не може бути поясненням для невиконання нею міжнародних зобов'язань... Не є абсолютним у практиці ЄСПЛ і презумпція невинуватості... адже практика ЄСПЛ знає випадки, коли Суд надає переваги суспільній необхідності і іншим факторам в цьому питанні...» [106]. Зокрема, І. О. Слободяник, Н. О. Симоненко наголошують, що «...принцип презумпції невинуватості, покладання тягаря доведення на сторону обвинувачення та можливості не свідчити щодо себе, які входять у суперечність з інститутом незаконного збагачення, не є догмою, світовий досвід, зокрема й позиція Європейського суду з прав людини, вказує на можливість поєднання класичних принципів права з необхідністю боротьби з корупцією в сучасних умовах існування...» [107, с. 206]. Своєю чергою, Д. Г. Михайленко слушно наголошує, що при визначенні легітимності мети обмеження принципу презумпції невинуватості, необхідно відштовхуватися від тієї обставини, що

норма про незаконне збагачення реалізується з метою викриття та покарання за корупцію, чим, відповідно, зменшують її рівень та наближають реалізацію невідворотності кримінальної відповідальності, тобто забезпечує уникнення безкарності корупції при її надмірному поширенні. Таким чином, мету при обмеженні принципу презумпції невинуватості через впровадження відповідальності за незаконне збагачення слід визнати правомірною [108, с. 184-188]. На підтвердження такого висновку Д. Г. Михайленко наводить рішення ЄСПЛ по справі Бельджуді проти Франції від 26.03.1992 року, відповідно до п. 70 якого «захист публічного порядку» і «попередження злочинів» при запровадженні заходів, що передбачають обмеження прав людини, є цілями, які повністю сумісні з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [109].

Відтак, ґрунтуючись на світовому досвіді, видається можливим запровадження інституту незаконного збагачення як самостійного складу кримінального правопорушення. Таки доцільним є введення спеціальної статті за незаконне збагачення, оскільки озброює правоохоронні органи України важливим додатковим юридичним інструментом для боротьби з корупційним збагаченням [107, с. 205-206].

Отже, як криміналізація, так і декриміналізація діяння з незаконного збагачення супроводжувалась неоднозначністю та дискусійністю. Запит суспільства на використання жорстких методів покарання за протиправне набуття активів залишався невдоволеним, а відтак, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-ІХ від 31.10.2019 р. КК України було доповнено ст. 368⁻⁵ з аналогічною назвою та встановлено покарання за «...набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість

яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи...» [100].

У результаті проведеного порівняльного аналізу змісту ст. 368⁻⁵ КК та декриміналізованої ст. 368⁻² КК помітні наступні відмінності:

1) у диспозиції ст. 368⁻⁵ міститься посилання на величину перевищення вартості активів від законних доходів, що відповідає шістьом тисячам п'ятсот неоподатковуваним мінімумам доходів громадян;

2) примітка статті 368⁻⁵ є більш деталізованою і дає роз'яснення не тільки, кого слід вважати особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а й що необхідно розуміти під набуттям активів; чітко вказано на необхідність доведення, що «...набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними..»; що слід розуміти під активами та законними доходами у змісті даної статті, а також механізму визначення різниці між вартістю набутих активів та законними доходами;

3) у ст. 368⁻⁵ дається конкретний перелік складових активів, що включає і криптовалюти, який підпадає під дію даної норми;

4) відсутність у ст. 368⁻⁵ додаткових кваліфікуючих ознак;

5) стаття 368⁻⁵, на відміну від 368⁻², має тільки одну частину, а тому санкція характеризується меншою варіативністю, що дещо обмежує можливість встановлення об'єктивного покарання;

б) Загалом приписи ст. 368⁻⁵ КК, як і її «попередниці», викликають чимало дискусій, і слугують предметом дослідження багатьох вчених-правників. Так, В. І. Осадчий, проаналізувавши зміст кримінально-правової заборони за ст. 368⁻⁵ ККУ з етимологічної та юридичної позицій, обґрунтував пропозиції з доцільності «...корегування кола суб'єктів злочину та

можливості притягнення особи до відповідальності за незаконне збагачення: а саме: за отримані (набуті) нею активи невідомого походження, вартість яких у визначеному законом розмірі перевищує її законні доходи...» [110, с. 133].

О. З. Гладун вказує на істотні вади законотворчої техніки у сфері криміналізації незаконного збагачення у ст. 368⁻⁵, зокрема на порушення принципу особистої відповідальності у випадку незаконного збагачення через третіх осіб – «...набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою за відповідних умов...» [101, с. 78-79]. Науковець вважає недоцільним закріплення обов'язковою ознакою складу злочину окремих процесуальних аспектів доказування та пропонує іншу редакцію викладення диспозиції статті 368⁻⁵ КК.

А. І. Михайлин акцентує увагу на недотриманні законодавцем принципу «презумпції невинуватості», що автоматично зумовлює істотне звуження традиційних конституційних та кримінально-правових принципів і не може бути обґрунтованим ні за яких обставин, а також вбачає політичний контекст введення ст. 368⁻⁵ ККУ замість аналогічної ст. 368⁻², декриміналізованої Рішенням КСУ [111, с. 29-30].

Зазначимо, що відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора за січень-грудень 2023 р. за статтею 368⁻⁵ ККУ обліковано 38 кримінальних правопорушень, за 1 – вручено повідомлення про підозру, по жодному із облікованих правопорушень на кінець звітного періоду рішення про закінчення або зупинення не прийнято [112]. Для порівняння, у 2018 році – році, після якого відбулася декриміналізації незаконного збагачення відповідно до Рішення КСУ, за ст. 368⁻² ККУ було обліковано 73 кримінальних правопорушень, по 72 кримінальних правопорушеннях на кінець звітного періоду рішення про закінчення або зупинення не було прийнятим [113].

Натомість, до КСУ надійшло нове конституційне подання від 47 народних депутатів, в якому обґрунтовується, що ст. 368⁵ ККУ не відповідає ст. 1, ч. 2 ст. 3, ч. 1, 2 ст. 8 Конституції України. При зверненні ініціатори апелюють до Рішення КСУ від 26.02.2019 р. яким було вже декриміналізовано незаконне збагачення через визнання ст. 368² ККУ неконституційною. Також автори звернення вказують, що «...до кримінальної відповідальності може притягатися посадова особа, яка хоч і набула у власність активи, вартість яких більш ніж на шість з половиною тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи, однак набуття таких активів відбулося виключно за рахунок законних доходів членів її сім'ї...» [114]. Водночас народні обранці наголошують, що така юридична конструкція диспозиції ч.1 ст. 368⁵ ККУ, як «перевищує її законні доходи» породжує правову невизначеність, адже, на їхню думку, не піддається однозначному визначенню період, за який слід рахувати доходи відповідної особи задля встановлення в її діяннях складу досліджуваного злочину. Крім того, автори звернення знову ж таки вбачають порушення принципу презумпції невинуватості, що суперечить ст. 62 Конституції України, а також невідповідність ст. 58 Конституції України, оскільки формулювання оскаржуваної статті ККУ поширюється на діяння, вчинені до набрання нею чинності. Таким чином, питання дискусійності норми про кримінальне переслідування незаконного збагачення на практиці залишається відкритим.

Тема незаконного збагачення попри тривалу історію його криміналізації, все ж не втрачає своєї актуальності. Відповідна кримінально-правова норма впродовж більше десятиріччя зазнала чимало змін, доповнень, втрати чинності та подальшого відновлення у новій редакції. Розробка ідеальної диспозиції статті ККУ з незаконного збагачення триває і викликає чимало дискусій.

Враховуючи означені тенденції криміналізації незаконного збагачення, міжнародно-правове регулювання, судову практику, вищевказані науково-практичні підходи до розуміння та бачення даного процесу на предмет врахування принципів права та практики ЄСПЛ, можемо зробити висновок, що кваліфікацію даного діяння як кримінально караного слід вважати обґрунтованою, суспільно затребуваною та виправданою, однак потребує подальшого наукового дослідження в частині продовження удосконалення якісного формулювання у кримінально-правовій нормі окреслення суб'єктивних і об'єктивних ознак даного кримінального правопорушення.

Реакція законодавця на корупційні правопорушення також знайшла своє відображення і в КУпАП, в якому окрема Глава 13-А регламентує відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема: «порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» (ст. 172⁻⁴); «порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків» (ст. 172⁻⁵); «порушення вимог фінансового контролю» (ст. 172⁻⁶); «порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» (ст. 172⁻⁷); «незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень» (ст. 172⁻⁸); «порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (ст. 172⁻⁸⁻¹); «невжиття заходів щодо протидії корупції» (ст. 172⁻⁹); «порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням» (ст. 172⁻⁹⁻¹); «порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля» (ст. 172⁻⁹⁻²) [115].

Глава 13-А доповнила КУпАП на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» № 3207-VI від 07.04.2011 р. Відтоді були прийняті численні зміни, які стосувалися як назви самої Глави, редакції

наявних статей та виключення окремих (а саме ст. 172⁻² «Порушення обмежень щодо використання службового становища» та 172⁻³ «Пропозиція або надання неправомірної вигоди» на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» № 221-VII від 18.04.2013 р. [92]).

Як стверджує Р. В. Гречанюк, відповідно до сучасної концепції запобігання корупції саме адміністративна відповідальність має виступати попереджувальним сигналом, що демонструє ознаки недобросовісних вчинків посадовців та водночас відзначає недостатню системність структури Глави 13-А КУпАП. На основі проведення емпіричного аналізу щодо цієї групи статей науковиця окреслює тенденції української антикорупційної практики і запропонувала систематизацію законодавчих основ адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, шляхом:

– вилучення статей ст. 172⁻⁹⁻¹ та ст. 172⁻⁹⁻² з Глави 13-А та їхнього переміщення відповідно до Глав 6 та 7 Кодексу;

– зміни назви ст. 172⁻⁹ «Невжиття заходів щодо протидії корупції» на більш відповідну, на її думку, змісту зазначеного правопорушення «Невжиття заходів реагування на порушення доброчесності»;

– встановлення іншої нумерації статей Глави 13-А КУАП: ст. 172⁻¹ «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», ст. 172⁻² «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків», ст. 172⁻³ «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень», ст. 172⁻⁴ «Порушення вимог фінансового контролю», ст. 172⁻⁵ «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів», ст. 172⁻⁷ «Невжиття заходів реагування на порушення доброчесності» [116, с. 69].

Водночас, на наш погляд, вищезазначені пропозиції Р. В. Гречанюк є дискусійними, скільки у примітці до ст. 172⁻⁹⁻¹ та ст. 172⁻⁹⁻², які науковиця пропонує перемістити до інших розділів, чітко вказані суб'єкти правопорушень – особи, визначені частиною 2 статті 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» та особи, зазначені у пункті 1, підпунктах «а», «б» пункту 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» відповідно. Тобто суб'єктами даних правопорушень можуть бути виключно відповідні посадові особи, а тому вчинення цих адміністративних правопорушень законодавець пов'язує саме з корупцією, а не з іншими протиправними діяннями. Також спірною видається пропозиція Р. В. Гречанюк щодо включення ст. 172⁻⁹⁻¹ «Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням» до Глави 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність», з огляду на невідповідність даного складу правопорушення тій сукупності складів правопорушень, які об'єднані у Главі 6.

Як кодифіковане законодавство України, що забезпечує кримінально-правову та адміністративно-правову охорону суспільних відносин від різноманітних проявів корупції, так і національне спеціальне антикорупційне законодавство є доволі мінливим. Так, наразі чинним є Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII, який визначає «правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень» [117]. За період з моменту його прийняття (14.10.2014 р.) до редакції відбулися численні зміни.

Водночас ретроспективний аналіз спеціального антикорупційного законодавства свідчить, що це вже третій профільний Закон, прийнятий з метою врегулювання питань, пов'язаних з протидією та запобігання корупції

з моменту проголошення незалежності України. Так, до Закону України «Про запобігання корупції» діяли Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 № 1506-VI [118], на підставі якого втратив чинність Закон України «Про боротьбу з корупцією» № 356/95-ВР від 05.10.1995 р. [116], а також Закони України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» № 1507-VI від 11.06.2009 р. та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» 11.06.2009 № 1508-VI, які ухвалено Верховною Радою України 11.06.2009 р., проте вже 21.12.2010 р. парламентом були визнані такими, що втратили чинність.

Таким чином, незалежна молода держава усвідомила ризики корупції не одразу, а тільки з плином часу, що, на нашу думку, справило вкрай негативний вплив на процес формування ринкових механізмів господарювання, професійної етики державних службовців, використання їхнього посадового становища в цілях особистого незаконного збагачення та свого оточення. Такий правовий вакуум створив сприятливе підґрунтя для розтрати державного майна в епоху невизначеності та переходу від планово-адміністративних до ринкових методів господарювання, а також становлення та зміцнення олігархічної системи в Україні. Через розграбування національного багатства та накопичення статків утворилася група осіб, які і далі збагачуються завдяки корупції, непотизму та, фактично, визначають вектори зовнішньої, економічної політики держави відповідно до власних інтересів. Відтак, вважаємо, що результати бездіяльності законотворця у сфері побудови правових засад протидії корупції та, відповідно, відсутність антикорупційного законодавства у перші роки незалежності, коли відбувалися докорінні суспільно-політичні та економічні трансформації, становлять відправну точку лавиноподібного поширення корупції у пострадянській Україні, що згодом спричинило революційні потрясіння 2004

р. («Помаранчева революція») і 2013-2014 рр. («Революція Гідності») та надалі не зменшують потужності загрози національній безпеці України.

Суттєву мінливість законодавчих норм з протидії корупції можна пояснити двома антагоністичними аргументами: з одного боку, очевидними є суспільно-політичні трансформації, які, попри шалений опір олігархічних груп, все ж наближують Україну до міжнародних стандартів боротьби з корупцією, а тому вимагають їхньої імплементації в національне законодавство, проте, з іншого боку, відсутність реальної політичної волі протидії корупції вуалюється постійними законодавчими змінами, які все ж не забезпечують ефективної протидії даному негативному явищу.

Характеризуючи зміни антикорупційного законодавства на основі проведеного нами правового аналізу, можна відзначити його переорієнтування з репресивних методів боротьби на превентивні. Про це свідчить, зокрема і зміни назви самого Закону: від «Про боротьбу з корупцією» (від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР) до «Про засади запобігання та протидії корупції» (від 11.06.2009 № 1506-VI) та, в кінцевому підсумку, – «Про запобігання корупції» (від 14.10.2014 р. № 1700-VII). Також концептуально змінюється підхід законодавця до тлумачення корупції. Так, якщо у Законі № 356/95-ВР міститься досить звужене визначення корупції як діяльності осіб, які наділенні повноваженнями на виконання державних функцій, що націлена на незаконне використання їхніх повноважень для «одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг». Тобто, на відміну від наступних варіантів спеціального антикорупційного закону (№ 1506-VI та чинний № 1700-VII), які, зауважимо, містять практично ідентичні визначення корупції, така дефініція не охоплювала обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди, не включала в коло корупційних діянь «інших осіб». Своєю чергою, «матеріальні блага, послуги, пільги або інші переваги» означилися загальним поняттям «неправомірна вигода». Отже, очевидно, що еволюція корупційних схем знайшла адекватну реакцію з боку

законодавця через значне розширення переліку діянь, які підпадають під визнання як корупційних.

Закон № 356/95-ВР дає визначення поняття корупції та корупційних діянь, водночас оперує поняттям «корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» без уточнення, що відносить до «інших правопорушень, пов'язаних з корупцією», тоді як Закони № 1506-VI та № 1700-VII даючи визначення поняття корупції, прив'язують його до дефініції корупційного правопорушення, що було відсутнім у першій редакції антикорупційного закону. Порівнюючи законодавче тлумачення корупційного правопорушення, що міститься у чинній та попередній редакціях закону, можна відзначити наступні відмінності:

1) у чинній редакції не акцентовано увагу на умисності діяння, що містить ознаки корупції. Таким чином, розширено спектр таких діянь порівняно із попередньою редакцією;

2) у законі № 1506-VI (ч.1 ст. 1) встановлювалась кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та дисциплінарна відповідальність за корупційне правопорушення, тоді як у чинному законі виключено адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 1 Закону № 1700-VII). Однак, як свідчать результати проведених досліджень, висвітлені вище, КУАП містить окрему Главу 13-А, статті якої регламентують відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. В той же час ч. 1 ст. 65¹ Закону № 1700-VII, встановлюючи відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення все ж передбачає, що «...за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку...» [117]. Отже, такі зміни та норми в антикорупційному спеціальному законодавстві є, на наш погляд, контраверсійними.

Порівняння норм спеціального антикорупційного законодавства у трьох редакціях на основі їхнього логічно-змістового аналізу дозволило зробити висновок про поступове формування розгалуженої структури ієрархії посадових осіб, на яких розповсюджується дія антикорупційного закону. Так, у першому антикорупційному законі незалежної України передбачалась відповідальність за «корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» осіб, уповноважених на виконання функцій держави із чітким переліком, до якого було включено державних службовців; Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів, міністрів; народних депутатів України, депутатів АРК, депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах районних, обласних рад; посадових осіб місцевого самоврядування, а також військових посадових осіб Збройних Сил України та інших військових формувань (окрім військовослужбовців строкової служби) [119].

Дві наступні редакції значно розширили перелік суб'єктів, на яких поширюється норми антикорупційного закону. До однієї із причин такого розширення можна віднести суттєве реформування органів державної влади та формування нових структур, посадові особи, професійна діяльність яких може стикатися з корупційними ризиками. Зокрема, йдеться про Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України. Крім того, в чинній редакції антикорупційного закону враховано дуже важливий, на наш погляд, момент, коли його норми розповсюджуються не тільки на голів державних органів (Національного банку України, Рахункової палати України), а й їхніх заступників, членів. Також під дію закону поряд з депутатами місцевих рад потрапили ще й депутати сільських, селищних рад, міські голови, що спрямовано на ефективнішу протидію корупції в органах місцевого самоврядування.

Важливою новелою Закону № 1700-VII слід вважати наявність норм про викривача, які було внесено відповідно до Закону України «Про

внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» від 17.10.2019 р. № 198-IX [84]. Таким чином, надано офіційний статус фізичним особам, які повідомляють достовірні факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, та передбачено державних захист таких осіб.

Загалом порівняння трьох редакцій антикорупційного закону дозволяє зробити висновок про суттєві зміни підходів законодавця щодо протидії корупції. Так, якщо Закон № 356/95-ВР містив всього 5 розділів, що охоплювали 17 статей, то чинний Закон № 1700-VII за своїм змістом і структурою значно різниться. Його 13 розділів містять 73 статті, що регламентують загальні положення, питання функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції, формування та реалізації антикорупційної політики, запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією, визначають заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; встановлюють правила етичної поведінки осіб, під час виконання ними своїх службових чи представницьких повноважень; передбачають фінансовий контроль за особами, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; регламентують права та порядок захисту та юридичну відповідальність викривачів корупції; прописують інші механізми запобігання і протидії корупції, до яких віднесено заборону на одержання пільг, послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування, антикорупційну експертизу, спеціальну перевірку, ведення Єдиного державного реєстру осіб, якими було вчинено корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, встановлення вимог щодо прозорості та доступу до інформації щодо осіб, на яких розповсюджується дія даного закону; містять норми щодо запобігання корупції у діяльності юридичних осіб; регулюють питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії корупції.

У рамках даного дисертаційного дослідження окрему увагу акцентовано на нормах Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX [85] та Антикорупційна стратегія на 2012 – 2025 роки [83]. Аналізуючи ці нормативно-правові документи, можна відзначити наступні ключові моменти:

1) питання розробки та реалізації антикорупційної стратегії на наступні періоди – стійко відтерміновані та не збігаються із реаліями часу. Так, наприклад, станом на середину 2022 року ще чинною залишалася Антикорупційна стратегія на 2014-2017 роки. Крім того, у 2022 року було затверджено стратегію, термін реалізації якої (2021-2025 рр.) починається з попереднього року, тобто з 2021 р. Отже, можна зробити висновок, що державна антикорупційна політика в Україні залишається доволі дискусійним питанням державотворення, розвитку України загалом, що попри усі зусилля не дозволяє досягнути реального ефекту та сформувати стійкий імідж «країни, нетерпимої до корупції»;

2) здебільшого в Антикорупційних стратегіях акцентується увага на недостатній ефективності попередньої. Так, в Антикорупційній стратегії на 2014-2017 роки наголошено на неналежному виконанні Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері через, в першу чергу, «відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання» [120]. Своєю чергою, в чинній Антикорупційній стратегії на 2021-2025 зазначено, що «...Попередня Антикорупційна стратегія (на 2014-2017 роки) та державна програма з її реалізації були якісними програмними документами з високим антикорупційним потенціалом. Реалізувати цей потенціал повною мірою не вдалося насамперед через тривалий процес створення антикорупційних інституцій, що відбувався протягом 2014-2019 років» [85].

У підсумку зазначимо, що нормативно-правова база протидії корупції включає в себе численні міжнародні та національні акти. У сукупності вони регламентують питання оцінки даного діяння з кримінальної, адміністративної, цивільної позицій. Україна є елементом міжнародного антикорупційного механізму, а ефективність діяльності у даній сфері підлягає систематичному моніторингу. В Конституції України відсутня безпосередня регламентація антикорупційної діяльності, проте очевидним є її безпосередній зв'язок із численними нормами антикорупційного законодавства.

Антикорупційна політика в Україні є доволі дискусійною та суперечливою, усупереч усім реальним та декларативним зусиллям не дозволяє отримати бажаний ефект та небезпідставно позиціонувати себе як країну, нетерпиму до корупції.

Можна розробити чималу кількість обґрунтованих нормативно-правових актів на основі урахування сучасних трендів у процесах державотворення та тенденції протидії корупції на глобальному рівні, однак при відсутності політичної волі до реальної боротьби з корупцією все ж досягнути очікуваних результатів та вийти на нові вершини успіху на цьому шляху не вдасться. Декларативний, а не реальний характер дії нормативно-правового акту лише чинить сприяння поширенню демагогії та популізму, тоді як корупція набуває додаткових можливостей для поширення, видозмінення та знаходження нових форм прояву.

2.2. Інституціоналізація національної антикорупційної політики

Національна антикорупційна політика, ключові параметри якої окреслені у відповідних нормативно-правових актах, зокрема, в Антикорупційній стратегії держави, є поняттям доволі абстрактним без її інституціоналізації. Відтак, формування логічної та раціональної системи інститутів розроблення та реалізації антикорупційної політики – вкрай важливий процес на шляху протидії корупції. Саме від результатів функціонування цієї системи безпосередньо залежить ефективність запобігання проявів корупції, боротьби з нею та усунення її наслідків.

А. Новак, досліджуючи особливості та основні чинники розвитку національної антикорупційної політики, у комплексі її пріоритетів поряд із внутрішньополітичними та зовнішньосистемними виділяє інституціональні пріоритети, до яких відносить «...підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування;...реформування інститутів правоохоронного сектору з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань протидії корупції та організованій злочинності в державі, підвищення ефективності діяльності із захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення національної безпеки; інституційну реформу органів, що здійснюють дізнання, досудове слідство та кримінальне переслідування у справах про корупційні злочини» [12].

Процес інституціоналізації антикорупційної політики України особливо активізувався після подій Євромайдану, коли особливо вагомими був суспільний запит на ґрунтовне очищення центральних органів влади та органів місцевого самоврядування від реальних та потенційних проявів корупції, що стало потужним поштовхом до переформатування системи антикорупційних інститутів і створення абсолютно нових через прийняття низки важливих законодавчих актів, що дозволили створити нові антикорупційні інституції; запровадити систему електронних закупівель

PROZORRO, систему електронного майнового декларування особами, уповноваженими на виконання державних функцій та здійснення місцевого самоврядування; відкрити державні реєстри щодо інформації про кінцевих бенефіціарних власників тощо. Також зазнала оновлення законодавча база функціонування прокуратури, судової системи. Водночас було ініційовано та створено ряд інституцій безпосередньо у сфері протидії корупції шляхом прийняття відповідної законодавчої бази, зокрема:

- Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) згідно із Законом «Про запобігання корупції». Також даним законом вперше означено статус фізичної особи – викривача корупції [117];

- Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) згідно із Законом «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. №1698-VII [121];

- Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) згідно із Законом «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII із змінами [122], внесеними згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» 12.02.2015 р. № 198-VIII [123];

- Вищий антикорупційний суд згідно із Законами «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. № 2447-VIII [49], «Про утворення Вищого антикорупційного суду» від 21.06.2018 року № 2470-VIII [124];

- Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів – АРМА) згідно із Законом «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 р. № 772-VIII [125].

Проаналізуємо статус, повноваження та результати роботи цих антикорупційних інституцій.

Національне агентство з питань запобігання корупції – це ідеологічно новий орган для України, діяльність якого передбачена Законом України «Про запобігання корупції». Так, розділом II врегульовано питання функціонування даної інституції. Як відзначають Д. М. Рудень, О. В. Рудень, «...цим законом, а також на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» було створене Національне агентство з питань запобігання корупції, на якого покладені завдання запобігання цьому явищу...» [126, с. 92]. 18 березня 2015 року КМУ постановив «...утворити Національне агентство з питань запобігання корупції як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України...» [127], однак повноцінна діяльність НАЗК була значно відтермінована здебільшого через проблеми кадрового забезпечення новоствореного органу. Відтак, робота Агентства відповідно до покладених на нього прав і обов'язків стартувала з 15 серпня 2016 року [128].

Як свідчать результати проведених досліджень, НАЗК за нетривалий час свого функціонування стикалося з численною кількістю проблем, які часом унеможлилювали виконання покладених на нього функцій і завдань. Зокрема, до них слід віднести:

- 1) недоліки в Регламенті роботи НАЗК. Так, вчені Д. Рудень та О. Рудень у своїй публікації аналізуючи національну нормативно-правову базу діяльності НАЗК (нормативно-правові акти, що регулюють основні напрямки та окремі аспекти діяльності НАЗК; локальні акти НАЗК), акцентують особливу увагу на Регламенті Національного агентства з питань запобігання корупції, затвердженому рішенням НАЗК від 12 квітня 2016 року

№ 1, доречно вказують на ряд суттєвих недоліків даного документу у його первісній редакції, а саме: вживання невластивого для таких документів слова як «вони» (абзац перший пункту 7.29 розділу VII); використання розмовного стилю; внутрішня неузгодженість, відсутність логічно побудованої структури (абзац перший пункту 7.27 розділу VII), що дозволило науковцям зробити висновок про низький рівень нормопроектувальної техніки цього документу при його розробці [129, с. 95]. Серйозні недоліки (невідповідність Закону) Регламенту вже виправлені відповідно до подальших змін;

2) проблеми запуску Єдиного державного реєстру декларацій, що було однією з вимог ЄС у ході переговорів про безвізовий режим. Суть проблеми зводилась до відмови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації у видачі Атестату відповідності через невідповідність розробленого програмного забезпечення технічному завданню [130];

3) надзвичайно низькі темпи перевірки декларацій найвищих посадових осіб через тривалу відсутність автоматизованої системи перевірки. Так, за рік роботи НАЗК перевірило 91 декларацію із 1,5 мільйона, які знаходилися в системі НАЗК. До того ж перевірка здійснювалася в ручному режимі, що не виключало впливу суб'єктивних факторів на прийняття позитивних відгуків проведених перевірок. Така ситуація зводила доцільність та ефективність роботи НАЗК до нульового рівня, а тому орган та його керівництво зазнавало нищівної критики з різних сторін: від громадянського суспільства, окремих посадових осіб, міжнародних партнерів, які таким станом речей були вкрай розчаровані;

4) кадрова криза та внутрішні міжусобиці серед керівного складу НАЗК, що супроводжувалися публічними дискусіями та призводили до подальшої ескалації напруги навколо діяльності Агентства, а відтак, очевидними були вагомні перешкоди в ефективній роботі антикорупційного органу.

Наявність суттєвих проблем у діяльності антикорупційного органу із запобігання корупції була настільки очевидною, що зрештою спонукало законотворця до його «перезавантаження» через прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» 02.10.2019 р. № 140-IX [50], ініційованого Президентом України. У Пояснювальній записці до проєкту цього закону було чітко вказано, що потреба його прийняття зумовлена тим, що «...Непрофесійне та неефективне керівництво роботою Національного агентства має наслідком дискредитацію діяльності створених в Україні антикорупційних органів, про що неодноразово заявлялося як громадськістю, так і міжнародними організаціями у зв'язку із підтверджуваними випадками втручання у діяльність Національного агентства, недоліками процесу запровадження нової системи декларування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, неефективним здійсненням Національним агентством передбачених законом заходів фінансового контролю, захисту викривачів, контролю за дотриманням встановлених обмежень щодо фінансування політичних партій, виконанням інших функцій агентства...» [131]. Також в обґрунтуванні необхідності прийняття Закону вказувалося на дані Альтернативного звіту з оцінки ефективності антикорупційної політики, підготовленому у 2019 році низкою громадських об'єднань та експертів, відповідно до якого «...діяльність Національного агентства було визнано незадовільною, роботу конкурсної комісії з відбору членів Національного агентства – дискредитованою».

Відповідно до законодавчих змін у 2020 році відбулося «перезавантаження» НАЗК шляхом перетворення колегіальної моделі управління, яка виявилася нераціональною, на одноособову, та призначення нового Голови Агентства (О. Новікова), який пройшов прозорий та відкритий конкурсний відбір. У результаті таких трансформацій вдалося досягнути

певних позитивних результатів. Так, за незначний проміжок часу було налагоджено роботу НАЗК за всіма напрямками, і вже наприкінці 2020 року Європейська комісія відзначила прогрес у діяльності даного антикорупційного органу [132, с. 6].

Ключовим проривом у діяльності НАЗК, на наш погляд, є довгоочікуваний запуск системи логічного та арифметичного контролю (ЛАК) декларацій суб'єктів декларування та їхньої автоматизованої перевірки відповідно до Правил, затверджених Рішенням НАЗК від 21.12.2018 р. № 3207 [133], яке позаяк втратило чинність на підставі Наказу «перезавантаженого» НАЗК № 337/20 від 05.08.2020 р. Як стверджує О. Калітенко, вищезазначені Правила були неефективними з огляду на те, що «...після їхнього застосування ризикованими виявилися близько 280 тисяч декларацій, щодо яких НАЗК мало провести повну перевірку. У зв'язку з цим потрібно було переглянути систему ризиків та коефіцієнтів для них, аби на повну перевірку потрапляла певна вибірка найбільш ризикованих декларацій у такій кількості, яку можливо ґрунтовно перевірити...» [134]. Натомість Наказом НАЗК від 01.09.2020 року № 381/20 були затверджені Технічні умови логічного та арифметичного контролю декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, якими визначається Базовий та Додатковий переліки невідповідностей (ризиків) за результатами ЛАК і вагові коефіцієнти таких ризиків, що становлять основу для формування «ризикового» рейтингу декларацій суб'єктів декларування [135]. Відтак, ті з них, які за результатами автоматизованої перевірки на підставі зіставлення з інформацією із 13 держреєстрами, доступ до яких надано НАЗК, потрапляє у топ за рівнем ризиковості. Найбільш «ризикові» декларації підлягають повній перевірці. Вивчення офіційної звітної інформації НАЗК [136] робить підґрунтя для висновку, що в цілому дану систему можна охарактеризувати як:

1) високопродуктивну, адже перевірку 2,7 млн. електронних декларацій було виконано всього за 5 днів;

2) ризикомінімізованою за корупційною складовою, оскільки ранжування декларацій за рівнем невідповідностей відбувається в системі ЛАК автоматично, тобто без людського фактору, на основі отриманих результатів перевірки;

3) оптимізованою за ланцюгом операцій із зіставлення та запитів даних з різних реєстрів.

Вважаємо, що загалом функціонування системи ЛАК на підставі вищезазначених Технічних умов забезпечене достатнім методичним, технічним та кадровим забезпеченням, а тому здатне оптимізувати роботу НАЗК, підвищити її оперативність та результативність на основі обґрунтованих ризикоорієнтованих підходів, а відтак сприяти значному зростанню ефективності діяльності НАЗК, форми якої, позаяк, характеризуються суттєвою багатовекторністю.

Зокрема, О. В. Іванов, виокремлює такі форми діяльності НАЗК:

- правові (компетенційні) форми діяльності НАЗК, які спрямовані на виконання суто компетенційних повноважень та завдань в якості центрального органу виконавчої влади. До них О. В. Іванов відносить установчу; нормотворчу; правозастосовну; контрольню-моніторингову; інтерпретаційну форми діяльності НАЗК;

- організаційно-забезпечувальні форми діяльності НАЗК, які, своєю чергою, реалізуються в цілях матеріально-технічного забезпечення діяльності апарату центрального органу виконавчої влади. Для них притаманний обслуговуючий характер. Такі форми, на думку О. В. Іванова, охоплюють матеріально-технічну, інформаційну, координаційну форми [137, с. 13].

Ґрунтуючись на висновках О. В. Іванова, можна зробити узагальнення, що кожна форма діяльності НАЗК має важливе значення для реалізації

покладених на нього завдань, однак у сфері запобігання корупції ключову роль, на наш погляд, відіграє контрольньо-моніторингова форма діяльності НАЗК, адже, безсумнівно, ефективність запобігання корупції безпосередньо залежить від якості проведеного моніторингу та дієвості контрольних заходів.

Контрольно-моніторингова форма діяльності НАЗК проявляється через виконання роботи за рядом напрямів.

Серед окреслених елементів контрольньо-моніторингової форми діяльності НАЗК окремо сфокусуємо увагу на повноваженнях органу у сфері контролю та перевірки декларацій публічних службовців та ведення моніторингу їхнього життя, оскільки для України це є відносно новою формою контролю за посадовими особами, в той час, як вже давно є усталеною міжнародною практикою.

Відзначимо, що сам термін «моніторинг способу життя» (інші назви – «перевірка способу життя» та «аудит способу життя») вживається у міжнародному масштабі в одному чи обох із наступних значень:

1) як кабінетне дослідження із метою перевірки інформації, яка наводиться у деклараціях про майно, а також в цілях розгляду фактів, отриманих із відкритих джерел, які є свідченням протиріч між задекларованими статками та способом життя, що спостерігається;

2) спостереження на місці («польове дослідження») для встановлення факту, чи має державний службовець або близька особа майно та (або) спосіб життя, що суперечать статкам, офіційним задекларованим [139, с. 9].

У даному контексті варто погодитися із висновками Т. О. Коломоєць та С. М. Кушніра у результаті аналізу змістового наповнення терміну «моніторинг способу життя», а саме «...вибір терміна для позначення цього заходу є цілком виправданим, логічним, бо дозволяє за рахунок поєднання двох складників («моніторинг» і «спосіб життя») охопити весь унікальний ресурс методу публічного адміністрування, зорієнтованого насамперед на розумово-аналітичну, візуальну діяльність НАЗК щодо узгодженості

задекларованих особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відомостей щодо своїх і членів своєї сім'ї статків фактичним витратам на забезпечення свого та членів своєї сім'ї розмаїття типових форм поведінки...» [140, с. 53].

Своєю чергою С. П. Люлько, розглядаючи нормативно-правову та практичну складові моніторингу способу життя, окреслив дане поняття як «...комплекс заходів, пов'язаних із отриманням інформації: про доходи і витрати суб'єкта перевірки та членів його сім'ї як в готівковій, так і у безготівковій формі; про рухоме та нерухоме майно суб'єкта перевірки та членів його сім'ї як на території України, так і за її межами; про наявність банківських рахунків суб'єкта перевірки та членів його сім'ї, у тому числі за межами України; про кількість, тривалість та вартість виїздів за кордон суб'єкта перевірки та членів його сім'ї для відпочинку чи подорожей (поза виконанням службових обов'язків); про наявність автотранспортних засобів, управління якими здійснюється суб'єктом перевірки та членами його сім'ї, рік випуску та приблизну вартість тощо...». При цьому С. П. Люлько слушно відзначає, що «...з огляду на скасування довіреностей на управління та потребою для керування автомобілем лише водійських прав та техпаспорта, доцільно отримувати інформацію про справжнього власника транспортного засобу, котрого не включено до змісту декларації як рухоме майно суб'єкта перевірки чи члена його сім'ї...» [141, с. 75].

Водночас М. М. Смук наголошує, що «...власне процес моніторингу способу життя є значно ширшим, аніж здійснення аналізу декларацій, оскільки вимагає оперування додатковою та наперед отриманою інформацією про декларанта, якою може бути, наприклад, наявність майна у членів сім'ї, а також їх доходи з відповідних баз даних та реєстрів...» [142, с. 34].

Отже, враховуючи вищезазначені наукові твердження та висновки, можна резюмувати, що моніторинг способу життя – це елемент механізму

запобігання та протидії корупції, важлива складова діяльності НАЗК, адже у результаті співставлення офіційних, тобто задекларованих статків суб'єктів декларування та членів сімей із відповідними витратами дозволяє виявити суттєві невідповідності, що є свідченнями їхньої недоброчесності та вчинити адекватні заходи для притягнення правопорушників до відповідальності.

Повноваження з моніторингу способу життя суб'єктів декларування делеговані НАЗК на підставі Закону України «Про запобігання корупції» (п. 7⁻¹ ч. 1. ст. 11). Утім попри очевидний позитивний ефект для превенції корупції серед публічних службовців стали «наріжним каменем» у протидії ефективній роботі НАЗК з боку осіб, незацікавлених в подоланні корупції. Так, за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України Конституційний суд України 27 жовтня 2020 року прийняв Рішення № 13-р/2020 у справі № 1-24/2020(393/20), відповідно до якого було визнано окремі положення Закону України «Про запобігання корупції» та КК України, які втратили чинність в день ухвалення судом цього рішення [143]. Дане Рішення КСУ стосувалося таких аспектів запобігання корупції, підвідомчих безпосередньо НАЗК, як електронне декларування, конфлікт інтересів, захист викривачів корупції, фінансування політичних партій, формування та реалізація антикорупційної політики, відповідальність за корупційні правопорушення. Також КСУ своїм Рішенням відмінив кримінальну відповідальність за декларування завідомо недостовірної інформації та умисне неподання декларацій посадових осіб. Отже, без перебільшення можна стверджувати, що дане Рішення вплинуло на всю антикорупційну систему держави, вибудовану протягом останніх років, та суттєво заблокувало роботу НАЗК за вищезазначеними напрямками.

Контроверсійність Рішення КСУ не могла залишити осторонь громадянське суспільство та органи державної влади, а відтак, 29 жовтня

2020 року на засіданні Ради національної безпеки та оборони було прийнято рішення, завдяки якому частково відновлено деякі повноваження та інструменти НАЗК.

Аналізуючи позиції, викладені в Рішенні КСУ, М. І. Хавронюк дійшов цілком обґрунтованого висновку про об'єктивну неможливість його виконання через, зокрема, суперечність нормам Конституції та міжнародним зобов'язанням України. Так, вчений аргументує, що КСУ «...діяв поза межами своїх повноважень...», «...всупереч обов'язковому у його діяльності принципу обґрунтованості...прийняв рішення щодо цілої низки питань, які не ставив перед ним суб'єкт права на конституційне подання...». Відтак, науковець резюмував, що дане Рішення в частині, що суперечить нормам Конституції «...є свавільним, суперечить принципу юридичної визначеності, тобто верховенству права...», «...не може бути обов'язковим, оскільки воно є суперечливим і з нього реально не можна зрозуміти, які саме дії повинна вчинити Верховна Рада України для його виконання...». На думку М. І. Хавронюка, «...занепокоєння щодо можливості заподіяння шкоди незалежності судових органів нібито внаслідок здійснення контролю за поданням декларацій їх представниками, моніторингу способу життя та інших пропорційних заходів контролю, не повинне бути гіпотетичним, має ґрунтуватися на конкретних фактах, а не на голослівних припущеннях...», а також «...твердження, що діями законодавця нібито «створюються передумови для неправомірного впливу на суд, втручання у діяльність органів судової влади, порушення принципів незалежності й самостійності суддів», є безпідставним...» [145].

Отже, загалом можна узагальнити, що у своїй діяльності НАЗК стикається з багатьма проблемами як організаційного, так і правового характеру, які є суттєвими перешкодами на шляху даної інституції у напрямі запобігання корупції в Україні та виконання взятих на себе відповідних міжнародних зобов'язань.

Національне антикорупційне бюро України – новий антикорупційний орган, створений на запит суспільства після Революції Гідності з метою ґрунтовного очищення владної верхівки від корупції та в цілях суспільно-економічного розвитку держави. Попри потужність дії внутрішніх чинників створення ефективного органу з протидії корупції у вищих ешелонах влади, все ж зовнішні чинники, як виявилось, мали значно сильнішу дію, адже створення та запуск НАБУ було чи не ключовою вимогою подальшої співпраці з Міжнародним валютним фондом та Європейською комісією для забезпечення лібералізації візового режиму України з ЄС. А. В. Легін підкреслює, що створення НАБУ відповідає рекомендаціям GRECO щодо необхідності забезпечення чіткого розподілу між реалізацією реформ, націлених на превенцію, та підвищенням ефективності правоохоронних органів, для чого, зокрема, доцільним є створення окремого органу з правоохоронними функціями [146, с. 160-161].

Відтак, у результаті такої синергії перелік антикорупційних органів України поповнився ще одним. Хронологію створення НАБУ відображено у табл. 2 (див. Додаток Б).

Отож, як видно з табл. 2.2, процес становлення НАБУ тривав близько одного року, за який вдалося зробити чимало: від прийняття нормативно-правової бази до формування матеріально-технічного, кадрового й інформаційного забезпечення роботи новоствореного органу. Водночас варто відзначити, що Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» (від 16.04.2015 року № 218/2015) у справі № 1-9/2020(197/20) від 28.08.2020 року № 9-р/2020 було визнано неконституційним, відповідно втратив чинність з дня ухвалення цього Рішення, проте передбачає, що воно «...не поширюється на правовідносини, які виникли внаслідок здійснення посадових обов'язків

особою, призначеною Указом Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» від 16 квітня 2015 року № 218/2015...» [150, с. 13-14]. Водночас з приводу Рішення КСУ міністр юстиції Д. Малюська відзначив, що попри набрання чинності Рішення КСУ після встановленої тримісячної відстрочки не змінився статус А. Ситника як Директора НАБУ, обґрунтовуючи тим, що Рішення КСУ не мають зворотної сили, а отже, таке призначення було законним [151]. Таким чином, Бюро продовжило свою роботу у повноцінному режимі з виконанням законодавчо встановлених функцій, хоча варто відзначити, що правові суперечки такого роду однозначно чинять суттєвий опір нарощенню темпів антикорупційної діяльності уповноваженими спеціальними органами, і зокрема, НАБУ.

Характеризуючи НАБУ як антикорупційну інституцію, можна відзначити такі ключові ознаки, які визначають її абсолютну унікальність:

1) запроваджено нову, не типову для України з її радянським минулим і отриманою спадщиною, професію детектива, яка одночасно об'єднує функції слідчого й оперативного працівника (ст. 5 Закону №1698-VII) [121];

2) система кадрового відбору є багатоступеневою, побудована за кращими світовими практиками, передбачає врахування сукупності фахових, аналітичних, оперативних, психофізичних здібностей претендентів на відповідні посади. При цьому призначення відбувається за результатами відкритого конкурсу за участю представників громадськості;

3) система протидії корупції НАБУ відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 37001:2016. Так, за результатами проведеного у квітні 2019 р. аудиту НАБУ було визнано лідером на його відповідність серед європейських організацій за результатами проведеної роботи із вдосконалення процедур оцінки корупційних ризиків, запровадження додаткових механізмів моніторингу та контролю за співробітниками НАБУ

[152]. Сертифікаційний аудит був здійснений компанією PESC Group Inc за ініціативою керівництва НАБУ та при підтримці Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI) [153];

4) експерти криміналістичної лабораторії НАБУ – сертифіковані з комп'ютерно-технічних досліджень відповідно до критеріїв Міжнародної асоціації спеціалістів із комп'ютерних розслідувань – єдині в Україні, а сама лабораторія НАБУ має усе необхідне сучасне обладнання для відновлення носіїв інформації, її зняття, копіювання, розшифрування, обробки й аналізу [20].

У ракурсі даного дослідження важливо відзначити, що ще донедавна НАБУ було у статусі «державного правоохоронного органу», проте згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність з вимогами Конституції України» від 19.10.2021 р. № 1810-IX набуло статусу «центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом» [154]. Такі законодавчі зміни стали реакцією на рішення КСУ від 16.09.2021 р. за конституційним поданням 50 народних депутатів щодо визнання неконституційними окремих положень Закону №1698-VII у частині повноважень Президента України щодо призначення та звільнення Директора НАБУ, призначення трьох членів комісії проведення конкурсу на зайняття посади Директора НАБУ, визначення одного члена комісії з проведення аудиту ефективності діяльності НАБУ, його інституційної та операційної незалежності, а також затвердження Положення про Раду громадського контролю та порядок її формування [155].

На наш погляд, такі законодавчі зміни в цілому були необхідними, адже відбулося врегулювання питання правового статусу НАБУ, усунення суперечності Основному Закону України та виконання вимог рішення КСУ. Крім того, варто відзначити, що ухвалення Закону № 1810-IX схвально оцінили послы G7, означивши це як «...крок уперед у зміцненні незалежних

антикорупційних інституцій...» [156]. Проте все ж наголосили на важливості забезпечення прозорості та конкуренції при виборі нового Директора НАБУ, які повинні мати вирішальне значення.

Таким чином, за недовгу історію свого існування Бюро зазнало впливу чималої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів, а також законодавчих змін, що регламентують його діяльність.

Оцінити результати роботи НАБУ можливо тільки на основі синергетичного підходу разом з оцінкою роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка, як і НАБУ, була створена в 2015 році.

Відповідно до Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 р. № 125 (втратило чинність 13.05.2024 р.) САП визначалася як самостійний структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора (на правах Департаменту), підпорядкованим заступнику Генерального прокурора – керівнику Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [157]. Відповідно до абзацу другої частини третьої статті 7, статті 8⁻¹ Закону України «Про прокуратуру», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» наказом Генерального прокурора від 04.01.2024 № 3 було утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру як юридичну особу публічного права [158]. Своєю чергою, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 08.12.2023 № 3509-IX на САП покладаються такі функції: «1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних

провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. У межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво» [159].

Варто відзначити, що навколо теми доцільності створення окремого структурного підрозділу Генеральної прокуратури, спеціалізованого на протидії корупції, точилося і далі точиться чимало дискусій, особливо в ЗМІ. Проте загалом у науковому товаристві панівною є позиція доцільності створення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Зокрема, як відзначає О. С. Проневич, виокремлення такої структури є однією з тенденцій еволюції інституту прокуратури, а виникнення цього феномена спричинене прагненням суспільства сформувати «...ефективний державний антикорупційний механізм кримінального переслідування корупційних злочинів та осіб, які їх вчинили...». Крім того, вчений наголошує, що необхідність спеціалізації прокурорів на протидії корупції обумовлена в кількох міжнародно-правових актах, де, водночас, акцентується увага на важливості автономності спеціалізованої антикорупційної прокуратури, передбачення гарантій незалежності її прокурорів та наділення їх спеціальними процесуальними повноваженнями у професійній сфері, реалізації спеціальної програми кадрової підготовки та наявності достойного рівня матеріально-ресурсного забезпечення [160, с. 266].

Як свідчать проведені нами дослідження з даної проблематики, однією із найбільш ґрунтовних праць з тематики діяльності антикорупційної прокуратури є дисертація Є. В. Вандіна на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, що є першою в Україні монографічною роботою, в якій досліджено питання організації та діяльності САП на її початковому

етапі функціонування. Здобувач наголошує, що потреба створення САП обумовлена укоріненням в Україні проявів корупції, а «...існування антикорупційної прокуратури в Україні є надзвичайно важливим та необхідним елементом національної антикорупційної стратегії» [161, с. 73]. При цьому Є. В. Вандін доречно наводить твердження очільника НАБУ А. Ситника, що «...до моменту призначення антикорупційного прокурора детективи антикорупційного бюро можуть вести розслідування лише на рівні журналістських і не більше того» та оскільки до НАБУ перейшли справи «...щодо боротьби з корупцією на найвищому рівні чиновництва, то саме антикорупційна прокуратура повинна здійснювати нагляд за правоохоронною діяльністю детективів Національного антикорупційного бюро як політично незалежного та автономного від інших установ органу, який має зосередитися на розслідуванні корупційних злочинів найвищими посадовими особами держави» [161, с. 74].

Своєю чергою, С. Л. Савранчук наголошує, що даний антикорупційний орган «...як новий правоохоронний орган в Україні, завдяки своїй стратегії, силі та новизні викликає неабияку зацікавленість та довіру до своєї діяльності з боку суспільства...» [162, с. 150]. Водночас науковець, досліджуючи адміністративно-правові аспекти прав та обов'язків САП, зробив висновок про доцільність ухвалення спеціального Закону України, який би чітко визначав правові основи організації та діяльності САП України.

Останні зміни в нормативно-правовому забезпеченні функціонування САП вже давно були на часі, а тому вважаємо цілком обґрунтованою позицію законодавця про структурну відокремленість даного антикорупційного органу відповідно до ухвалених змін у Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [163].

Як юридична особа публічного права САП забезпечує, зокрема, нагляд за додержанням законності процедур при проведенні оперативно-розшукової

діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ; підтримує публічне обвинувачення в суді у відповідних провадженнях НАБУ; у передбачених законом випадках і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями представляє інтереси громадян або держави в суді. Таким чином, діяльність САП безпосередньо направлена на процесуальну підтримку роботи НАБУ, забезпечує її оперативність та логічне завершення в суді. Отже, узагальнюючи вищевказане, можна зробити висновок, що протягом досить короткого строку вдалося запуснути діяльність НАБУ та САП, на які покладалося чимало очікувань як громадянського суспільства, так і міжнародних партнерів. Але питання, чи вдалося виправдати численні сподівання зацікавлених осіб.

Для відповіді на дане запитання нами проведено аналіз результатних показників роботи НАБУ і САП (див. Додаток Б). Аналіз даних табл. 3 дозволяє зробити висновок, що кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про корупційні кримінальні правопорушення значно коливається впродовж останніх аналізованих років (найнижчий показник (163 од.) зафіксований у першому півріччі 2022 року, а найвищий (627 од.) – у першому півріччі 2018 р., хоча при цьому зафіксовано найнижчу результативність оперативно-розшукових справ, заведених НАБУ (1 кримінальне провадження). Загалом збільшенням відзначається кількість осіб, щодо яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, при цьому практично за весь період відзначається відсутність осіб, щодо яких набрав законної сили виправдувальний вирок суду щодо вчинення ними відповідних правопорушень (однак протягом останніх трьох аналізованих років такі особи наявні, і у другому півріччі 2022 року прозвітовано про 6 таких осіб).

Загалом дані табл. 3 є свідченням якісної роботи аналізованих антикорупційних органів, що посилюється на фоні значного зростання показника відшкодування збитків і шкоди, завданих корупційними

кримінальними правопорушеннями (на кінець другого півріччя 2022 року – 5 795,0 млн. грн. проти відповідного показника 2017 року – 253,3 млн. грн.).

Відповідно до ч. 7 ст. 26 Закону №1698-VII ефективність діяльності НАБУ щорічно оцінюється через незалежний аудит, який проводиться комісією зовнішнього контролю, що складається із трьох членів, призначених КМУ, враховуючи пропозиції міжнародних та іноземних організацій, які надавали Україні міжнародну технічну допомогу для запобігання та протидії корупції впродовж останніх трьох років до проведення такого аудиту. Вважаємо, що така редакція зазначеної статті Закону є більш вдалою на відміну від попередньої, за якою Комісія для проведення аудиту формувалася із трьох членів, делегованих від Президента, ВРУ та КМУ [178]. За такої ситуації вбачається значний ризик суб'єктивного підходу до оцінки з огляду на відсутність у складі комісії представників міжнародних партнерів, які надають суттєву міжнародну технічну підтримку роботі антикорупційної структури. Тому такі законодавчі зміни розцінюємо як прогресивні, що дозволять забезпечити прозорість процедури аудиту та нівелювання суб'єктивних чинників на його результати. Разом з тим, варто зауважити законодавчі недоліки у сфері регламентування власне процедури аудиту, адже як йдеться у Пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законів України стосовно приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність до вимог Конституції України», «...необхідним є й удосконалення самої процедури проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро...», оскільки «...за 5 років існування НАБУ вказаний аудит жодного разу не було проведено...» [179]. Таким чином, нами обґрунтовується позиція, що потребує чіткого нормативно-правового забезпечення процедура аудиту ефективності діяльності НАБУ, в тому числі з урахуванням чинних нормативно-правових положень проведення аудиту як форми контролю. Вважаємо, що особи, які претендують на включення до

складу комісії з проведення аудиту, повинні не тільки відповідати критеріям незалежності, бездоганної ділової репутації, неупередженості та об'єктивності, мати «...досвід роботи в органах досудового розслідування, прокуратури, судах за кордоном чи в міжнародних організаціях не менше п'яти років...», а й чітко визначеним критеріям досвіду у сфері аудиту, оскільки «...володіють необхідними знаннями та навичками для проведення оцінки (аудиту)...» [121], як зазначено у ст. 27 Закону №1698-VII, на наш погляд, доволі абстрактна та нечітка вимога, позбавлена конкретики, що може спричинити маніпуляції у призначенні осіб до складу комісії.

Одна із норм ст. 27 Закону №1698-VII твердить, що «...Комісія з проведення оцінки затверджує та оприлюднює критерії та методику проведення оцінювання ефективності діяльності Національного бюро...», однак, на наш погляд, це є черговим неоднозначним положенням, адже із її змісту не вбачається, чи кожна новопризначена комісія буде затверджувати власні критерії оцінки; на чому базуватиметься методика проведення оцінювання ефективності діяльності НАБУ; чи відповідатиме вона принципам сталості та співставності з метою забезпечення можливості порівняння аналогічних показників за декілька досліджуваних періодів. Тому пропонуємо більш детально врегулювати питання аудиту ефективності діяльності Бюро в законодавчому порядку з урахуванням специфіки формування комісії; можливості (чи неможливості) повторного включення однієї і тієї ж особи до складу комісії; критеріїв, методики та порядку проведення аудиту з метою запобігання суб'єктивізму та використання недостатньо обґрунтованої методології при складанні висновку, адже надання висновку за результатами такого аудиту про неефективність діяльності Бюро та неналежне виконання обов'язків його Директором є однією із підстав звільнення керівника НАБУ, як це передбачено ст. 6 Закону №1698-VII [121].

Незважаючи на очевидні досягнення у боротьбі з корупцією новостворених органів, все ж перспективи підвищення результативності роботи НАБУ та САП – чималі, і ключовий пріоритет, на нашу думку, полягає в покращенні взаємодії між цими антикорупційними інституціями, в тому числі на основі удосконалення нормативно-правового забезпечення.

Т. О. Часова, досліджуючи аспекти взаємодії НАБУ і САП, зробила висновок, що її налагодження є обов'язковим етапом реалізації антикорупційної політики держави і відбувається через обмін інформацією, створення плану досудового розслідування, проведення консультацій, наданні доручень, підписанні процесуальних документів та їх виконанні [180, с. 45].

У ракурсі даного дослідження не можна оминати увагою наявність проблемних питань у діяльності НАБУ та САП на початкових етапах. За звітними даними НАБУ та САП, ключовою проблемою, з якими стикалися ці органи на шляху притягнення корупціонерів до відповідальності, – неквапливість судів першої інстанції у розгляді справ від НАБУ і САП через ряд причин: брак суддів з достатньою кваліфікацією; їхня надмірна завантаженість; хвороба/відпустка суддів; неможливість сформувати колегію суддів, проблема з визначенням підсудності; велика увага ЗМІ до гучних розслідувань та суттєвий тиск з боку політичних сил, що в сукупності становили бар'єри у судовому розгляді корупційних справ. Для прикладу, у справі за фактами завдання збитків ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» протягом 16 місяців не могло розпочатися підготовче засідання. Більше року не відбувалися засідання у справі щодо розкрадання коштів ДП «Запоріжжівільпроект» та у справі за обвинуваченням судді Жовтневого райсуду м. Дніпро [181, с. 44]. Таким чином, для НАБУ та САП створення спеціалізованого антикорупційного суду було вельми очікувано та перспективно для підвищення ефективності їхньої діяльності.

На цих же аспектах акцентує увагу у своїй науковій праці А. Сергієнко, який відзначає, що створення ВАКС було зумовлено суттєвою неефективністю судового розгляду справ щодо антикорупційної діяльності місцевими судами загальної юрисдикції, про що свідчать результати судової статистики. А тому, справи, скеровані до суду НАБУ, «застрягали» в судах через затягування судових розглядів, в тому числі, і через вже зазначені нами об'єктивні причини, а це в сукупності вкрай негативно відбивалося на результатах антикорупційної діяльності [182, с. 79].

Гірський Б. О. наголошує, що одним із атрибутів правової держави є «наявність професійної та незалежної судової системи». Запровадження ефективної інституціональної антикорупційної політики можна розцінювати як стратегічний крок у протидії корупції, і одним із елементів може стати Вищий антикорупційний суд України. Уже багато років у багатьох країнах реалізується ідея функціонування таких судів. Аналогічні судові органи для розгляду виключно корупційних справ створені, щонайменше, у 20 країнах, в тому числі у трьох європейських країнах, а також в азіатських та африканських. Разом з тим, науковець підкреслює, що все ж «...утворення єдиного спеціалізованого антикорупційного суду вбачається не достатньо системним вирішенням проблеми протидії корупції на стадії судового розгляду кримінальних проваджень...» [183, с. 116-117].

За твердженням А. Юрченко, ухвалення Закону про ВАКС – кульмінація тривалих політичних і законодавчих процесів, а питання щодо інституалізації ВАКС відповідно до судової реформи – чи не найгостріше та найбільш обговорюване впродовж останніх років, адже його поява була передбачена ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. [184, с. 124].

Вищий антикорупційний суд згідно із Законом України «Про Вищий антикорупційний суд» (ст. 1) є «...постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України...». Ст. 3 даного закону визначає, що

його завданням є вчинення правосуддя безпосереднього з метою захисту суспільства від корупційних та пов'язаних із ними правопорушень. Його територіальна юрисдикція (підсудність) поширюється на територію всієї України, при цьому чинить правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції (ст. 4) [185]. Норми спеціального закону тісно корелюють із нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (№ 1402-VIII), ст. 17 якого визначає, що «...для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди...» [186] відповідно до ст. 125 Конституції, за якою в Україні можуть діяти вищі спеціалізовані суди згідно із законом [98]. Глава 4 Закону № 1402-VIII визначає правові засади функціонування Вищих спеціалізованих судів в Україні, до яких, крім ВАКС, віднесено ще Вищий суд з питань інтелектуальної власності, що розглядають справи, віднесені процесуальним законодавством до їхньої юрисдикції.

Хронологічний огляд діяльності ВАКС свідчить, що 21.06.2018 року було прийнято Закон України «Про утворення Вищого антикорупційного суду» № 2470-VIII, але для його фактичного запуску потрібно було трохи більше року [124], і 05.09.2019 року було оголошено початок роботи Антикорупційного суду, при цьому очікувалося, що з місцевих загальних судів до мало надійти більше 3 тисячі кримінальних проваджень, з яких тільки 190 – ті, по яких досудове розслідування закінчувало НАБУ за процесуального керівництва САП [187]. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР) станом на 01.01.2024 року Вищим антикорупційним судом було ухвалено 166 вироків, з яких 118 (тобто 71%) набули законної сили (1 вирок – у 2019 році, 16 – у 2020 році, 24 – у 2021 році, 29 – у 2022 році, 48 – 2023 році) [128]. Перший вирок ВАКС у справі № 760/4297/18 датується 30.10.2019 року за матеріалами кримінальних проваджень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань за номером 42019000000000542 від 12.03.2019 року та номером

52017000000000055 від 20.01.2017 року. За даним вироком колегія суддів постановила «...ОСОБА_1 визнати винуватою в пред'явленому обвинуваченні за статтею 366-1 Кримінального кодексу України та призначити їй покарання у виді штрафу в розмірі трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що складає 51 000 (п'ятдесят одну тисячу) гривень 00 копійок з позбавленням її права обіймати посади, зазначені у пункті 1, підпунктах «а», «в» пункту 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», окрім виборних посад, строком на один рік...» [188].

Як свідчать результати проведених нами досліджень судових рішень ВАС, однією із резонансних справ, за якою було вперше застосовано процедуру цивільної спецконфіскації, тобто стягнення необґрунтованих активів у дохід держави за позовним провадженням відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (гл. 12) [189], – це справа № 991/3401/21 (рішення ВАКС від 13.08.2021 р.) за позовом Держави Україна в особі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора до ОСОБА_1 про визнання необґрунтованими активів у вигляді грошових коштів у сумі 1 252 236,00 грн. та їх стягнення в дохід держави. Своім рішенням колегія суддів ВАС на основі оцінки належності, допустимості, достовірності кожного доказу окремо, а також достатності і взаємного зв'язку наданих сторонами доказів у їхній сукупності вирішила позов задовольнити повністю та стягнути з ОСОБА_1 вищезазначену суму в дохід держави [190].

Показовими справами ВАКС можна вважати ті, що розглядають випадки суддівської корупції, адже такі справи розглядають фахівці, які пройшли кваліфікаційне оцінювання на відповідність критеріям доброчесності «...(моралі, чесності, непідкупності), а саме щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата

його статусу, наявності знань та практичних навичок для розгляду справ, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду...» згідно із ст. 8 Закону № 2447-VIII [191]. Загалом за період 2019-2023 рр. більше 20 вироків ВАКС стосувалися справ щодо суддів, із яких 8 вироків було ухвалено у 2023 році [192]. Вважаємо, що розгляд та справедливе завершення таких справ має неабияке значення для відновлення довіри суспільства до судової гілки влади та реальної демонстрації невідворотності покарань за корупційні та пов'язані з ними правопорушення, вчинені особами, які, як ніхто, повинні стояти на позиціях дотримання законності та доброчесності як в професійному, так і в особистому житті.

Водночас, варто наголосити, що як і інші новостворені антикорупційні органи України, ВАКС також став об'єктом суперечки. Так, 22.07.2020 року суб'єкт права на конституційного подання 49 народних депутатів звернулися до КСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447 VIII зі змінами. Обґрунтування полягало у декількох позиціях, зокрема щодо наявності ознак особливого суду з огляду на його дискусійний статус, запровадження винятків у процедурі відбору та призначення на посаду судді ВАКС, що, як вказується в конституційному поданні «суттєво відрізняються від конституційної (загальної) процедури відбору і призначення суддів», наявність власної системи інстанцій – першої та апеляційної; кола кримінальних правопорушень, що, на думку суб'єкта права на конституційне подання, є «абстрактно визначеним»; дискусійного переліку категорій осіб, вирішення справ щодо яких суд, власне, і створений; Апеляційна палата ВАКС розцінюється як «окремий квазісудовий орган з антиконституційними повноваженнями» [191]. Посилаючись на попередні рішення КСУ, відповідні міжнародні нормативно-правові документи, автори подання резюмували, що наявні всі підстави для «...визнання Закону № 2447 неконституційним повністю (в цілому), адже ключові положення цього нормативно-правового

акта (щодо статусу, повноважень Вищого антикорупційного суду, визначення кількості суддів цього суду, та вимог до кандидатів на посаду судді, процедури проведення конкурсу тощо) мають явні (очевидні) ознаки невідповідності Основному Закону України, та без яких Закон № 2447 не можна застосовувати взагалі...». Відтак суб'єкт права конституційного подання висловив прохання: «...визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447-VIII зі змінами...».

Також відзначимо, що практично аналогічної позиції дотримується Голова Комітету Національної Асоціації адвокатів України (НААУ) з питань верховенства права М. Ставнійчук, яка, беручи участь у провадженні щодо конституційності положень закону «Про Вищий антикорупційний суд» у Конституційному суді, стверджувала, що «...повноваження і статус ВАКС встановлені у порушення правової визначеності...». Також М. Ставнійчук наголосила, що даний закон «... не відповідав і концептуально і за духом і за буквою» чинній на момент голосування редакції Конституції України» та констатувала, що «...спеціалізована юрисдикція передбачає процесуальну спеціалізацію, відповідно до якої визначаються особливості процедури розгляду конкретних справ, що підлягають юрисдикції саме для цього спеціалізованого суду. Спеціалізований суд має здійснювати правосуддя за нормами спеціалізованого кодексу або кодексів, які максимально пристосовані до тієї категорії справ, що конкретно і точно визначені матеріальними кодексами, як це прийнято у нашій правовій системі. Однак, наділення ВАКС зазначеними повноваженнями у специфічний спосіб, як це зроблено в ст. 4, не відповідає принципам побудови системи судоустрою в Україні та створює умови для руйнації єдиних засад організації та діяльності судів, запроваджує певну безсистемність і в законодавство» [193].

Нами відстоюється точка зору, що функціонування даного антикорупційного органу є доцільним і цілком виправданим з огляду на те,

що, як свідчить практика, судова система до реформи не здатна була забезпечити ефективний судовий розгляд «корупційних» справ та пов'язаних з ними правопорушень за результатами роботи НАБУ та САП, а відтак потребувала від законотворця дієвих і конкретних заходів із вирішення накопичених проблем судочинства, та ще й в умовах перманентних наполегливих переконань міжнародних партнерів. У ракурсі даного дослідження нами підтримується позиція юристів авторитетної ГО Transparency International Ukraine – акредитованого представника глобального руху Transparency International, на підставі проведення глибокого юридичного аналізу відповідних норм, в тому числі й Висновку від 11.07.2001 року Конституційного Суду України у справі №1-35/2001 за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). Так, зокрема, було обґрунтовано, що «...ВАКС, хоч і має певну специфіку, яка виражається у спеціальному порядку добору суддів, їх забезпечення тощо, але має єдину конституційну функцію, а саме – здійснення правосуддя. Суд вбудований в систему судоустрою України і має над собою вищу інстанцію, а саме – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного суду, над яким, своєю чергою, інстанційно розташована Велика палата Верховного суду» [194]. Також у висновку було підкреслено, що «ВАКС не є особливим судом, бо не має повноважень, функцій та завдань, які б його вирізняли від інших судів України. Його створення прямо передбачено Конституцією України і Законом України «Про судоустрій та статус суддів». Він не є і надзвичайним судом, бо ієрархічно вбудований у систему судоустрою України. ВАКС є за своєю природою спеціалізованою судовою установою, яка створена для розгляду спеціального переліку справ, що підвищує ефективність правосуддя за цими категоріями справ; що є абсолютно обґрунтованим. Відтак вважаємо аргументи опонентів функціонування ВАКС безпідставними.

Принагідно зазначимо, що Глава 4 Закону № 1402-VIII передбачає функціонування в Україні ще одного спеціалізованого суду – Вищого суду з питань інтелектуальної власності (Вищий ІР-суд), статус якого також є дещо дискусійним, фактично, з цілого масиву справ, які розглядаються судами, законотворцем за даною логікою виокремлено тільки дві сфери: щодо розгляду справ, пов'язаних із корупцією, та справ у сфері інтелектуальної власності. Якщо створення Антикорупційного суду видається нам цілком логічним процесом на обраному шляху антикорупційної діяльності через формування якісно нових антикорупційних інституцій, то формування Вищого ІР-суду видається дещо спірним, адже за такою логікою законотворця можна виокремлювати Вищі суди, що спеціалізуватимуться на справах окремих категорій, наприклад, земельних спорах, податкових спорах тощо, а це, на нашу думку, може бути свідченням колапсу сучасної судової системи і її неспроможності виконання поставлених на неї функцій. Крім того, Вищий ІР-суд стикається з аналогічними вищезазначеними правовими колізіями, що й Антикорупційний суд, адже для них, зокрема, спільним поєднання першої та апеляційної інстанцій водночас, що є дискусійним за своїм характером.

Особливою, на наш погляд, інституцією, яка має безпосереднє відношення до антикорупційної діяльності, є Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів – АРМА), правові та організаційні засади функціонування якого визначені спеціальним Законом України від 10.11.2015 року № 772-VIII. Відповідно до даного Закону АРМА є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, підзвітним ВРУ та підконтрольним і відповідальним перед КМУ (ст. 2). Його діяльність націлена на забезпечення «... формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному

провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими...» [125]. За цим Законом послідувало прийняття Постанови КМУ від 24.02.2016 р. № 104 про утворення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом [127].

У Пояснювальній записці до Проекту закону в обґрунтуванні необхідності прийняття його розробниками вказувалося на відсутність в Україні дієвого механізму пошуку та повернення одержаних злочинним шляхом активів, а також забезпечення функціонування інститутів конфіскації та спеціальної конфіскації. Крім того, чітко наголошувалося, що необхідність створення такої інституції продиктована зобов'язаннями України з дотримання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС та є одним з основних критеріїв його виконання [195]. Отже, черговий раз напрошується висновок, що саме дієвий вплив зовнішнього фактору з огляду на суттєву зацікавленість міжнародних партнерів у формуванні ефективної та повноцінної системи новітніх антикорупційних органів в Україні відіграв вирішальну роль у створенні АРМА.

На нашу думку, виконуючи завдання з виявлення та розшуку активів відповідно до звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури, судів, в тому числі на основі міжнародного співробітництва з відповідними органами іноземних держав щодо обміну інформацією стосовно питань, які пов'язані з виявленням, розшуком і менеджментом активів, АРМА виступає логічним і необхідним елементом системи антикорупційних органів та водночас при цьому виконує превентивну

функцію, адже водночас певною мірою гарантує невідворотність настання негативних наслідків у результаті вчинення корупційних і пов'язаних з ними кримінальних правопорушень шляхом позбавлення винних осіб економічних благ, набутих ними внаслідок вчинених протиправних діянь.

Одним із ґрунтовніших досліджень адміністративної діяльності у сфері виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є дисертація Р. І. Крамар на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Науковиця наголошує, що робота у даній сфері – це важлива складова системи протидії корупції, відмиванню протиправних доходів та організованій злочинності. Завдяки адміністративно-правовій діяльності у цій сфері реалізується можливість позбавлення злочинців незаконно здобутих ними економічних вигод, і таким чином, формується підґрунтя для запобігання новим корупційним правопорушенням. Авторка наголошує на унікальності АРМА, яка «...полягає у тому, що за змістом, обсягом функцій і правовим статусом даний орган не має жодних аналогів у системі органів державної влади в Україні, на нього покладено виконання функцій, які до того в Україні ніхто не виконував...» [196, с. 12]. На основі аналізу досвіду, зокрема, таких країн як Кіпр, Фінляндія, Франція, ФРН, Італія, Великобританія, Ірландія, Румунія, Словенія, Р. І. Крамар констатувала, що стягнення конфіскованих активів є одним із найважливіших та найбільш дієвих заходів протидії корупції в країнах-членах ЄС, а тому перейняття їхнього досвіду Україною видається винятково важливим для успішності вітчизняної антикорупційної діяльності.

На думку Р. І. Крамар, формування структури та налагодження продуктивної роботи АРМА є доволі проблематичним, що зумовлено суперечністю, закладеною в його статусі, адже відповідно до спеціального Закону розшук майна ведеться на основі джерел інформації та баз даних (відкритих, закритих, публічних, державних, муніципальних), а не у відповідності до правил розшуку як правоохоронного органу. Відтак, на

думку автора, висловлюється пропозиція щодо надання АРМА процесуального статусу учасника кримінального провадження та відповідного закріплення повноважень Агентства у КПК України, що відповідає специфіці національної моделі кримінального судочинства України [196, с. 14-15]. Утім ми не можемо погодитись з такою думкою, адже норми кримінального процесуального законодавства визначають правила здійснення саме процесуальних дій, що можуть здійснюватися в межах розслідування кримінального провадження, що може стати звуженням можливостей пошуку такого майна.

Варто звернути увагу на роль АРМА у процесі цивільної конфіскації – інституту, нещодавно запровадженого у процесуальне право України. Так, глава 12 ЦПК передбачає цивільну конфіскацію визнаних у судовому порядку необґрунтованими активів та їхнє стягнення в дохід держави [189]. Якщо у кримінальному процесі сторона обвинувачення повинна доводити вину обвинуваченого, то інструмент цивільної конфіскації ґрунтується на необхідності доведення законності походження активів їхніми власниками, навіть коли кримінальне провадження у справі вже завершено. Аналогічна процедура реалізується у США, Канаді, Великобританії, Австралії, Ізраїлі, Італії, Ліхтенштейні, Швейцарії, Словенії, Філіппінах [197]. Однак з огляду на новизну застосування цивільної конфіскації для України актуалізується потреба чіткого врегулювання взаємодії між АРМА та ОГП, в тому числі САП, для ефективнішої реалізації механізму визнання активів необґрунтованими та їхнього стягнення в дохід держави, що, на нашу думку, є важливим засобом посилення протидії корупції.

Щодо управління активами АРМА, то це «...діяльність із володіння, користування та розпорядження активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави і вирішено питання про їх передачу Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та

управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів...» (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону № 772-VIII). Крім того, законодавець чітко вказує, що така діяльність повинна бути націлена на збереження активів та їхньої економічної вартості, вчинення дій для її зростання, передбачає їхню передачу в управління або в реалізацію в законодавчо передбачених випадках та порядку, а також продаж активів, які конфісковані у кримінальних провадженнях чи стягнені в дохід держави як необґрунтовані відповідно до рішення суду [125].

Г. Буюджи, досліджуючи особливості управління майном Агентством, наголошує, що воно не має права вирішувати, чи управлятиме певними активами, чи ні, а якщо управляти, то яким чином. АРМА зобов'язане це робити відповідно до прямої норми закону та ухвали суду. Відтак, при реалізації повноважень з управління активами виникають абсолютно різні види правовідносин, кожен із яких наділений власною специфікою та становлять предмет вивчення цивільного права, адміністративного права та кримінального процесуального права. Як наголошує вчена, «...за таких обставин відносини, які складаються під час управління активами, є публічно-правовими, а саме – адміністративно-правовими відносинами, що ґрунтуються на кримінальному процесі...» [198, с. 185-186]. На наш погляд, така ситуація зумовлює специфіку роботи та правого забезпечення Агентства, потребу поглибленого дослідження особливостей управління арештованими активами, адже беззаперечно, вони впливають на ефективність діяльності АРМА за делегованими завданнями з реалізації державної політики у сфері розшуку та управління активами, одержаних від корупційних та інших злочинів.

Інформація про виявлені та/або розшукані АРМА в 2017 – 2023 роках у кримінальних провадженнях активи за їх видами (у кількісному або вартісному виразі, залежно від характеристики активу) на основі Звітів про діяльність Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та

управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, за 2022 р. та 2023 р. [199; 200] відображено в табл. 4. (Додаток Д).

У цілому впродовж 2017 – 2023 АРМА опрацьовано 18 928 звернень слідчих, детективів, прокурорів, судів та запитів, що надійшли від компетентних органів іноземних держав, щодо виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні (у 2017 році розглянуто 69, у 2018 році – 1079, у 2019 році – 1685, у 2020 році – 2263, у 2021 році – 3531, у 2022 році 4 401, у 2023 – 5 900 звернень) [200]. Тобто можна відзначити значну тенденцію до зростання показників.

На рис. 2 (див. Додаток В) відображено обсяги витрат і доходу АРМА впродовж 2017-2023 рр. Так, для забезпечення діяльності АРМА у 2023 році з Державного бюджету України було спрямовано 171,7 млн. грн. Своєю чергою, АРМА забезпечило надходжень до Державного бюджету України на суму загалом 191 млн. грн., у тому числі: 101,3 млн. грн – від управління активами АРМА (для порівняння, у 2022 році такі надходження склали 34,79 млн. грн); 89,7 млн. грн – інші доходи, в тому числі від реалізації активів, що перебували в управлінні АРМА (у 2022 році – 0 грн.) [200, с. 4]. Таким чином, у 2023 році фіксується перевищення економічного ефекту від діяльності АРМА над розміром видатків з Державного бюджету на його утримання.

Вважаємо, що оцінюючи ефективність новостворених антикорупційних інституцій, в тому числі й АРМА, слід відштовхуватися не тільки від результатів математичних розрахунків економічної доцільності їхньої діяльності, але й враховувати правоохоронні та превентивні ефекти, що за своєю внутрішньою сутністю мають акумулюючий характер. Виконуючи покладені на них завдання, ними безпосередньо реалізовується державна політика в сфері протидії корупції, координуються заходи з міжнародної співпраці та обміну інформацією, а відтак, вони становлять важливу ланку органів забезпечення правопорядку.

Висвітлені вище результати досліджень свідчать про наявність ще певних проблем у діяльності антикорупційних інституцій та все ж і певні досягнуті результати роботи.

Становлення антикорупційних органів відбувається на фоні низького рівня довіри населення до державних інституцій загалом. Проте, як свідчать порівняння результатів опитування громадян, проведеного у 2021 р. та 2023 р. соціологічною службою Центру Разумкова, спостерігаються позитивні тенденції в оцінці громадянами роботи структур протидії корупції. У 2021 році моніторинг громадської думки в Україні проводився з 29 липня по 4 серпня. У ході дослідження було опитано 2019 респондентів шляхом особистого інтерв'ю за місцем проживання віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей методом інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем проживання респондентів. Дослідження проводилося за вибіркою, яка репрезентує доросле населення відповідно до основних соціально-демографічних показників. Теоретична похибка вибірки опитування (без врахування дизайн-ефекту) не перевищувала 2,3% з ймовірністю 0,95. Своєю чергою, у 2023 році опитування проводилося з 22 лютого по 1 березня методом «обличчям до обличчя» в областях і на територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії). У ході дослідження було опитано 2020 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% [201].

Результати опитування щодо рівня довіри антикорупційним інституціям відображено в табл. 5 (Додаток Д).

Як демонструють дані табл. 5, баланс довіри/недовіри є від'ємним щодо всіх без винятку антикорупційних структур, проте у 2023 р. відзначається стрімке покращення показників довіри у порівнянні з 2019 р., що досягнуто завдяки послідовній та наполегливій діяльності

антикорупційних інституцій всупереч усім перешкодам нормативно-правового, організаційного, фінансового характеру.

Отже, підсумовуючи результати проведених досліджень різноманітних аспектів інституціоналізації національної антикорупційної політики, можна відзначити ряд як позитивних, так і негативних моментів. Так, за достатньо короткий термін вдалося сформувавши ідеологічно нову та чітку інституційну вертикаль від запобігання корупції до притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення винних осіб, що дозволило Україні виконати взяті на себе міжнародні зобов'язання, отримати певні політичні «дивіденди» на світовій арені, перезапустити систему судових і правоохоронних органів. Разом з тим, на наш погляд, варто відмітити, що перипетії довкола законодавчого забезпечення новостворених антикорупційних органів значно впливають на роботу вказаних інституцій, а відповідні судові спори за участю КСУ ставлять під сумнів належну якість законотворчої діяльності, адже невідповідність норм спеціального законодавства положенням Основного Закону дає можливість особам, незацікавленим в ефективній антикорупційній діяльності, чинити потужний опір з використанням дієвих правових методів, в тому числі через Рішення КСУ, які за своєю правовою природою є остаточними, обов'язковими до виконання та не підлягають оскарженню, як це передбачено ст. 151² Конституції України. Тому вважаємо за необхідне наголосити на важливості формування міцного правового поля у сфері протидії корупції, оскільки «вузькі» місця уможливають численні контрнаступи на роботу антикорупційних органів, їхню дискредитацію та полеміку щодо доцільності їхнього функціонування на рясному фоні популістичних заяв окремих осіб в Інтернет-ресурсах та у ЗМІ, погіршення іміджу на міжнародній арені. В умовах недостатнього рівня медіаграмотності населення, некритичного сприйняття інформації, суб'єктивного медіа контенту, маніпулювання громадською думкою

відбувається зневіра до антикорупційних органів, сприяння формуванню антипатійного ставлення населення до них.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження нормативно-правового та інституційного виміру антикорупційної діяльності в Україні зроблено наступні висновки та пропозиції:

1. Україна, ратифікувавши міжнародні правові акти у сфері протидії корупції, таким чином визнала масштабність проблеми та доєдналася до світової спільноти у протидії цьому негативному явищу. Розроблені документи встановлюють загальноприйняті стандарти боротьби з корупцією, як на міжнародному, так і національних рівнях та вимагають імплементації відповідних організаційно-правових механізмів у власне законодавство.

2. Членство України в GRECO забезпечує участь в антикорупційному моніторинговому механізмі Ради Європи та визначає ключові пріоритети стратегічного характеру у протидії корупції, ґрунтуючись на виконанні норм міжнародних актів та приведення у відповідність власної нормативно-правової бази, а також передбачає регулярне оцінювання рівня ефективності вітчизняного антикорупційного механізму, результати якого є важливим сигналом для світової спільноти про виконання взятих на себе зобов'язань з протидії корупції.

3. Ключовими національними джерелами права у сфері антикорупційної діяльності в Україні є Конституція, Кримінальний кодекс і Кодекс України про адміністративні правопорушення. При відсутності безпосередньої регламентації антикорупційної діяльності в Конституції очевидний безпосередній зв'язок її норм із антикорупційним законодавством України. У Кримінальному кодексі встановлено відповідальність за вчинення корупційних правопорушень за 19 складами кримінальних правопорушень, і,

зокрема, вчинених через зловживання службовим становищем. На основі аналізу норм кримінального законодавства прослідковується суворе та неприйнятне ставлення законодавця до корупційних проявів у відповідь на суспільний запит на «жорсткі» методи боротьби з явищем корупцією та корупціонерами, що проявляється через суттєву мінімізацію можливостей звільнення від кримінальної відповідальності, амністії та помилування. В КУпАП окрема Глава регламентує відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

4. Ретроспективний аналіз спеціального антикорупційного законодавства засвідчив його суттєву мінливість. Україна як незалежна держава не одразу усвідомила корупційні ризики та загрози, які вони генерують для формування правової та економічно розвинутої держави. А відтак, правовий вакуум сприяв розкраданню державного майна у період невизначеності та економічних трансформацій, становленню і зміцненню олігархії.

5. Значну мінливість законодавчих норм з протидії корупції пояснено двома аргументами, антагоністичними за своєю внутрішньою природою: з одного боку, очевидними є суспільно-політичні трансформації, які, незважаючи на шалений спротив олігархічних кланів та інших незацікавлених осіб, все ж наближають Україну до міжнародно визнаних стандартів боротьби з корупцією, а тому вимагають їх імплементації у вітчизняне законодавство. Однак тривала відсутність достатньої політичної волі до боротьби з корупцією прикривалася частими змінами в законодавстві, які не давали очікуваних результатів.

6. Процес інституціоналізації антикорупційної політики України ввійшов в активну фазу після подій Євромайдану, який вкрай загострив потребу та запит суспільства на ґрунтовне очищення влади від проявів корупції на різних рівнях за різними проявами, що стало каталізатором переформатування антикорупційної системи. До позитивних зрушень

віднесемо запровадження системи електронних закупівель PROZORRO, системи електронного майнового декларування особами, уповноваженими на виконання державних функцій і здійснення місцевого самоврядування, відкриття державних реєстрів з даними про кінцевих бенефіціарних власників, оновлення законодавчої бази функціонування прокуратури, судової системи, створення ряду якісно нових інституцій безпосередньо у сфері протидії корупції шляхом прийняття відповідної законодавчої бази: НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС, АРМА.

7. Встановлено, що характерною особливістю створення новітніх антикорупційних органів є вплив більшою мірою зовнішніх, аніж внутрішніх чинників, що проявляються у необхідності виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, в рамках отриманої міжнародно-технічної допомоги, умов отримання безвізового режиму з країнами ЄС. Фактично, саме під дією зовнішнього впливу вдалося досягнути побудови інституційної вертикалі від запобігання проявам корупції і моніторингу способу життя суб'єктів декларування до покарання за вчинені корупційні правопорушення.

8. Відзначено недостатній рівень якості нормопроектної техніки при розробці правової бази функціонування новостворених антикорупційних органів, що спричинило численні судові баталії, експертні дискусії, привернення уваги міжнародних партнерів, необхідність виправлення колізій та внесення відповідних законодавчих змін, перезавантаження паралізованої роботи інституцій. Тому вважаємо, що особливо клопіткою та виваженою має бути праця законодавця саме у сфері боротьби корупцією з метою запобігання дії негативних факторів на результати антикорупційної діяльності.

9. Обґрунтовано авторські пропозиції, що потребує чіткого нормативно-правового забезпечення процедура аудиту ефективності діяльності НАБУ, в тому числі з урахуванням чинних нормативно-правових положень проведення аудиту як форми контролю. Вважаємо, що особи, які

претендують на включення до складу комісії з проведення аудиту, повинні не тільки відповідати критеріям незалежності, бездоганної ділової репутації, неупередженості та об'єктивності, мати достатній досвід роботи в правоохоронних органах чи міжнародних організаціях, а й чітко визначеним критеріям досвіду у сфері, власне, аудиту, оскільки законодавчо прописана вимога з володіння необхідними знаннями та навичками для проведення оцінки (аудиту) є, на наш погляд, доволі абстрактною та нечіткою, позбавленою конкретики, що може спричинити маніпуляції у призначенні осіб до складу комісії.

10. Запропоновано детальніше врегулювати питання аудиту ефективності діяльності НАБУ в законодавчому порядку з урахуванням специфіки формування комісії; можливості (чи неможливості) повторного включення однієї і тієї ж особи до складу комісії; критеріїв, методики та порядку проведення аудиту з метою запобігання суб'єктивізму та використання недостатньо обґрунтованої методології при складанні висновку, адже надання висновку за результатами такого аудиту про неефективність діяльності НАБУ та неналежне виконання обов'язків його Директором є однією із законодавчо визначених підстав звільнення керівника НАБУ.

11. Відстоюється позиція, що функціонування ВАКС є доцільним і цілком виправданим з огляду на малоефективність дореформованої судової системи у розгляді корупційних справ, що потребувала дієвих і конкретних заходів із вирішення накопичених проблем судочинства. Встановлено, що опоненти, наводячи низку аргументів, намагаються тією чи іншою мірою дискредитувати фаховість підходу законотворця до питання судової реформи та її відповідності Конституції (зокрема щодо статусу ВАКС не як спеціалізованого, а особливого суду, що згідно із ст. 125 Конституції України не допускається), і таким чином, негативно вплинути на ефективність антикорупційної діяльності. Проте у результаті проведеного дослідження

встановлено, що ці аргументи нівелюються цілком раціональними контрагрументами.

12. За нетривалий час свого функціонування новостворені антикорупційні органи стикалися з низкою проблем нормативно-правового, організаційного, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного змісту, які часом унеможлилювали виконання покладених на них функцій і завдань. У результаті відзначено формування чималої кількості перепон об'єктивного та суб'єктивного характеру на шляху запобігання та боротьби з корупцією та її проявами та, відповідно, реалізації запиту суспільства на очищення країни від цього негативного явища. Правові колізії та, відповідно, судові суперечки, виявлені у ході даного дисертаційного дослідження, дискредитація органів, нівелювання досягнутих результатів антикорупційної діяльності, що відзначається у ЗМІ, призводить до поглиблення зневіри громадян та негативної оцінки їх роботи. На фоні недостатнього рівня медіаграмотності громадян очевидною є проблема імідж-втрат. Її вирішення запропоноване на основі використання комплексного підходу до: 1) формування та реалізації інформаційної політики з розширенням цільової аудиторії та систематичним доведенням інформації про результати антикорупційної діяльності у доступній для сприйняття формі та висвітлення ходу «гучних» справ з диверсифікацією інформаційних каналів, активне використання соціальних мереж; 2) реалізації кампаній, націлених на сприяння посиленню позитивного іміджу антикорупціонерів як у приватному, так і в державному секторах; 3) суттєвої активізації роботи у напрямі формування несприйняття корупції, передусім, серед учнівської та студентської молоді, шляхом проведення навчально-просвітницьких заходів з інформуванням про останні успішні кейси антикорупційних інституцій і, таким чином, зміцнення віри у поступак з протидії корупції, реальності, а не декларативності роботи за цим вектором.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЯК СКЛADOVA АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Державна політика у сфері запобігання і протидії корупції

Побудова та розвиток України як демократичної держави та забезпечення функціонування громадянського суспільства неможливі без налагодження високого ступеня ефективності діяльності апарату влади і управління. При цьому, вагомим значення набуває забезпечення регламентації діяльності згаданих структур, що ґрунтуватиметься на засадах законності, рівності та відповідатиме як інтересам держави в цілому, так і окремих її громадян.

Серед комплексу дій, спрямованих на запобігання та протидії корупції, особливе місце належить превентивним заходам. Їх основним завданням є попередження та запобігання ймовірним зловживанням службовими обов'язками посадових осіб апарату державної влади, через запровадження ефективної державної політики.

Підписавши Угоду про асоціацію із Європейським Союзом, Україна взяла на себе ряд зобов'язань, серед яких ключове місце посідає боротьба із корупцією. Це, перш за все, обумовлено масштабами та особливим негативним впливом даного соціального-правового явища на інтеграцією України у Європейське Співтовариство, розвитком єдиного ринку, іноземного інвестування, підтримання принципів волевиявлення та демократії.

Слід наголосити, що подолання негативного впливу та наслідків корупційних діянь є одним із пріоритетів Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», презентованої президентом України П. Порошенком у 2014 р. [203]. З-поміж іншого, у стратегії передбачено запровадження

антикорупційної реформи – як ключового інструменту на шляху побудови демократичної Української держави та реалізації дієвої національної антикорупційної політики як складової загальнодержавного курсу на набуття відповідності критеріям на вступ до Європейського Союзу, принципам Європейського адміністративного простору [204, с. 111]. Підтримуючи ідеї, що містяться у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року, 30 вересня 2019 року було підписано Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, серед яких забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції [205].

Таким чином, Україна перебуває на етапі формування нового особливого виду державної політики – політики у сфері запобігання і протидії корупції. Беручи до уваги загальне визначення політики, вважаємо необхідним виокремити дефініцію політики у сфері запобігання і протидії корупції, під якою слід розуміти систему політико-правових відносин, правових норм, ідеї, поглядів, що реалізуються в принципах, напрямках, формах та способах діяльності її суб'єктів в рамках антикорупційної діяльності у органах державної влади та місцевого самоврядування.

Розглядаючи особливості національної політики у сфері протидії корупції, слід проаналізувати та виокремити доктринальні підходи до дефініції досліджуваного явища. По-перше, у літературі під поняттям корупції розуміється комплексне явище, що поєднує у собі ознаки як конкретної діяльності посадових осіб органів державної влади, так і, водночас, ігнорування ними загальноприйнятих норм соціальної поведінки, культурних, моральних цінностей суспільства [206]. По-друге, корупція ототожнюється виключно із злочинною діяльністю у сфері державного управління, а саме – корисливим зловживанням владою чи службовим становищем, оплаченою посадовою дією, незалежно від того, правомірна сама по собі ця дія чи ні, оплачена вона до чи після її вчинення (хабар) [207,

с.46]. По-третє, корупція розуміється як складне соціально-політичне явище, що є значно складнішим утворенням, ніж сукупність кримінальних проявів, це, перш за все, соціально-політичне явище, головною особливістю якого є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління усіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг чи пільг для задоволення власних потреб чи вимог третіх осіб [208; 209, с. 37]. Важливо наголосити, що поширення корупції є наслідком викривлення законодавчо дефінійованих форм, принципів, методів, механізмів у сфері державного управління. При цьому, правовим наслідком корупційної діяльності є зниження рівня захищеності основоположних прав і свобод людини та громадянина, фрагментація державної політики.

Саме тому, у процесі формування та реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії корупції особливе місце відводиться визначенню тактики та стратегії здійснення антикорупційної діяльності. Основою здійснення зазначеної політики є комплекс заходів, що включає в себе як прийняття пакету нормативно-правових актів у сфері протидії корупції, так і розповсюдження інформації про корупцію, причини її виникнення та поширення, засади попередження та протидії, що сприятиме формуванню антикорупційної свідомості в суспільстві.

Варто наголосити, що процес національного державотворення, та становлення України як незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є висхідним та проходить певні етапи, до яких відносимо розбудову економічної, соціальної, політичної системи, характерними ознаками яких є загрози політичного протистояння на усіх рівнях [210, с. 200]. Водночас, вітчизняна доктрина виділяє декілька груп безпосередніх причин корупції та комплексних викликів розвитку системи державного управління. У своїх наукових працях, С. Коненко, зауважує, що основною причиною корупції є

недостатньо ефективна діяльність органів управління, фінансова криза та нестабільність, недостатній відомчий контроль, відсутність належної системи притягнення до відповідальності за корупційні діяння, що можуть спровокувати корупційну поведінку, легковажність, наївність, лабільність (нестійкість) [211, с. 5]. З іншого боку, М. Мельник, факторами виникнення корупції визначає явища, процеси, інші чинники, які здійснюють будь-який детермінуючий вплив на корупцію, обумовлюючи корупцію як явище та породжуючи її конкретні прояви [212, с. 16]. Окрім того, вчений влучно зауважує, що неабиякий вплив на попит корупційної діяльності має так звана «черга», що виникає у наслідок зростання попиту на послуги сфери суспільного обслуговування, який перевищує зростання пропозиції на них. Керування чергою може здійснюватися легальним чи нелегальним (через хабарі) шляхом.

Згідно позиції С. Коткіна основним чинником існування корупції є позитивне громадське ставлення до даного інституту. Адже сучасний громадянин часто просто не уявляє здійснення будь-якої діяльності без підкупу а, отже, не чинить дій у сфері запобігання та протидії корупції. Особливо яскраво схвалення корупційної діяльності відбувається у секторі приватного підприємництва, адже переважна більшість суб'єктів, що здійснюють підприємницьку діяльність схильні платити додаткові кошти, чи здійснювати інші рівнозначні дії, якщо від них цього вимагають [213, с. 325].

Окрема категорія вчених до причин виникнення та існування корупційної діяльності в Україні відносить її радянське минуле. Адже саме у радянський період відбулось істотне розростання величезного апарату контролю за виробництвом і розподілом, поширення тіньової економіки, характерне для планової системи. Істотним критерієм зросту корупційної складової стала відмова від проведення люстрації при побудові незалежної держави Україна. Таким чином, колишні члени комуністичної партії стали займати управлінські посади в урядових структурах нової незалежної

держави, що у свою чергу привело до створення сприятливих умов для перерозподілу власності і перетворення влади на джерело збагачення. Посадові особи незалежної Української держави як і у радянський період отримали право контролю за розподілом – тепер уже не продукції та пільгових путівок, а доступу до участі в приватизації, вигідних державних замовлень та кредитів [214].

Влучною є позиція М. Камлика і Є. Невмержицького, про те, що основними стимуляторами корупційної діяльності виступають залишки старої командно-адміністративної системи як надмірно великого управлінського апарату з необґрунтовано широкими повноваженнями, зокрема розпорядчо-дозвільного змісту, та переважання в ньому, передусім за рахунок керівних посад, службовців старої генерації з консервативною психологією, які не сприймають потреби демократичних перетворень [215, с. 62].

З аналізу доктрин інших країн про причини виникнення корупції та наслідки її існування випливає, що корупційна діяльність часто є культурною спадщиною країн, що розвиваються. Так, Д. Трайсман у своїх працях наголошує, що існує чітка закономірність між рівнем корупції у конкретній державі та розвитком ринкової економіки, вільного волевиявлення, незалежності засобів масової інформації та інше. Так, у країнах економіка яких залежить від експорту палива та сировини спостерігається значно вищий рівень корупційної діяльності ніж у економічно стабільних державах [216, с. 403].

Варто наголосити, що у малорозвинених державах корупційні діяння часто спричинені толеруванням населенням сплати невеликих сум за надання офіційних послуг (наприклад дозволів, ліцензій, технічної документації та ін.). Проте, аналізуючи настрої суспільства схильного до наведених дій, відзначимо, що у більшості випадків вони не отримують публічного схвалення, а сприймаються як подяка за виконання службовцями своєї

роботи, як подарунки. Проте, у випадку, коли наведені дії перевищують межі традиційної гостинності, це викликає занепокоєння, оскільки спотворюється шкала людських цінностей та соціальних традицій.

Існують і інші численні подразники, що зумовлюють поширення корупційної діяльності в країні і низьку ефективність заходів протидії. Проте, на думку О. Кальмана, існує один фактор, що виступає каталізатором для інших чинників. Це відсутність жорсткого соціально-правового контролю за діяльністю посадових осіб та їх відповідальністю в умовах демократизації суспільного життя і переходу до ринкових відносин [208, с. 149].

Підсумовуючи, можемо виокремити перелік основних причин виникнення корупції в системі органів управління. Першу групу чинників існування корупції в Україні, вважаємо за доцільне класифікувати як організаційну, що виявляється у відсутності чіткої регламентації діяльності посадових осіб, взаємодії державного апарату та суб'єктів підприємництва, наслідком чого є існування налагодженої кооперації суб'єктів владних повноважень із підприємцями що виходить за межі правового поля.

Другу групу варто класифікувати як економічну, що характеризується слабким розвитком ринкових відносин та великим впливом апарату державного управління на формування економічних відносин а також слабку розвиненістю ринкових механізмів господарювання в умовах запровадження жорстких економічних критеріїв реформування з боку міжнародних фінансових донорів та окремих країн.

До третьої групи чинників зростання корупції зараховуємо відсутність політичної волі, адже розвиток національного політичного порядку тісно переплетений із боротьбою партій за створення закритої системи управління, що межує з високою корупційною складовою. Окрім того істотний вплив на зрощування та процвітанню корупційної діяльності має відсутність політичної волі та ініціативи державних органів управління щодо створення та підтримки незалежних громадських організацій та інших недержавних

структур, що працюють з метою активного пропагування антикорупційної діяльності та громадянського контролю за політичною владою.

Четверту групу, на наш погляд, складають правові чинники, що характеризуються недостатньою розробкою законодавства щодо питань попередження та притягнення до відповідальності за корупційні діяння. Окрім того чималі прогалини існують у чинній системі фінансового звітування державних службовців. Ідеться і про недостатню розробленість цифровізації державних послуг, що сьогодні уже є вимогою часу.

До п'ятої групи відносимо управлінські чинники, що проявляються у налагодженій системі відбору кадрів, що виявляється у заміщенні вакантних посад через знайомство, відсутності механізмів унеможливлення прийняття на державну службу та кар'єрного росту лідерів і членів злочинних угруповань, не достатнє запровадження інституту прозорих конкурсів на відповідальні посади, пов'язані з високими корупційними ризиками [217].

Варто наголосити, що значна кількість зобов'язань України у сфері запобігання та протидії корупції та гостра необхідність реформування системи державного управління виникла як наслідок підписання Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

У положеннях наведеної угоди чітко передбачено, що сторони повинні дотримуватись положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, трьох Протоколів до неї, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року та інших відповідних міжнародних документів [211, с. 9]. Також, згідно з положеннями Угоди про Асоціацію Україна та Європейський Союз співпрацюють з метою запобігання та протидії кримінальній та іншій незаконній діяльності, зокрема для вирішення проблеми корупції у державному та приватному секторах. Варто наголосити, що від стану

запобігання та протидії корупції в Україні залежить надання Європейським Союзом макрофінансової допомоги, а сам стан оцінюється як національними так і міжнародними громадськими організаціями [9, с. 8].

Продовження співпраці Європейського Союзу та України, в тому числі у відносинах кредитування завершилось підписанням чергового Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда 200 мільйонів євро), який ратифіковано 25 серпня 2020 року.

На підставі наведеного документу Україна взяла на себе зобов'язання у питаннях антикорупційної політики, верховенства права та врядування, серед яких:

- створення комісії з оцінки доброчесності кандидатів на посади членів Вищої ради правосуддя та проведення аналогічної одноразової оцінки щодо діючих членів Вищої ради правосуддя;
- формування нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів за участі міжнародних експертів;
- запровадження електронної системи управління справами для Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;
- продовження атестації прокурорів;
- удосконалення діяльності державних та приватних виконавців, подальше здійснення заходів з повернення активів державних банків;
- проведення конкурсних доборів на найвищі посади державної служби та проведення конкурсних відборів на керівні посади в антикорупційних органах деполітизованими конкурсними комісіями;
- продовження розпочатих реформ митної та податкової служб;
- створення органу з розслідування серйозних фінансових та економічних злочинів;

- продовження реформи корпоративного управління державними підприємствами;
- передача до Державного підприємства «Медичні закупівлі України» повноважень із проведення усіх необхідних централізованих закупівель та створення незалежної наглядової ради для цього підприємства [219, с. 11].

Варто відзначити, що з початком збройної агресії Російської Федерації, Європейським Союзом було надано Україні виняткову макрофінансову допомогу. Так, 20 вересня 2022 року Європейський парламент та Рада Європейського Союзу прийняли рішення (Рішення (ЄС) 2022/1628) про надання доступу до виняткової макрофінансової допомоги Україні в умовах військової агресії Росії проти України у розмірі до 5 мільярдів євро у вигляді кредитів [220]. Ключовими вимогами Європейського парламенту і Ради стало прозоре звітування про використання допомоги, задля уникнення корупційної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Окрім того на Україну було покладено покладається зобов'язання, щодо підвищення інституційної незалежності та оперативної ефективності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, як ключового органу у протидії корупції, яке фактично реалізоване.

Іще одним ключовим фактором впливу на розвиток національної антикорупційної політики стало внесення змін до Угоди між Україною та Європейським Союзом Про спрощення оформлення віз, в рамках якої було запроваджено безвізовий режим для громадян України. Так, Європейське Співтовариство надаючи привілеї громадянам України перетину кордону Шенгенської зони без необхідності отримання візи, водночас вимагало від національного законодавця рішучих дій у сфері протидії корупції. Так, на Україну покладалась зобов'язання із створення та забезпечення належного функціонування Національного антикорупційного бюро України і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; створення Національного

агентства з питань запобігання корупції та запровадження системи електронного декларування для публічних службовців; створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, удосконалення законодавства про розшук та конфіскацію активів, здобутих злочинним шляхом; удосконалення законодавства щодо прозорості фінансування політичних партій [221]. Варто наголосити, що наведені зобов'язання були успішно виконані.

Проте, на підставі оприлюднених Звітів Європейської Комісії про моніторинг Україною взятих на себе зобов'язань Європейський Союз висловив позицію про необхідність призупинення безвізового режиму [264; 221; 221] . Так, у Першому звіті Єврокомісія наголошує на потребі політичного забезпечення створення та розвитку інституцій, основними функціями яких стане стала боротьба із корупцією, серед яких – створення Вищого антикорупційного суду. Окрім того Єврокомісія вбачає необхідним забезпечити незалежність Національного агентства з питань запобігання корупції та запровадити ефективну систему верифікації майнових декларацій; скасувати вимогу майнового декларування громадських антикорупційних активістів та забезпечити безперешкодну діяльність громадськості [222].

У другому звіті було додатково приділено увагу потребі якнайшвидше забезпечити функціонування Вищого антикорупційного суду та забезпечити належну участь Громадської ради міжнародних експертів у процесі добору суддів, а також зверталась увага на необхідність відновлення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та довіри до неї [223].

У третьому звіті також було зазначено про потребу забезпечити довіру до процедури добору керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а також, щоб призначення та звільнення керівників органів правопорядку відбувались чітко відповідно до закону. Декотрі з цих заходів

вже виконано, а деякі з рекомендацій залишаються актуальними або ж мають перманентний характер [224, с. 23].

Окрім того, протягом 2013–2021 років Європейським Союзом було надано Україні макрофінансову допомогу, на основі підписаних меморандумів, у яких, серед іншого зазначались основні зобов'язання, щодо розвитку національної антикорупційної політики, серед яких:

- ухвалення антикорупційної стратегії з урахуванням найкращих міжнародних практик та програми з її реалізації;
- імплементація національного антикорупційного законодавства відповідно до рекомендацій групи держав з боротьби проти корупції та інших міжнародних стандартів [225];
- імплементація положень антикорупційного законодавства про декларування публічних службовців, підготовка законопроекту про створення незалежного органу для належної імплементації та застосування відповідного законодавства;
- створення Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного агентства з питань запобігання корупції із забезпеченням їх незалежності та належних ресурсів;
- створення системи електронного декларування службовців; запровадження механізму верифікації інформації про кінцевих бенефіціарних власників;
- створення органу із повернення активів, здобутих злочинним шляхом, та імплементації так званої «розширеної» та цивільної конфіскації;
- створення спеціалізованого антикорупційного суду;
- запровадження автоматизованої перевірки декларацій та надання необхідного для цього доступу до реєстрів та баз даних [226].

Серед іншого, саме вказані вимоги Європейського Союзу стали ключовими цілями нового законодавства, що має на меті забезпечити

ефективну протидію та боротьбу із корупцією. Державна політика у сфері запобігання та протидії корупції тісно пов'язанна із процесом імплементації пакету антикорупційного законодавства, що включає в себе Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» та Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014–2017 роки. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», яким затверджується Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. Даний документ містить перелік конкретних завдань щодо здійснення антикорупційної політики, що поділяються на чотири основні групи, до яких належать: 1) формування та реалізація державної антикорупційної політики; 2) запобігання корупції; 3) покарання за корупцію; 4) формування негативного ставлення до корупції. Слід наголосити, що реалізації зазначених завдань служить конкретне визначення відповідальних суб'єктів, строків виконання, джерел фінансування та інше.

Доцільно зауважити, що взяті Україною зобов'язання залишились частково не виконаними. Це, пов'язують, перш за все із масштабністю завдань, покладених на національну законодавчу та виконавчу владу Антикорупційною стратегією (на 2014–2017 роки) та Державною програмою з її реалізації. Позитивним стратегії було те, що зазначені акти стали першими комплексними програмними актами із високим антикорупційним потенціалом, реалізація яких тісно пов'язана із створенням антикорупційних інституцій, що у свою чергу є доволі тривалим процесом.

Варто відзначити, що Національне агенство з питань запобігання корупції основним фактором невдачі Антикорупційної стратегії (на 2014–2017 роки) вважає якість формування антикорупційної політики, та її періодичної актуалізації [227].

З дослідження Аналітичного звіту про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад

Антикорупційної стратегії, підготовленого Національним агентством з питань запобігання корупції впливає, що станом на другий квартал 2017 року виконано 64% запланованих заходів [22728, с. 4]. Підтримують тезу про часткове виконання антикорупційних заходів і А. Марчук, О. Нестеренко, що у своєму аналітичному незалежному дослідженні з оцінки виконання антикорупційної стратегії, наводять дещо нижчий показник виконання – 48% [218]. Проте, укладачі іншого Альтернативного звіту, здійснюючи оцінку виконання запланованих антикорупційних заходів, відзначають, що показник виконання становить 60%, що фактично збігається із даними Національної агенції з питань запобігання корупції [229].

Наступним етапом роботи Національної агенції з питань запобігання корупції стала розробка Антикорупційної стратегії на 2018 – 2020, що характеризується у науковій та громадській спільноті як недосконалий та недоопрацьований нормативний документ. Так, незважаючи на те, що схвалений Кабінетом Міністрів України проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» був направлений до Верховної Ради України, профільний комітет з питань запобігання і протидії корупції, а також Головне науково-експертне управління надали негативні висновки стосовно законопроекту, а як наслідок його було повернуто на доопрацювання [230; 231].

Відсутність нової антикорупційної стратегії призвела до розбалансованої діяльності публічних інституцій та суттєво знизило їхню ефективність, а отже, перед Національним агентством з питань запобігання корупції постала гостра необхідність розробки проекту засад ефективної державної антикорупційної політики, що відобразилось у проекті Антикорупційної стратегії 2020-2024 року [232], та врешті, реалізувалась прийняттям Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки [233].

Згідно з концепцією нової Антикорупційної стратегії на 2020-2025 роки головними завданнями держави у сфері боротьби із корупцією є подальше

удосконалення загальної системи запобігання та протидії корупції, а також мінімізація корупції у найбільш пріоритетних з точки зору протидії корупції сферах, в тому числі за рахунок проведення найбільш успішних галузевих реформ. Саме цей документ має на меті забезпечення організаційно-командної роботи органів державної влади усіх рівнів для протидії та протидії корупції. Антикоруційна стратегія приймається Верховною Радою України у формі закону, що у свою чергу означає, що положення стратегії носять не лише рекомендаційний, а обов'язковий характер, а органи державної влади зобов'язуються слідувати її положенням та прагнути до їх виконання.

Варто відзначити, що в основу Антикоруційної стратегії покладено п'ять основних принципів, до яких належать:

«1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація якого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків; усунення випадків реалізації одним і тим же органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права» [234].

Наведені принципи стають основою формування нової антикорупційної політики держави котра базуватиметься на основних «п'яти китах»: координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості; системність у реформуванні законодавства у сфері запобігання та протидії корупції; виокремлення та усунення корупціогенних факторів із нормативно-правової бази; надання автономії інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції; формування зручних законних способів задоволення потреб фізичних або юридичних осіб на противагу застосуванню корупційних практик. Однак частина вказаних завдань зараз перебуває на вимушеній паузі через початок повномасштабного вторгнення російської федерації.

Прийняття Антикорупційної стратегії зумовило оновлення існуючого антикорупційного законодавства. Серед іншого, враховуючи положення Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр. було новелізовано Закон України «Про запобігання корупції», зокрема Розділ III доповнено новими статтями 18², 18³, 18⁴ які сприятимуть реалізації антикорупційної політики, щодо координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості, моніторингу та оцінки ефективності реалізації державної антикорупційної політики Національним агентством та інформаційну систему моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. Так, відповідно до положень згаданих статей координація реалізації Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми здійснюється Національним агентством у визначеному ним порядку, при цьому при Національному агентстві створюється Координаційна робоча група з питань антикорупційної політики як консультативно-дорадчий орган.

Для реалізації принципу оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування, вважаємо необхідним наділити Координаційну робочу групу з питань антикорупційної політики повноваженнями моніторингу законодавства у сфері повноважень органів державної влади та місцевого

самоврядування, та зобов'язати таку групу готувати щоквартальний звіт про виявлені ризики Національному агентству з питань запобігання корупції.

Проте, варто відзначити, що деякі положення Антикорупційної стратегії 2021–2025 року вважаємо занадто стратегічними та такими, що практично неможливо реалізувати, або реалізація такого положення тягне за собою неспівмірно великі витрати. Так, п. 2.1 «Формування та реалізація антикорупційної політики» Розділу 2 Антикорупційної стратегії 2021–2025 року передбачає, що ключовим для реалізації моніторингу корупційних ризиків є запровадження єдиної уніфікованої системи збору, узагальнення та візуалізації статистичної інформації про результати діяльності Національного агентства, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національної поліції, органів прокуратури, судів та інших державних органів [234]. Реалізація такого положення, а саме створення спеціальної відокремленої системи статистичних даних буде нести додаткове навантаження на національний бюджет.

У наведеній ситуації вважаємо за доцільне скористатись досвідом європейських та американських держав, та запровадити систему відкритих даних. Ключовим для координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості є оприлюднення даних про усі види діяльності вказаних органів та спеціально створених органів державної влади з метою ефективної боротьби з корупцією, при цьому ключову роль у досягненні позитивних результатів у даній сфері відіграє політична воля та бажання вказаних органів публікувати як інформацію про свою поточну діяльність так і щоквартальні звіти про виконану роботу на офіційних доменах установ.

Наступним ключовим напрямком розвитку антикорупційної політики держави є системність у реформуванні законодавства у сфері запобігання та

протидії корупції. Варто відзначити, що антикорупційна політика України у законодавчій сфері зосереджена на трьох основних напрямках. По-перше, ключову роль відіграє розробка та прийняття профільних нормативно-правових актів, виконання яких забезпечить мінімізацію проявів корупційних дій. Проте, варто відзначити, що ефективність такого законодавства залежатиме від узгодженості дій як суб'єктів законодавчої ініціативи, так і народних депутатів. При цьому, необхідним є залучення громадськості до здійснення аналізу пропонованого законодавства та отримання зауважень та рекомендацій.

По-друге, необхідними є розробка та прийняття нормативно-правових актів, орієнтованих на системність у реформуванні законодавства у сфері запобігання та протидії корупції [236, с. 39].

По-третє, чільне місце у механізмі законодавчої антикорупційної політики посідає стратегія організації законодавчого процесу. На органи законодавчої влади покладається обов'язок перевірки відповідності проекту законодавчого акту та прийнятого закону, а також правильності посилань на законодавчі акти. На нашу думку правильна організація законодавчого процесу матиме суттєвий вплив на забезпечення системності реформування законодавства у сфері запобігання та протидії корупції.

Ще одним основним напрямком антикорупційної політики України на 2020–2025 роки є необхідність виокремлення та усунення корупціогенних факторів із нормативно-правової бази. Згідно із даними Міністерства юстиції України ефективним способом реалізації наведеного положення є проведення антикорупційної експертизи. Серед основних факторів, що можуть сприяти виникненню корупції в державі, насамперед є недосконалість положень нормативно-правових актів, що видаються державними органами. Це, у свою чергу, дозволяє використання посадовими особами своїх службових повноважень та пов'язаних з ними владних

можливостей з метою одержання неправомірної вигоди та одночасно уникнення покарання за такі дії.

Для усунення даної проблеми, що виникла у результаті недосконалості законодавства, статтею 55 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів. Така експертиза, перш за все, покликана виокремити та викорінити корупціогенні фактори на етапі підготовки та прийняття законодавства, що на нашу думку є позитивним напрямком антикорупційної політики держави.

Відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» антикорупційною експертизою проектів нормативно-правових актів є «діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, або правопорушень, пов'язаних з корупцією» [117]. Водночас методологія проведення антикорупційної експертизи містить у собі як поняття корупціогенного фактора, так і способи його виявлення.

Таким чином, вважаємо що політика держави у сфері запобігання корупціогенних факторів у проектах нормативно-правових актів, а отже уникнення майбутніх корупційних ризиків є виправданою. Окрім того, позитивний досвід у роботі антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів є свідченням потреби запровадження такої експертизи і для чинного національного законодавства. Такий підхід подвійної перевірки законодавчих актів забезпечить зменшення корупційних ризиків, мінімізацію корупціогенних факторів, які містяться в проектах нормативно-правових актів, що сприятиме зниженню рівня корупції в державі в цілому.

Підсумовуючи, зауважимо, що вирішальним критерієм для становлення України як незалежної демократичної правової держави та

приєднання до Європейського Союзу є протидії корупції. Досягнення поставленого завдання реалізовується через систему антикорупційних заходів, спрямованих на викорінення існуючих корупційних ризиків та запобігання корупціогенних факторів. До ключових сфер державної політики України у сфері запобігання та протидії корупції відносимо : координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості; системність у реформуванні законодавства у сфері запобігання та протидії корупції; виокремлення та усунення корупціогенних факторів із нормативно-правової бази; надання автономії інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції; формування зручних законних способів задоволення потреб фізичних або юридичних осіб на протипагу застосуванню корупційних практик. Вважаємо, що лише системний підхід до запровадження ефективних антикорупційних заходів, як складової частини антикорупційної політики, здатен як зменшити рівень проявів корупції у державі так і забезпечити формування негативного ставлення до цього явища.

3.2. Удосконалення механізмів протидії корупції в Україні

Євроінтеграційний вектор політичного руху України тісно переплетений із необхідністю проведення низки реформ, серед яких особлива увага відводиться удосконаленню механізмів запобігання та протидії корупції, а як наслідок – викорінення даного явища із щоденного життя громадян України.

Розвиток України як демократичної незалежної держави зумовлює потребу виокремлення та аналізу проблем, пов'язаних із станом дотримання та охорони основоположних прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Розділі II Конституції України, в тому числі тих, що можуть порушуватись органами публічної влади, внаслідок корупційних діянь.

Таким чином, протидії корупції стає ключовим етапом для розвитку і зміцнення України як демократичної, соціальної, правової держави.

Корупційні діяння посадових осіб у органах державної влади та місцевого самоврядування – це проблема з якою активно борються усі держави світового співтовариства, проте повністю подолати дане явище досі не вдалось жодній країні. Т. В. Ільєнок влучно зазначає, що успішна протидія корупції та зведення даного явища до мінімуму можливі лише за умови додержання органами державної влади та місцевого самоврядування принципів відкритості влади, прозорості та зрозумілості процедур прийняття державних рішень, існування системи стримувань та противаг, контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свободи слова, свободи та незалежності засобів масової інформації [237, с. 72].

Слід наголосити, що ступінь ефективності у боротьбі із корупцією залежить від створення дієвих механізмів протидії корупції. Під механізмом запобігання та протидії корупції у юридичній літературі розуміється сукупність юридичних засобів (засобів впливу) за допомогою яких забезпечується реалізація антикорупційної політики держави імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця і діяльність громадських об'єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних посягань [238, с. 254].

На нашу думку, механізм протидії корупції повинен характеризуватись своєю системністю, та включати комплекс регулярних дій, що ініціюються органами державної влади, спрямованих на дослідження реальної корупційної ситуації у державі, розробки, затвердження та запровадження спеціальних заходів попередження та усунення корупційних проявів, а також законодавче закріплення повноважень спеціальних суб'єктів антикорупційної діяльності.

Проте, досі не уніфіковано поняття механізму протидії корупції, а як наслідок не існує єдиного підходу до визначення комплексу заходів спрямованих на попередження та викорінення наявних корупційних ризиків. Тому, вважаємо необхідним здійснити теоретико-правове дослідження поняття механізму протидії корупції.

Аналізуючи поняття механізму протидії корупції бачимо, що він поєднує в собі риси двох інститутів: соціального та правового. Так, як соціальний інститут, він здійснює безперервно взаємодію із існуючими інститутами, в той же час механізм протидії корупції є самостійним правовим інститутом із власними обсягом правового регулювання. З метою напрацювання власної дефініції механізму протидії корупції вважаємо за необхідне проаналізувати доктринальні підходи до визначення даного поняття. На думку Н. Р. Нижник, О. А. Машкова механізмом виступає система, що забезпечує вплив на внутрішні та зовнішні фактори у спосіб, що дозволяє досягти поставленого результату [239, с. 37].

Вважаємо, що під механізмом протидії корупції слід розуміти юридичну конструкцію, що вміщує систему адміністративно-правових засобів національного та міжнародного антикорупційного законодавства, що виявляються у формі вимог, заборон та обмежень, встановлених для забезпечення якісного регулювання суспільних відносин запобігання і протидії корупції [240, с. 109].

Погоджуємось із В. Дрьоміним, котрий, досліджуючи механізми протидії корупції в інших країнах, влучно зазначив, що протидії корупції можливе лише за умови одночасного застосування усіх взаємопов'язаних заходів, серед яких: політичні – політична воля органів державної влади; правові – розробка та імплементація дієвого законодавчого масиву, економічні – відкритість економіки, максимальний вихід із тіні для державних підприємств, а як наслідок розробка системи фінансового сприяння діяльності малого та середнього бізнесу; культурні – здійснення

просвітницьких заходів для населення [241, с. 27]. Так, на противагу механічному копіюванню зарубіжних підходів, саме напрацювання унікального механізму протидії корупції, ефективного для конкретної держави, беручи до уваги її історичну та національну традицію, рівень громадянського суспільства та правосвідомості населення, корумпованості системи органів державної влади та місцевого самоврядування стає основним завданням сучасної української держави.

Аналізуючи досвід протидії корупції зарубіжних країн, бачимо, що механізм подолання корупційних явищ ґрунтується на двох основних китах. Першим із них є напрацювання та запровадження спеціальних заходів боротьби із корупцією. Сюди можемо віднести створення компетентних державних органів протидії корупції, проведення незалежного фінансового аудиту осіб, щодо яких існує ймовірність виникнення корупційних ризиків, удосконалення антикорупційного законодавства та інше. Другу групу механізмів протидії корупції утворюють превентивні заходи, метою запровадження яких є усунення можливості настання корупційної ситуації, попередження настання умов, що живлять корупцію [239, с. 40].

Підтримуємо позицію А. М. Михненка, котрий стверджує, що новий механізм протидії корупції в Україні повинен будуватись за системою «багаторубіжності». Це, зокрема, означає, що держава повинна напрацювати ефективну систему реагування на корупційні ризики. Так, застосовувати заходи впливу на корупціонера потрібно не лише у випадку наявного корупційного правопорушення (подолання так званого «основного рубежу», але і у випадку виявлення поведінки, що не може бути класифікована як корупційне правопорушення, проте її наявність приводить до виникнення корупційних ризиків («попередній рубіж»). Окрім того, слушною є думка автора про необхідність проведення ефективних дій органами державної влади та громадськими організаціями щодо виявлення проявів корупційної

поведінки, вчиненої у минулому, щодо якої не настала юридична відповідальність («завершальний рубіж») [242, с. 207].

Вважаємо, що найбільш успішною моделлю антикорупційного механізму може стати модель комплексного підходу до боротьби із корупцією, що включає в себе три основні елементи. По-перше, «модель-розуміння корупційної діяльності», що базується на аналізі чинної корупціогенної ситуації у державі та побудові ефективної антикорупційної державної стратегії, націленої на підвищення рівня правосвідомості громадян, шляхом проведення правових тренінгів, семінарів та інших навчань; пропагування суспільної нетерпимості до корупційних правопорушень у засобах масової інформації, рекламних кампаніях, в тому числі із залученням сучасних експертів та лідерів думок громадськості. По-друге, «модель-попередження корупційних ризиків», що реалізується шляхом зменшення тиску органів державної влади та місцевого самоврядування на підприємництво, шляхом створення ефективного законодавства, що унеможливить маніпуляцію службовим становищем чиновників, знизить адміністративні бар'єри ведення господарської діяльності, зменшить рівень державного контролю за суб'єктами господарювання до необхідного мінімуму, тим самим зменшивши корупційне навантаження для бізнесу. Також суттєве попередження корупційних ризиків здійснюється за рахунок прозорості надання послуг державою, а саме широке здійснення цифровізації останніх, доступності баз даних для громадянина, що в свою чергу, мінімізує «людський фактор» посередництва чиновників, створення черг та суттєво зменшує час отримання такої послуги чи інформації. По-третє, «модель невідворотності покарання за корупційну діяльність», що полягає у становленні сильної та незалежної судової влади, та органів поліції та досудового розслідування, а також розвитку безоплатної якісної правової допомоги для осіб, що постраждали у результаті корупційних тисків з боку чиновників [243].

Таким чином, ефективність механізму протидії корупції базується на трьох основних китах: протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, налагодження законодавчого та процесуального інструменту ведення підприємницької діяльності (усунення корупційних ризиків для бізнесу) та постійне навчання, агітація, реклама та інші засоби впливу для формування суспільної нетерпимості до проявів корупції, а як наслідок – виховання свідомого громадянського суспільства.

Досліджуючи підходи до напрацювання ефективних антикорупційних механізмів, Є. Невмержицький слушно зазначає, що корупцію варто долати комплексно, адже звуження заходів протидії корупції лише до підвищення порогу відповідальності (як адміністративної так і кримінальної) є малоефективним. Вчений наголошує, що основними принципами, на яких слід будувати ефективні антикорупційні механізми держави є: закріплення на законодавчому рівні розуміння корупційної діяльності як такої, що становить суттєву загрозу життєдіяльності суспільства; встановлення неминучості відповідальності за корупційні правопорушення; забезпечення законодавчих механізмів недопустимості ототожнення суб'єктів владних повноважень та власників і керуючих бізнесу; проведення багатоетапної експертної оцінки нормативно-правових актів, з метою попередження можливості їх неоднакового тлумачення та застосування; забезпечення прийняття колегіальних рішень при проведенні державних закупівель, інвестицій, та інших дій, пов'язаних із корупційними ризиками [9, с. 28].

Вартою уваги є також пропозиція О. Костенко, що наголошує на необхідності розробки окремого регулювання протидії корупції, базуючись на сфері її існування. Так, вчений вважає, що у випадку виявлення корупційних ризиків у сфері житлового будівництва, судового провадження, корумпованості проведення досудового слідства слід розробляти окремі механізми протидії даним проявам корупції. Дане твердження підсилюється й тим, що антикорупційна політика держави, що виявила свою ефективність

в конкретній сфері суспільних відносин, наприклад зниження корупційних проявів у сфері державних закупівель, через запровадження електронної системи публічних закупівель України ProZorro, може виявитись цілком неефективною у сфері здійснення правосуддя [215, с. 141].

Варто наголосити, що представники як національної так і іноземної доктрини мають відмінні погляди щодо вибору найефективнішого механізму протидії корупції. Так, одна група вчених вважає, що найефективнішим механізмом протидії корупції є запобігання її вчинення через досягнення високого соціально-економічного добробуту держави. Так, саме за таких умов потенційний корупціонер стримається від вчинення корупційного правопорушення, адже буде більш зацікавленим у збереженні місця роботи, доходу, соціального статусу та інше [244, с. 13]. Друга група науковців, підтримуючи позицію важливості економічного добробуту держави у здійсненні заходів протидії корупції стверджує, що у випадку існування значного прояву корупції у державі, ефективним важелем стримувань може стати лише посилення заходів адміністративної відповідальності за такі дії [206, с. 214].

Варто наголосити, що у національній доктрині немає єдиного підходу до визначення комплексного механізму протидії корупції із визначенням його ключових елементів. Дослідники даної сфери лише виділяють певні його елементи. Зокрема, Р. Тучак та Д. Заброта розглядаючи антикорупційні механізми в Україні, зосереджують свою увагу на дослідженні спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Погоджуємось із позиціями вчених про доцільність розмежування компетенцій правоохоронних органів та інших спеціальних органів державної влади у сфері протидії корупції, необхідності чіткого законодавчого визначення форм їх діяльності, задля уникнення існування ідентичних компетенцій суміжних органів [207, с. 37; 245, с. 58].

Комплексністю характеристики елементів механізму протидії корупції визначається робота М. Мельник, що влучно формулює поняття корупції, та визначає складові елементи механізму її попередження та викорінення, до яких відносить: визначення стратегії та ідеології антикорупційних заходів, затвердження мети та основних завдань національної антикорупційної політики, формулювання чітких повноважень органів протидії корупції, встановлення принципів та заходів спрямованих на попередження та подолання корупційних проявів [212, с. 236].

На основі аналізу національного законодавства та доктринальних положень пропонуємо до елементів механізму протидії корупції в Україні віднести: 1) встановлення мети антикорупційної діяльності в Україні; 2) визначення пріоритетних завдань держави, на які спрямовується її антикорупційна політика; 3) визначення суб'єктів поширення антикорупційного законодавства; 4) встановлення об'єктів протидії корупції; 5) закріплення повноважень спеціалізованих антикорупційних органів; 6) визначення пріоритетних напрямків протидії корупції; 7) формування засобів антикорупційної діяльності; 8) напрацювання системи заходів, щодо протидії корупції.

Вважаємо за необхідне розпочати дослідження елементів механізму протидії корупції із визначення його мети. У національному законодавстві відсутнє формулювання даного поняття. У національній доктрині під метою механізму антикорупційної діяльності розуміється закріплення та систематичне вдосконалення організаційно-правових засад, котрі забезпечують уповільнення темпів зростання корупційної діяльності, виявлення та припинення її проявів, поновлення прав та законних інтересів осіб що постраждали внаслідок корупційних діянь, усунення їх наслідків; максимально можливе зниження корупційних проявів у державі; захист населення від негативного впливу та результатів корупції; виявлення та усунення передумов корупційної діяльності [246, с. 40; 247, с. 173].

Підсумовуючи, зазначимо, що метою механізму протидії корупції є імплементація системи засобів, що уможлиблюють зниження корупціогенних факторів на території конкретної держави. До таких засобів слід віднести: ефективність антикорупційного законодавства, діяльність спеціалізованих органів протидії корупції, закріплення невідворотності покарання за корупційні злочини, просвітницька діяльність спрямована на виховання свідомого громадянського суспільства.

Варто відзначити, що на відміну від мети, завдання протидії корупції не були предметом нормативного визначення. Проте, розмірковуючи над даною проблематикою, національні науковці до завдань механізму протидії корупції відносять: визначення соціально-правового змісту даної категорії; виявлення передумов зародження та схвалення корупції суспільством; ідентифікація підстав конкретного корупційного діяння; формування ефективної антикорупційної політики, стратегії і тактики протидії корупції; формулювання суб'єктів боротьби із корупційними проявами, закріплення їх компетенцій; запровадження спеціальних антикорупційних програм на усіх рівнях, включаючи місцеві, регіональні, обласні та, врешті, загальнодержавні та реалізація в рамках затверджених програм спеціалізованих антикорупційних заходів, в тому числі навчань, аудитів, спеціальних перевірок та інше; посилення міжнародної співпраці із спеціалізованими організаціями та іноземними державами щодо запровадження моніторингу антикорупційної діяльності, обміну ефективним досвідом протидії корупції та інше [248, с. 33].

Підтримуючи в цілому вищенаведений перелік завдань, вважаємо за необхідне доповнити його окремими положеннями, зокрема: викорінення соціально-психологічних чинників існування корупції у суспільстві, шляхом активної боротьби із правовим нігілізмом населення, шляхом проведення інформаційної, навчальної антикорупційної пропаганди; встановлення переліку спеціалізованих органів державної влади щодо протидії корупції,

визначення їх завдань та повноважень, розвиток практики залучення спеціалізованих антикорупційних органів в частині отримання аналітичної інформації про осіб, які претендують на зайняття посад з високим корупційним ризиком; координація роботи антикорупційного апарату державної влади; виявлення та притягнення до відповідальності осіб, котрі шляхом залякування, погроз та інших злочинних дій завдають шкоди здоров'ю, роботі та репутації антикорупційним активістам, викривачам; посилення громадського контролю за процесом люстрації, повторного призначення на керівні посади органів державної влади та місцевого самоврядування осіб, котрих було люстровано; триваючий контроль за міжнародним досвідом антикорупційної діяльності іноземних країн та міжнародних організацій та формування пропозицій запровадження позитивного досвіду у національну правову систему [249, с. 25].

Ще однією складовою механізму протидії корупції варто вважати антикорупційні принципи, що за своєю сутністю можемо поділити на загальні, що застосовуються до усіх державних правовідносин, в тому числі й тих, що безпосередньо пов'язані із антикорупційною діяльністю, та спеціальних, що розробляються виключно для досягнення конкретного результату, а саме – забезпечення протидії корупції. Так, відповідно до положень Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, на підставі результатів проведеного аналізу рівня існуючої корупції та ефективності державної політики, спрямованої на її подолання, що реалізовувалась у попередні періоди, а також міжнародних стандартів сформульовано перелік принципів механізмів протидії корупції в Україні, серед яких: принцип оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування; принцип реалізації повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у цифровій площині; принцип невідворотності юридичної відповідальності за корупційні правопорушення; принцип подолання суспільної терпимості до проявів корупції [83].

У науковій доктрині, досліджуючи принципи механізму антикорупційної діяльності, вчені виділяють наступні: демократизації органів державної влади та місцевого самоврядування, що передбачає максимальну відкритість їхньої діяльності; верховенства права; захисту прав людини та основоположних свобод; комплексності та системності; модернізація законодавства, щодо організації праці посадових осіб [246, с. 40; 250, с. 242].

Досліджуючи принципи механізму протидії корупції, О. Шевченко вказує на важливості дотримання саме загальних принципів, серед яких: принцип законності, верховенства права, комплексності протидії корупції, економічної доцільності, оптимальності, ефективності, взаємодії владних структур з інститутами суспільства, радикальності антикорупційних заходів [251, с. 129]. Подібної класифікації притримується і В. Гвоздецький, доповнюючи наведений перелік принципами пріоритетності запобіжних заходів; неминучості настання відповідальності за корупційну діяльність; відшкодування шкоди та збитків, що виникли внаслідок корупційної діяльності [250, с. 383–384], а той час, як Е. Расюк наголошує на важливості таких принципів як точність, конкретність дієвості, оперативність, плановість [236, с. 22].

Варто відзначити, що і міжнародні нормативно-правові акти у сфері запобігання та протидії корупції також містять перелік принципів, на яких повинен базуватись механізм протидії корупції. Так, на нашу думку, основним актом, що закріплює положення про необхідність законодавчого визначення та затвердження принципів боротьби із корупцією є Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією». Згідно із його положеннями, механізм боротьби із корупційними діяннями у державі-члені Ради Європи повинен базуватись на: принципах активної превентивної антикорупційної політики; законодавчому регламентуванню корупційних діянь, як злочинів, за вчинення яких

передбачена кримінальна відповідальність; реалізації незалежної судової системи, органів досудового слідства, спеціальних антикорупційних інституцій; реалізації додаткової відповідальності у формі конфіскації майна отриманого в результаті вчинення корупційних дій; забезпеченні невідворотності відповідальності за переслідування, будь який інший тиск, що застосовується до осіб, уповноважених на реалізацію антикорупційних завдань та притягнення винних у корупційних правопорушеннях осіб до відповідальності; обмеженні поширення імунітету (недоторканності) посадових осіб щодо проведення слідчих дій, судового розгляду справи та рішення у справі про корупційну діяльність до мінімально необхідного у демократичному суспільстві рівня; стимулюванні ефективності роботи спеціалізованих антикорупційних органів, шляхом проведення підвищення кваліфікації, та нагляді за матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності, гарантуванні високого рівня оплати праці для їх службовців; контролі за розробкою, впровадженням та виконанням положень реформованого фінансового законодавства, що уможливорює в законний спосіб зниження податкового навантаження на підприємницьку діяльність; контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування, шляхом встановлення максимальної прозорості та гласності прийнятих ними рішень; розробці кодексів етичної поведінки для державних службовців, що містять положення про недопустимість корупційної діяльності; здійсненні періодичної незалежної перевірки та фінансового аудиту документації державних службовців; закріпленні у суспільстві негативного ставлення до корупційної діяльності; запровадженні прозорості процедури здійснення державних закупівель, що базується на ринкових конкурентних відносинах, із можливістю поточної перевірки документації на кожному етапі тендеру; заохоченні фінансування лише тих політичних партій, чиї програмні положення спрямовані на подолання корупційної діяльності; реалізації незалежної діяльності засобів масової інформації, щодо отримання та

поширення інформації про корупційні діяння, з мінімальним для демократичного суспільства рівнем обмежень та застережень; гарантуванні забезпечення положеннями цивільного законодавства ефективних заходів захисту особам, права та законні інтереси яких було порушено у зв'язку із корупційною діяльністю; стимулюванні здійснення наукових досліджень у сфері протидії корупції; здійсненні перевірки можливих зв'язків корупційної діяльності службовців органів державної влади та місцевого самоврядування із організованою злочинністю та відмиванням «брудних коштів»; посиленні міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції [257].

Загалом, погоджуючись в цілому із наведеними у законодавстві, національній та закордонній доктрині принципами механізму протидії корупції, вважаємо необхідним доповнити їх принципом єдності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації спрямованої на виявлення, усунення та запобігання корупційним проявам. Важливим, на наш погляд є принцип превентивної діяльності, що виявляється у комплексному спрямуванні зусиль суб'єктів владних повноважень, громадських організацій на зрощення суспільної нетерпимості до корупційних проявів.

Важливою складовою елементів механізму боротьби із корупцією є об'єкти протидії корупції та рівні її здійснення. Погоджуємось із М. Мельником, що визначає саме корупційні діяння об'єктом протидії [212, с. 237]. В свою чергу М. Бездольний до досліджуваних об'єктів відносить «корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані із корупцією» [246, с. 41]. Щодо рівнів протидії корупційним діянням, то, варто відзначити, що дане поняття не визначається у нормативних актах та доктрині. Вважаємо, що рівні здійснення механізму боротьби із корупцією варто класифікувати відповідно до меж її поширення, та виділити загальнодержавний, регіональний, місцевий та локальний рівні. При цьому локальним рівнем механізму боротьби із корупцією слід вважати підприємства, установи,

організації, на території котрих виявлено корупційні правопорушення та застосовано міри щодо їх усунення.

Елементами механізму запобігання корупції відносяться заходи та її засоби подолання. Варто наголосити, що національне законодавство містить перелік заходів запобігання корупції. Так, з положень Закону України «Про запобігання корупції» випливає, що заходами протидії корупції є: заходи, спрямовані на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції; заходи щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; заходи з виявлення конфлікту інтересів; заходи щодо захисту працівників Національного агентства, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльності інших працівників Національного агентства; заходи з оцінки корупційних ризиків у діяльності Національного агентства; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції та інші дії превентивного характеру [117].

На противагу заходам, засобами механізму протидії корупції є система дій органів державної влади спрямована на запобігання корупційним проявам. До таких засобів відносимо здійснення державного нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень як правоохоронними органами (поліція, прокуратура) так і спеціально створеними антикорупційними установами (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та інші). Ще одним засобом механізму протидії корупції вважаємо проведення комплексної просвітницької діяльності з метою виховання нетерпимості до корупційних проявів і звичайно ж насамперед

здійснення незалежного судочинства та притягнення винної особи до відповідальності.

У підсумку варто зазначити, що механізм запобігання та протидії корупції являє собою складне багатоелементне формування, кожна складова якого здійснює визначену функцію, а комплексне успішне їх використання сприяє швидкій та ефективній реалізації антикорупційної політики держави.

3.3. Міжнародний досвід антикорупційної діяльності

Корупційна діяльність у політичному та соціально-економічному просторі будь-якої держави тягне за собою загрозу порушення реалізації національних інтересів, виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національній безпеці. Успішна реалізація Україною завдань у сфері запобігання та протидії корупції, передбачених в Угоді про Асоціацію із Європейським Союзом, серед яких попередження та боротьба із корупцією, як у приватному так і у державному секторі, формування дієвої антикорупційної політики, створення та узгодження функціонування системи органів виявлення та протидії корупції тісно пов'язана із дослідженням міжнародного досвіду боротьби із корупцією, на основі якого можливе напрацювання власних ефективних методів та засобів подолання даного явища. Варто наголосити, що новостворений механізм запобігання та протидії корупції повинен відповідати міжнародним стандартам діяльності таких органів.

Становлення України як демократичної, правової держави неможливе без реформування економічної, політичної, правової сфери. Проте на ефективність реалізації зазначених перетворень безпосередньо впливає явище корупції, що суттєво їх знижує, а в окремих випадках – повністю нівелює значення переформування ключових сфер діяльності держави.

Варто відзначити, що чинний механізм протидії корупції в Україні перебуває на стадії становлення, що впливає на його ефективність. Так, досліджуючи стан антикорупційного законодавства та ефективність антикорупційної політики, варто відзначити, що згідно із даними Індексу сприйняття корупції від Transparency International (Corruption Perceptions Index) національні показники у 2023 році становили 36 балів із 100 можливих. Такий результат забезпечив Україні 104 місце у рейтингу індексу із 180 можливих [252]. Хоча у порівнянні з, скажімо, 2020 роком відбувся прогрес України на 12 позицій (з 117 місця), вказані результати свідчать про усе ще недостатній рівень діяльності системи здійснення вітчизняної антикорупційної політики [253].

Окрім того, незважаючи на постійні спроби національного законодавця запровадити ефективну антикорупційну політику, реформування законодавства у сфері протидії та протидії корупції а також створення спеціалізованих антикорупційних органів, згідно з даними дослідження Індексу рівня верховенства права (World Justice Project Rule of Law Index) Україна за останні роки (2021-2023 р.) мала незначні успіхи з підвищення своїх показників, що у свою чергу свідчить про необхідність продовження реформ, особливо у сфері протидії корупції [254-255]. У 2023 році Україна посідала 89 місце (зі 142 країн) з індексом 0,49 (від 1). За напрямками ідеться про аж 118 позицію (індекс 0,33) за відсутністю корупції, 69 позицію за справедливістю цивільного правосуддя (індекс 0,53) і 97 позицію за справедливістю кримінального правосуддя (індекс 0,36) [255].

Саме тому перед національним законодавцем постає необхідність удосконалення системи органів, що здійснюють досудове розслідування корупційних правопорушень. З цією метою у 2015 році в Україні було створено Національне антикорупційне бюро – автономний орган, основним завданням якого є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [121].

На важливості дослідження, аналізу та запозичення ефективних методів протидії корупції, створення та діяльності спеціальних органів протидії корупції на міжнародному рівні закріплено у ряді ратифікованих Україною нормативно-правових актах. Так, згідно з положеннями ст. 36 Конвенції Організації Об'єднаних націй проти корупції на державу-учасницю покладається обов'язок забезпечити наявність спеціалізованого самостійного органу, основним завданням якого буде запобігання та протидії корупції [256]. Вимоги створення спеціального антикорупційного органу, покладаються на Україну і положеннями інших ратифікованих міжнародних документів. Відповідно до ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) на держави-учасниці покладається обов'язок створення спеціалізованого органу та персоналу по боротьбі із корупцією. Подібні норми містяться і у документах спеціалізованих міжнародних організацій, серед яких Групи держав проти корупції та Стамбульський план дій Організації економічної співпраці і розвитку учасником яких є і Україна [257, с. 32].

Таким чином доходимо висновку про необхідність створення національного антикорупційного апарату. Запровадження такого механізму неможливе без врахування напрацювань інших держав та міжнародних організацій у досліджуваній сфері.

Як влучно зазначає Дем'янчук В. А. при здійсненні спроб запровадження позитивного досвіду механізмів боротьби із корупцією сусідніх країн варто враховувати, що їх ефективність у кожній конкретній державі залежить від менталітету її громадян [258, с. 152]. Окрім того, вважаємо що успішність антикорупційної політики конкретної держави є результатом вчинення комплексу реформ країни у правовому, суспільному,

соціальному, політичному житті її громадян. Сюди можемо віднести: напрацювання та запровадження ефективного антикорупційного законодавства, реформування органів державної влади, шляхом створення спеціальних структур, основним завданням яких є протидія та боротьба із корупцією, підвищення рівня соціального забезпечення населення, здійснення навчальної та просвітницької інформаційної діяльності, метою якої є вироблення суспільної нетерпимості до корупційних правопорушень, встановлення прозорої системи оподаткування, в тому числі створення комфортних податкових умов для прозорої роботи малого та середнього бізнесу.

Погоджуємось із Підбережник Н. П., що незважаючи на високу ефективність механізмів протидії корупції, дане явище все-ж таки присутнє у соціальному, громадському та політичному житті держав-членів Європейського Союзу. Останні соціологічні опитування підтвердили, що жителі окремих країн Європи, серед яких: Польща, Румунія, Угорщина, Греція, Італія основною причиною сповільненого економічного та соціального розвитку вважають корупцію. Окрім того, прослідковується прямий взаємозв'язок між рівнем розвитку корупції у окремій державі та її бюджетним дефіцитом, а вартість збитків, котрі держави ЄС отримують внаслідок корупційних факторів перевищує межу 100 мільярдів євро на рік [259, с. 158]. Наведене підтверджує тезу про те, що корупція це соціальне явище, притаманне не лише державам пост радянського простору, країнам що розвиваються, але і розвиненим країнам, в тому числі, членам ЄС. Саме тому, доходимо до висновку що шляхом запровадження ефективних соціально-економічних та політичних реформ, можливо значно зменшити рівень корупції в Україні.

Вважаємо доцільним розпочати дослідження міжнародних стратегій антикорупційної діяльності із аналізу підходу польського законодавця.

Приклад Польщі показує, що здійснити антикорупційні реформи у конкретній державі можуть бути успішно реалізовані у відносно короткий період часу. Так, згідно з висновками Антикорупційної робочої групи Світового банку, ще у 1999 році практично усі сфери публічної влади (парламент та уряд, політичні партії), виконавчі органи влади та правосуддя (слідство та прокуратура, суди, податкова система), соціальні сфери (освіта, наука, медицина) були включені в систему корупційних діянь [260].

Істотним стимулом, для початку здійснення реальних заходів боротьби з корупцією у Польщі стало оприлюднення у 2003 році Європейською Комісією Раді Європейського Союзу, Парламенту та Економічному та Соціальному комітету Європейського Союзу Повідомлення про заходи комплексної політики ЄС у боротьбі із корупцією [261]. Наведений документ визначає основні напрямки протидії корупції у країнах-членах ЄС, а також вимоги антикорупційних реформ для асоційованих з ЄС країн, третіх держав.

Саме вимога запровадження ефективних антикорупційних реформ як перший етап для вступу Польщі до ЄС, спонукала органи державної влади республіки вчинити низку активних дій для боротьби із корупцією. Навесні 2000 року при Економічному комітеті Ради Міністрів було створено робочу групу, основним завданням якої стало підготовка звіту про основні корумповані сфери політичного та суспільного життя республіки, виокремлення основних причин їх виникнення а також створення антикорупційної стратегії розвитку держави [262, с. 89]. Варто відзначити, що антикорупційна стратегія була успішно підготовлена та представлена уряду, проте конкретних заходів для її реалізації так і не було прийнято.

Початок реальної антикорупційної політики у Польщі припадає на прийняття у 2002 році Державної програми боротьби із корупцією «Антикорупційна стратегія» [263]. Даний документ містив аналіз міжнародної та національної законодавчої бази щодо боротьби із корупцією, визначав основні причини виникнення корупції та напрямки боротьби із нею.

З метою впровадження прийнятої стратегії, у парламенті Польщі було створено Надзвичайну кодифікаційну комісію, на яку покладено обов'язок підготовки проектів нормативно-правових актів, що новелізують кримінальний, кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий кодекси Республіки Польща.

Проте, реалізація Антикорупційної стратегії не була стрімкою. Вона здійснювалась упродовж 20 останніх років та включала в себе 3 основних етапи. Перший етап (2002–2004 р.) характеризувався напрацюваннями у сфері новелізації польського законодавства щодо запобігання та протидії корупції [264]. Другий етап (2005–2009 р.) Антикорупційної стратегії передбачав залучення до реалізації її завдань не лише окремих міністерств та державних установ, а й органів місцевого самоврядування, неурядових організацій, науково-дослідних інституцій та суспільного мовлення [265]. Основною метою стратегії було досягнення обмеження суспільного толерування корупційним діям, утворення відкритих публічних адміністративних центрів із прозорим наданням адміністративних послуг. Третій етап (2011 – 2015 р.) характеризувався збільшенням причетних до антикорупційних реформ суб'єктів, серед яких не лише урядові організації, але й громадські приймальні, науково-дослідні центри, позаурядові та самоврядні структури [266, с. 7].

Наступні етапи антикорупційної політики Республіки Польща ґрунтувались на підставі Урядової програми запобігання корупції (2014 – 2019 р.) [267]. Завдання, поставлені урядом поділялись на дві основні групи, відповідно до цілей, котрі вони повинні реалізувати: освітні заходи щодо суспільної нетерпимості корупційних діянь та боротьба з корупцією. Серед завдань Урядової програми найбільш ключовими вважаємо: впровадження антикорупційної освіти для державних службовців; створення та впровадження соціальних програм та освітніх кампаній на тему корупції, а

також організація антикорупційних семінарів, конференцій за участю урядових, наукових та неурядових експертів.

Варто наголосити, що на даному етапі Польща здійснює заходи боротьби із корупцією комплексно, на основі діяльності органів, до компетенції яких належить, виявлення, запобігання поширення, зупинення та покарання за корупційні дії. До таких органів у республіці відносяться: поліція, Центральне антикорупційне бюро, Агентство зовнішньої безпеки, податкова інспекція. Зосередимось на основних досягненнях наведених органів у боротьбі із корупцією.

Відповідно до положень Закону Польщі «Про поліцію», на працівників поліції покладено обов'язок виявляти та усувати прояви правопорушень та злочинів, в тому числі тих, що пов'язані із корупційними діяннями [268]. Окрім того, в рамках реалізації антикорупційних стратегій Польщі, службовці польської поліції регулярно проходять спеціальні тренінги, курси та навчання з виявлення та протидії корупції. На таких освітніх заходах службовців окремих категорій поліції (наприклад підрозділів, що працюють у сфері дорожнього руху, підрозділів що займаються фінансовими махінаціями та інші) проходять спеціальні навчання поведінки державного службовця-працівника поліції у ситуаціях, що безпосередньо пов'язані із вчиненням корупційної діяльності, в тому числі проявами корупції щодо працівників правоохоронних органів.

Також, рішенням Головного коменданта поліції Республіки Польща було створено позаштатний підрозділ поліції для боротьби із корупційними діями, що зумовлюють суттєву шкоду економіці Європейського Союзу. Більше того, поліцією Польщі було створено спеціальний веб-сервіс на офіційній інтернет сторінці Головного управління поліції Польщі, а також на сторінці регіональних управлінь, що має назву «викрий корупцію». Він спрощує систему повідомлення про корупційні дії, та уможливорює

зацікавленим особам безпосередньо направляти до поліції електронні заяви із зазначенням факту корупційних діянь для перевірки [262, р. 90].

Для посилення ефективності протидії корупції Головним комендантом поліції Республіки Польща було ініційовано реформування законодавства, шляхом доповнення Закону Польщі «Про поліцію» статтями 19 та 19а, що уможливили створення спеціальні підрозділи «до справ протидії корупції». На початку 2021 року у даному підрозділі працювало понад 285 державних службовців, організованих у понад шістнадцять регіональних відділів боротьби із корупцією, що виконують покладені на них завдання під егідою Головного відділу боротьби із корупцією, створеного в межах структури кримінального бюро Головного управління поліції Польщі. Варто відзначити, що Головний відділ боротьби із корупцією виконує радше координаційну, наглядову та дорадчу функцію. До його основних завдань відноситься:

- 1) ідентифікація, моніторинг, аналіз та прогнозування найбільш корумпованих сфер суспільного, громадського, політичного життя країни;
- 2) розробка та запровадження нових методів ефективного виявлення, запобігання та розкриття корупційних злочинів;
- 3) нагляд та координування оперативно-розшукової діяльності відділу та здійснення слідчих дій;
- 4) координування діяльності правоохоронних органів, органів юстиції, громадських організацій та інших зацікавлених суб'єктів у сфері запобігання та протидії корупції;
- 5) здійснення міжнародного співробітництва з уповноваженими суб'єктами щодо виконання завдань, спрямованих на боротьбу з корупційною злочинністю;
- 6) участь у засіданнях національних та міжнародних спеціально створених робочих, контактних груп, спеціальних комісій, що напрацьовують стратегії запобігання та протидії корупції;

- 7) участь у конференціях, семінарах та тренінгах, присвячених підвищенню правосвідомості та розповсюдження правової освіти у сфері протидії корупції;
- 8) участь у підготовці висновків на проекти нормативно-правових актів, що стосуються корупційної злочинності;
- 9) надання відповідей на запити про доступ до секретних матеріалів у сфері оперативної роботи організаційних підрозділів поліції боротьби з корупційною злочинністю;
- 10) організація та участь у підвищенні кваліфікації поліцейських в межах компетенції відділу [269].

Ще одним органом, що займає чільне місце в системі антикорупційних структур Польщі є Центральне антикорупційне бюро. Створене у 2006 р. на підставі Закону Польщі «Про Центральне антикорупційне бюро», воно працює у сфері протидії корупції у суспільному та господарському житті держави [264]. До компетенції бюро, з-поміж іншого, належить: виявлення та розслідування корупційних злочинів, притягнення до відповідальності осіб, визнаних винними у їх вчиненні, а також проведення просвітницьких, навчальних заходів превентивного характеру. Варто відзначити, що у межах своїх повноважень працівники Центрального антикорупційного бюро Польщі здійснюють оперативно-розшукову діяльність та проводять слідчі дії з метою виявлення корупційних чинників та притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності.

З-поміж іншого, особливо-важливим на наш погляд є виконання службовцями Центрального антикорупційного бюро дій щодо аудиту декларацій державних службовців, що проводяться з метою викриття корупційних ризиків. Так, на початку кожного календарного року бюро складає та затверджує рекомендований список потенційних ризикових справ, щодо яких впродовж року регулярно здійснюються перевірки. До списку потрапляють справи про перевищення службових повноважень у

приватизаційних справах (особливо коли мова ведеться про приватизацію майна державної власності) а також перевірка декларацій осіб що здійснюють функції державної влади, у випадках якщо вони, або члени їх сімей займаються суміжною підприємницькою діяльністю чиновника-суб'єкта перевірки [263, с. 86].

Український аналогічний орган – Національне антикорупційне бюро тісно співпрацює з антикорупційним бюро Польщі, що свідчить про ряд успішних антикорупційних кейсів, які спільно розслідувались вказаними органами. Як приклад приведемо резонансну справу про викриття 20 липня 2020 року НАБУ та САП спільно з Центральним антикорупційним бюро Польщі (ЦБА) та Округною прокуратурою міста Варшави злочинної групи на чолі з колишнім в. о. голови Державного агентства автомобільних доріг України, мета якої полягала в одержанні неправомірної вигоди від представників компаній у сфері дорожнього господарства. Дана справа стала першим в історії України випадок, коли особливо тяжкий корупційний злочин викрито зусиллями міжнародної спільної слідчої групи [270].

Ще одним ефективним інструментом протидії корупції у Польщі виступає Агентство зовнішньої безпеки. Згідно із ст. 5 Закону Польщі «Про Агентство внутрішньої безпеки та Агентство зовнішньої розвідки» на Агентство внутрішньої безпеки покладено ряд завдань, серед яких у рамках досліджуваної тематики можемо виділити: виявлення, попередження та розслідування злочинів щодо корупційних дій осіб на котрих покладається виконання функцій керівного складу органів державної влади чи місцевого самоврядування, якщо своїми діями вони спричинили або могли спричинити суттєву шкоду державі [271].

Таким чином, вважаємо, що Республіка Польща за досить короткий час суттєво знизила рівень корупційних правопорушень. Основними досягненнями держави, на наш погляд є: створення розгалуженої системи органів державної влади та місцевого самоврядування, із розділенням

повноважень між ними у сфері запобігання та протидії корупції. Ефективним, на прикладі Польщі, було створення спеціального підрозділу поліції, завданням якого є робота у сфері виявлення та усунення корупційної діяльності та Центрального антикорупційного бюро, до компетенції якого входить виявлення та розслідування корупційних злочинів.

Окрім того, успішним вважаємо створення електронної системи повідомлення про корупційні діяння, що значно спрощує фіксацію правопорушення та спричинює необхідність миттєвого реагування поліції на такі заяви.

Здійснюючи аналіз підходу німецького законодавця до протидії корупції, бачимо, що основним завданням стало знищення матеріальної бази злочинних угруповань. Наведене можливо досягнути двома основними шляхами. Перший із них – конфіскаційний, і здійснюється за рахунок покарання за корупційні діяння у вигляді повної конфіскації майна посадової особи, що вчинила злочин. Другий – створення функціонального, ефективного законодавства, спрямованого на унеможливлення відмивання «брудних» грошей. Істотним у боротьбі із корупційними злочинами стало встановлення обов'язку банківських установ повідомляти правоохоронні органи про операції із грошовими коштами на суму, що перевищує 20 тис. німецьких марок. Окрім того, ефективним вважаємо закріплений обов'язок пред'явлення посвідчення особи, у випадку внесення грошових коштів на банківський рахунок, загальною сумою, що перевищує 50 тис. німецьких марок [267].

Варто відзначити, що особливістю німецького підходу до регулювання діяльності апарату державної влади є те, що чиновників у цій державі здебільшого трактують як представників нації при владі, тих, хто повинен працювати на благо німецького народу та відстоювати виключно його інтереси. Діяльність держслужбовців, у тому числі положення про

відповідальність за перевищення службових повноважень, корупційні діяння міститься у Федеральному Законі «Про державну службу» [272].

Окрім того, контроль за діяльністю держслужбовців Федеративної республіки Німеччина здійснює федеральний комітет кадрів, що діє при міністерстві внутрішніх справ держави. Комітет, відповідно до положень Федерального Закону «Про державну службу» являє собою незалежний структурний підрозділ, що складається із 16 державних службовців, 8 з яких підлягають постійній ротачії, що у свою чергу знижує ризик корумпованості органу. Основним завданням федерального комітету кадрів є: напрацювання регулярних звітів щодо поточного функціонування державної служби; здійснення постійного контролю за рівнем відповідності державних службовців займаним посадам; контроль за підвищення їх кваліфікації; розгляд скарг, що надійшли до комітету у зв'язку із діяльністю держслужбовців; підготовка та публікація приписів, щодо усунення недоліків законодавства, що регулює діяльність державних службовців Німеччини; відбір та конкурсна перевірка анкет претендентів на зайняття вакантних посад державної служби; підготовка звітів для федерального уряду про діяльність федерального комітету кадрів [273, с.164].

Досліджуючи комплекс заходів, вжитих Федеративною республікою Німеччина щодо протидії корупції, погоджуємось із позицією В. Номоконова, котрий стверджував, що основним елементом створення антикорупційного законодавства Німеччини, його кістяком стала «Директива федеративного уряду про боротьбу з корупцією у федеральних органах управління» [209, с.63]. Так, саме на підставі директиви, урядом Німеччини було розроблено та впроваджено комплекс антикорупційних заходів, серед яких, на нашу думку, найбільш вагомими є:

- 1) закріплення на законодавчому рівні категорій посад державних службовців, наділених спеціальними повноваженнями, виконання яких пов'язане із ризиком вчинення корупційних проступків;

2) ретельний відбір федеральним комітетом кадрів анкет претендентів на зайняття вакантних посад державної служби, виконання обов'язків яких безпосередньо пов'язане із ризиками корупційної діяльності. При цьому комітетом кадрів сформовано комплекс заходів перевірки, щодо конкретних посадових осіб (кандидатів на пост очільників земель, депутатів, керівників військової служби, осіб що обираються засідателями чи присяжними);

3) посилення контролю за антикорупційною діяльністю держслужбовців всередині відомств, періодичне здійснення федеральним комітетом кадрів ревізій документації;

4) періодична організація та проведення спеціальних антикорупційних навчань для держслужбовців, основною метою яких є підвищення правосвідомості осіб, що виконують функції державної влади, а як наслідок подальше утримання таких осіб від вчинення корупційних проступків;

5) організація двофакторного підписання службової документації, пов'язаної із корупційними ризиками, і тим самим проведення додаткової перевірки та запобігання вчинення корупційних діянь;

6) організація постійної ротації персоналу державних службовців, безпосередні обов'язки котрих тісто пов'язані із ризиками корупційної діяльності;

7) створення, суворе дотримання та посилення відповідальності за невиконання процедур із здійснення державних закупівель, замовлень та інше;

8) регламентація етапності оформлення державних замовлень, включаючи планування, обрання відповідних виконавців та розрахунок за їх здійснення [273, с. 150].

Варто наголосити, що у Директиві федеративного уряду про боротьбу з корупцією у федеральних органах управління містяться також положення, що мають превентивний характер, та спрямовані на запобігання виникнення корупційних ризиків. До них, насамперед, відносимо покладення на

німецького державного службовця обов'язку доповідати федеральному комітету кадрів про протиправні діяння, та дії службових осіб, пов'язані із корупційними ризиками, котрі стали йому відомі. До дій пов'язаних із корупційними діяннями німецький законодавець відносить отримання подарунка, будь якого іншого вияву «подяки» для держслужбовця за виконану роботу, якщо вартість такого подарунка перевищує 10 євро. Проте, навіть у випадку отримання від зацікавлених осіб таких популярних у пост-радянських країнах подарунків у вигляді кави та солодощів, німецький держслужбовець зобов'язаний доповісти керівництву про факт отримання такої подяки. Невиконання наведеного обов'язку тягне за собою покарання у вигляді стягнень, штрафів та, навіть, відсторонення від займаної посади [274, с. 14-15].

Слід зазначити що такий суворий на перший погляд контроль за діяльністю державних службовців у Федеративній республіці Німеччина кореспондує високому престижу займаних державних посад, значними пільгами та соціальним забезпеченням державних службовців.

Підсумовуючи, варто відзначити що Федеративна республіка Німеччина, встановлюючи стратегічні напрямки антикорупційної діяльності, визначає, що основним завданням держави задля протидії та протидії корупції є проведення активної антикорупційної соціальної політики, шляхом встановлення за допомогою пропаганди на радіо та телебаченні, у засобах масової інформації пропаганди суспільної нетерпимості до корупційних діянь; проведення обов'язкових соціально-правових навчань для державних службовців задля підвищення рівня правосвідомості; встановлення системи детальної регламентації і контролю державних закупівель; розробка антикорупційного законодавства у колегіальній формі, із залученням закордонних експертів; створення єдиної системи реєстрації корумпованих торговельних товариств.

Вважаємо, що підхід німецького законодавця до вироблення ефективного механізму запобігання та протидії корупції є, хоч і суворий, проте, зважаючи на показник Індексу сприйняття корупції (для Німеччини у 2023 році він становить – 78 балів, що забезпечує країні 9 місце у рейтингу, на противагу Україні, яка посідала 104 сходинку із загальним балом 36), ефективним [275].

Найбільш ключовими механізмами протидії корупції, які варто запозичити Україні на наш погляд є: 1) забезпечення постійної ротації працівників; 2) запровадження чіткої системи соціального престижу, високої конкурентної заробітної плати, системи премій та надбавок для державних службовців; 3) проведення періодичного підвищення кваліфікації державних службовців шляхом організації та проведення для них семінарів, тренінгів та інших антикорупційних навчань; 4) розширення розуміння поняття корупційні діяння, та включення у дану категорію отримання винагороди, подарунка, подяки, на суму що перевищує 400 грн.; 5) створення реєстру підприємств, щодо яких відкрито адміністративне чи кримінальне провадження за корупційні діяння та недопущення таких підприємств до участі у державних закупівлях, тендерах та інше отримання замовлень із державного чи місцевого бюджетів.

Цікавим для дослідження є досвід боротьби із корупцією у Швеції, що зародилась ще у XIX столітті. Найважливішим акцентом у формуванні антикорупційного законодавства Швеції стало заохочення сповідування морально-етичних норм для державних службовців, що у свою чергу привело до мінімізації корупційних проявів. Істотну роль у даному процесі відіграла популяризація громадської нетерпимості до корупційних проступків, засудження корупціонерів суспільством, в тому числі відсторонення їх від посади, та іншої роботи на державній службі. Століття реформаційних процесів привели до того, що Швеція славиться своєю зразковою репутацією та одним із найнижчих рівнів корупції в Європі та світі [242, с. 34].

Так, чільне місце у системі заходів протидії корупції у Швеції відводиться превентивним мірам, а саме – декларуванню високих стандартів оцінки особи, що претендує на вакантну посаду державного службовця. Вагоме значення у досліджуваній тематиці відіграє максимальна прозорість діяльності органів державної влади, абсолютність свободи слова у державі, громадський, в тому числі журналістський контроль за діяльністю посадових осіб [259, с. 36].

Активну роль у викоріненні корупційних проявів у владних структурах Швеції відіграють громадські організації. Зокрема, організація «Інститут проти хабарів», що безперервно функціонує на території Швеції з 1923 року та фінансується Стокгольмською торговельною палатою здійснює постійний моніторинг діяльності посадових осіб державної влади [276, с. 27]. Інститут здійснює комплексну антикорупційну діяльність, а саме проводить: перевірки фінансової звітності юридичних осіб, що отримують державні замовлення, аудит декларацій державних службовців, співставлення задекларованого майна та реальних статків чиновників. Більше того Інститут займається організацією та проведенням освітніх, наукових, консультаційних заходів з метою покращення суспільної свідомості у сфері протидії корупції. Варто відзначити, що під час здійснення своєї роботи Інститут проти хабарів керується спеціально розробленим у відповідності із чинним законодавством положенням «Про подарунки, нагороди та винагороди» . Слід наголосити, що саме по собі положення не має вищої юридичної сили, адже не прийняте законодавчим органом в установленому порядку, проте воно є своєрідним інструментом саморегулювання громадської організації, і, як показує Шведський досвід, доволі успішно діє.

Значних успіхів у проведенні антикорупційних заходів досягла інша громадська організація Швеції – «Демократичний аудит». Серед членів цієї організації провідні спеціалісти Швеції із як суспільних наук (юристи, політологи, психологи) так і точних (аналітики, економісти, фінансисти) що

проводять моніторинг рівня корупційних ризиків по окремих державних сферах (медична, освіти, державне фінансування та інше). Не можливо ігнорувати той факт, що ключову роль у існуванні низького рівня сприйняття корупції у Швеції відіграла національна традиція відкритості шведського суспільства, шанобливим ставленням до верховенства права та прозорості діяльності органів державної влади, що йому кореспондує. Так, як влучно зазначає Т. Хабарова «... прозорість та відкритість уряду є важливими механізмами уникнення зловживання владою та поширення корупції, особливо у поєднанні з посиленням зовнішнім контролем зі сторони громадськості та засобів масової інформації» [277, с. 160].

Істотну роль у подоланні корупції відіграє відкритість роботи чиновників. Так, у Швеції запроваджений обов'язок публікування усіх документів, що генеруються органами державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином, журналісти та громадські організації, мають можливість здійснити безпосередній аудит такої документації, виявити та усунути корупційні ризики на їх початковому етапі [277, с. 165].

Підсумовуючи, зазначимо що на противагу підходам польського та німецького законодавця, які створюють розгалужену спеціалізовану систему органів, основним завданням яких є виявлення та протидія корупції, Швеція пішла шляхом укорінення превентивних заходів – вироблення суспільної нетерпимості до корупційних проявів, створення унікальної системи громадських організацій та громадянського суспільства, що здійснює постійний аудит та контроль за діяльністю чиновників та забезпечення повної прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. На нашу думку, такий підхід є найбільш дієвим, адже укорінюючи суспільну нетерпимість до корупції, можна подолати дане явище у його зародку. Проте, напрацювання такого рівня суспільної свідомості покладає на державу зобов'язання протягом тривалого часу (інколи даний процес вимірюється століттями) дотримуватись єдиної

антикорупційної політики, виділяти максимальне фінансування на навчально-просвітницькі, освітні заходи, заходи підвищення кваліфікації державних службовців усіх рівнів та налагодити систему ефективного розслідування та покарання винних у вчиненні корупційних злочинів.

Отже, порівнюючи міжнародний досвід протидії корупції досліджуваних країн із відповідними механізмами в Україні, бачимо, що у своїй переважній більшості механізми запобігання та протидії корупції залишається доволі схожими. Це пояснюється, перш за все уніфікацією міжнародного антикорупційного законодавства. Так, для того, щоб стати членом Європейського Союзу Україні слід ратифікувати низку конвенцій, спрямованих на викорінення корупції. Досвід протидії корупції досліджуваних держав – своєрідний орієнтир для України, адже відмінний шлях реалізації антикорупційної політики привів їх до єдиної мети – мінімізацію корупції в державі.

Висновки до розділу 3

1. Політика у сфері запобігання і протидії корупції – це система політико-правових відносин, правових норм, ідеї, поглядів, що реалізуються в принципах, напрямках, формах та способах діяльності її суб'єктів, в рамках антикорупційної діяльності в органах державної влади та місцевого самоврядування.

2. Основною здійснення антикорупційної політики є: 1) прийняття пакету нормативно-правових актів у сфері протидії корупції; 2) формування антикорупційної свідомості в суспільстві, шляхом розповсюдження інформації про корупцію, причини її виникнення та поширення, засади попередження та протидії.

3. Сформульовано перелік основних чинників корупції в системі органів управління. До них слід віднести такі: 1) організаційні, що

проявляються у відсутності регламентації взаємодії державного апарату та суб'єктів підприємництва, що унеможлиблює кооперацію суб'єктів владних повноважень та підприємців, що виходить за межі правового поля; 2) економічні, що характеризуються необмеженим впливом апарату державного управління на формування економічних відносин; 3) політичні, котрі виявляються у формі боротьби політичних партій за створення закритої системи управління, що межує з високою корупційною складовою; 4) управлінські, що проявляються у налагодженій системі відбору кадрів, щодо заміщення вакантних посад через знайомство, відсутності механізмів унеможливлення прийняття на державну службу та кар'єрного росту лідерів і членів злочинних угруповань.

4. На основі аналізу принципів антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки запропоновано визначити пріоритетні напрями формування антикорупційної політики. До них слід віднести: координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості; системність у реформуванні законодавства у сфері запобігання та протидії корупції; виокремлення та усунення корупціогенних факторів із нормативно-правової бази; надання автономії інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції; формування зручних законних способів задоволення потреб фізичних або юридичних осіб на противагу застосуванню корупційних практик.

5. З метою реалізації принципу оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування, доведена необхідність наділити Координаційну робочу групу з питань антикорупційної політики повноваженнями моніторингу законодавства у сфері повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування; зобов'язати таку групу готувати щоквартальний звіт Національному агентству з питань запобігання корупції про виявлені ризики.

6. З метою громадського контролю діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, обґрунтована необхідність оприлюднення даних про усі види діяльності суб'єктів владних повноважень на їх офіційних веб-ресурсах.

7. Виокремлено основні напрямки антикорупційної політики у законодавчій сфері, до яких запропоновано віднести: 1) прийняття профільних антикорупційних нормативно-правових актів; 2) проведення обов'язкової експертизи проектів нормативно-правових актів на наявність у них корупційних ризиків;

8. З метою забезпечення існування комплексного національного механізму протидії корупції, доведено необхідність доповнення Закону України «Про запобігання корупції» положеннями про мету, завдання та принципи антикорупційної політики.

9. Під механізмом протидії корупції слід розуміти юридичну конструкцію, що вміщує систему адміністративно-правових засобів національного та міжнародного антикорупційного законодавства, котрі виявляються у формі вимог, заборон та обмежень, встановлених для забезпечення якісного регулювання суспільних відносин для запобігання та подолання корупційних проявів.

10. Обґрунтовану передумови ефективності механізму протидії корупції до яких слід віднести: протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування; налагодження законодавчого та процесуального інструменту ведення підприємницької діяльності (усунення корупційних ризиків для бізнесу); навчання, агітація, реклама та інші засоби впливу для формування суспільної нетерпимості до проявів корупції, а як наслідок – зрощення свідомого громадянського суспільства.

11. Доведено, що ефективною моделлю антикорупційного механізму є модель комплексного підходу до боротьби із корупцією, що включає в себе три основні елементи: «модель-розуміння корупційної діяльності», «модель-

попередження корупційних ризиків», «модель-невідворотності покарання за корупційну діяльність».

12. На основі аналізу національного законодавства та доктринальних положень визначено елементи механізму протидії корупції в Україні, серед яких: 1) мета антикорупційної діяльності; 2) пріоритетні завдання України; 3) суб'єкти поширення антикорупційного законодавства; 4) об'єкти протидії корупції; 5) повноваження спеціалізованих антикорупційних органів; 6) напрямки протидії корупції; 7) засоби антикорупційної діяльності; 8) система заходів, щодо протидії корупції.

13. Метою механізму протидії корупції є імплементація системи засобів, що уможливають зниження корупціогенних факторів на території конкретної держави.

14. Визначено систему засобів, що впливають на негативний приріст корупціогенних факторів. До таких засобів слід віднести: ефективність антикорупційного законодавства, діяльність спеціалізованих органів протидії корупції, закріплення невідворотності покарання за корупційні злочини, просвітницька діяльність спрямована на зрощення свідомого громадянського суспільства.

15. Запропоновано доповнити перелік завдань антикорупційного механізму окремими положеннями, зокрема: викорінення соціально-психологічних чинників існування корупції у суспільстві, шляхом активної боротьби із правовим нігілізмом населення, шляхом проведення інформаційної, навчальної антикорупційної пропаганди; розвиток практики залучення спеціалізованих антикорупційних органів в частині отримання аналітичної інформації про осіб, які претендують на зайняття посад з високим корупційним ризиком, координація роботи антикорупційного апарату державної влади; посилення громадського контролю за процесом люстрації, повторного призначення на керівні посади органів державної влади та місцевого самоврядування осіб, котрих було люстровано;

триваючий контроль за міжнародним досвідом антикорупційної діяльності іноземних країн та міжнародних організацій та формування пропозицій запровадження позитивного досвіду у національну правову систему.

16. Основними досягненнями Польщі у протидії корупції, на наш погляд є: створення розгалуженої системи органів державної влади та місцевого самоврядування, із розділенням повноважень між ними у сфері запобігання та протидії корупції. Успішним, з практики Польщі, було створення спеціального підрозділу поліції, завданням якого є робота у сфері виявлення та усунення корупційної діяльності. Окрім того, успішним вважаємо створення електронної системи повідомлення про корупційні діяння, що значно спрощує фіксацію правопорушення та спричинює необхідність миттєвого реагування поліції на такі заяви.

17. Найбільш ключовими механізмами протидії корупції, які варто запозичити Україні на наш погляд є: 1) забезпечення постійної ротації працівників; 2) запровадження чіткої системи соціального престижу, високої конкурентної заробітної плати, системи премій та надбавок для державних службовців; 3) проведення періодичного підвищення кваліфікації державних службовців шляхом організації та проведення для них семінарів, тренінгів та інших антикорупційних навчань; 4) розширення розуміння поняття корупційні діяння, та включення у дану категорію отримання винагороди, подарунка, подяки, на суму понад 400 грн.; 5) створення реєстру підприємств, щодо яких відкрито адміністративне чи кримінальне провадження за корупційні діяння та недопущення таких підприємств до участі у державних закупівлях, тендерах та інше отримання замовлень із державного чи місцевого бюджетів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження сформульовані такі висновки.

1. На сучасному етапі розвитку суспільства і держави питання боротьби з корупцією є надзвичайно актуальним для України, яка продовжує утверджувати свою незалежність як самостійна держава у світовому співтоваристві. Стійкість демократичного розвитку України великою мірою детермінується рівнем втілення принципів законності і справедливості, неухильного дотримання громадянами, насамперед державними службовцями, норм законодавства, подолання випадків незаконного одержання посадовими особами матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Корупція, яка набула в Україні системного характеру, підриває довіру громадськості до діяльності державних службовців, згубно впливає на економічний та політичний розвиток, становить реальну загрозу національній безпеці держави. Корупційні явища завдають значну матеріальну та моральну шкоду великому колу громадян, згубно позначаються на економічній діяльності суб'єктів господарювання. Корупція в правоохоронних органах зменшує ефективність боротьби зі злочинністю, знижує суспільну довіру, чим сприяє погіршенню криміногенної ситуації в державі. Поширення корупції є однією з основних проблем для розвитку економічних відносин України з іншими державами, причиною їх небажання інвестувати в економіку нашої держави.

2. Визначення поняття корупції виходить за межі дослідження права і кримінології, а тому є складною синтетичною категорією. Корупція трактується в науці як соціально-правове явище і має міжнародне значення, по суті пропонує обман держави як частину існуючої суспільної культури. Корупція руйнує соціальну основу державності, виводить інтереси певних окремих чиновників вище суспільних потреб та ідеалів населення. Така ситуація веде до відчуження влади від народу, а негативний образ в очах

суспільства послаблює саму державну владу. До головних факторів, які сприяють поширенню корупції, належать: низький рівень доходів широких верств населення; високі показники нерівності розподілу прибутків в суспільстві; складна криміногенна ситуація; відсутність досконалої системи соціального захисту; економічні трансформації. Упродовж тривалого часу вона проникла в усі сфери суспільного життя, виступаючи в ролі популярного, швидкого і дієвого протиправного способу вирішення зазвичай індивідуальних питань, досягнення корисливих цілей. Однак її наслідки мають нерідко глобальне значення. Корупційні явища перешкоджають реалізації стратегічної мети розвитку України – європейської та євроатлантичної інтеграції. Проблема ефективної антикорупційної діяльності в Україні потребує реалізації комплексних, послідовних, рішучих і професійних заходів, основою яких може бути антикорупційний досвід країн ЄС, наприклад Польщі, яка продемонструвала за відносно короткі терміни значні успіхи у даній сфері.

3. Корупцію можна характеризувати насамперед як незаконне використання посадовою особою своїх повноважень з метою отримання вигоди для себе, своїх близьких чи незаконне надання такої вигоди вказаній особі. Поняття корупція є збірним і об'єднує кілька видів правопорушень. Тому не лише отримання незаконної вигоди, але й такі різновиди соціальних відносин, як «лобізм», «фаворитизм», перехід політичних лідерів у приватні фірми також є завуальованою корупцією. Рівень поширення корупції вирішальною мірою залежить від усталеності демократичних принципів державного управління та рівня правової культури суспільства загалом, що пояснює значні проблеми з полишенням цього антиправового явища в пострадянських соціумах, які є транзитними формами суспільно-політичних та економічних відносин від тоталітаризму комуністичного зразка, де панує відчуженість по лінії держава – людина (громадянин), а тому домінує нігілістичне або нейтрально-негативне ставлення до насаджених зверху норм

поведінки, до ліберальної демократії з розвиненими ринковими відносинами та високим рівнем соціально-правової відповідальності, коли держава та людина (громадянин) перебувають у партнерських відносинах взаємної відповідальності.

4. Корупція має давнє походження, практично таке ж давнє, як і сам соціум, частиною якого вона є. Притаманні кожному соціуму владно-ієрархічні відносини апріорі несуть привабливість можливості обходу легальних норм поведінки з метою використання механізмів управління в корисливих цілях. Тому не випадково перша згадка про корупцію міститься в пам'ятках Стародавнього Вавилону, де виникла одна з перших у світі держав в сучасному розумінні цього поняття. Насамперед корупцію пов'язують з формуванням інституту приватної власності, що став виявом процесу соціального розшарування. У Стародавньому Римі корупція означала «підкуп судді», а з XV–XVI століть в Європі її трактували як підкупність і продажність чиновників, громадсько-політичних діячів. На території України прояви корупції найдавніше можливо відслідкувати з XI – XII ст. – періоду Київської Русі, пов'язані з діяльністю дружинників. В Історії України особливим масштабів корупція набула в радянський період, рудименти гіпертрофованих суспільних відносин якого досі відчуються в ментальності та практиці щоденного життя українського пострадянського соціуму. Як наслідок, упродовж 1990-х – початку 2000-х років антикорупційна діяльність в Україні мала імітаційний характер. Лише у 2014 році внаслідок подій Революції гідності і зміни наскрізь корумпованої владної верхівки розпочалася комплексна практична інституційно-правова робота з протистояння корупції як системному явищу.

5. Нормативно-правова база протидії корупції включає в себе систему міжнародних актів, законодавчі та підзаконні нормативні акти України, які регламентують питання його оцінки з кримінальної, адміністративної та цивільної правових позицій. Україна, насамперед завдяки членству в ряді

міжнародних спеціалізованих структур, як от GRECO при Раді Європи, є елементом міжнародного антикорупційного механізму, а ефективність діяльності у даній сфері підлягає систематичному міжнародному моніторингу. Певні зобов'язання в антикорупційній політиці покладає на Україну Угода про асоціацію з ЄС.

6. В Конституції України відсутня безпосередня регламентація антикорупційної діяльності. Однак її безпосередній зв'язок із численними нормами антикорупційного законодавства не піддається сумніву та є логічним. Насамперед ідеться про Кримінальний кодекс України, в якому згідно ст. 45 визначено 19 складів кримінальних правопорушень, зокрема, вчинених шляхом зловживання службовим становищем. В нормах кримінального законодавства прослідковується суворе і неприйнятне ставлення до проявів корупційних правопорушень. Утім, аналізуючи зміни антикорупційного законодавства в динаміці, відзначаємо його переорієнтування з репресивних методів боротьби на превентивні, про що свідчать насамперед періодичні зміни назви спеціального Закону – від варіанту «Про боротьбу з корупцією» (від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР) через формулювання «Про засади запобігання та протидії корупції» (від 11.06.2009 № 1506-VI) до чинного зразка «Про запобігання корупції» (від 14.10.2014 р. № 1700-VII). Відповідна еволюція законодавства також відображає значне розширення переліку діянь, які підпадають під визнання як корупційних, що відповідає реаліям ускладнення суспільних відносин, а отже форм, різновидів та механізмів корупційної діяльності. Значно розширено перелік суб'єктів, на яких поширюється норми антикорупційного закону. Важливою законодавчою новелою слід вважати наявність норм про викривача. Триває процес удосконалення нормативного матеріалу і пошуків оптимальних форм його викладу. Зокрема, уже понад десятиліття триває дискусія навколо формулювання норми щодо кримінального переслідування за незаконне збагачення, яка на практиці достатньо проблематична для застосування.

Водночас, незважаючи на функціонування чималої кількості нормативно-правових актів з врегулювання антикорупційної діяльності, головним у досягненні якісних параметрів протидії корупції залишається наявність політичної волі і створення належних умов для діяльності компетентних органів державної влади, які поставлені в умови достатньо частотої зміни законодавства.

7. У сфері інституціоналізації національної антикорупційної політики, яка набула якісно нових параметрів після подій Революції Гідності, за достатньо короткий термін вдалося сформувати інституційну вертикаль від запобігання корупції до притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення винних осіб, головними досягненнями якої стали: запровадження системи системи електронних закупівель «PROZORRO» та системи електронного майнового декларування особами, уповноваженими на виконання державних функцій і місцевого самоврядування; відкриття державних реєстрів з даними про кінцевих бенефіціарних власників; оновлення законодавчої бази функціонування прокуратури, судової системи; створення ряду якісно нових спеціалізованих інституцій (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС, АРМА). Однак доводиться констатувати, що фактично усі ці новели запроваджені у результаті переважно зовнішнього впливу та вимог зобов'язань України, ніж внутрішнього спонукання до протидії корупції. Спостерігається складний процес правового забезпечення новостворених антикорупційних органів, а судові спори за участю КСУ ставлять під сумнів належну якість законотворчої діяльності. Невідповідність норм спеціального законодавства положенням Конституції України дає можливість особам, незацікавленим в ефективній антикорупційній діяльності, чинити опір з використанням дієвих правових методів. Від ефективності діяльності органів державної влади, зокрема в такій важливій сфері як боротьба з корупцією, в сучасних умовах складних викликів безпеці України залежить її подальший державотворчий поступ. В умовах недостатнього рівня медіаграмотності

населення, некритичного сприйняття інформації, суб'єктивного медіа контенту, маніпулювання громадською думкою, ведення гібридної війни (в тому числі інформаційної) відомою зовнішньою стороною відбувається зневіра до антикорупційних органів, сприяння формуванню до них антипатії в населення, що загрожує нівеляції усіх значних попередніх напрацювань у цій сфері.

8. Україна перебуває на етапі формування політики у сфері запобігання і протидії корупції, яке реалізується через систему антикорупційних заходів, спрямованих на викорінення існуючих корупційних ризиків і запобігання корупціогенних факторів. Державна політика у сфері запобігання та протидії корупції включає: координацію діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і громадськості; системність у реформуванні законодавства; виокремлення та усунення корупціогенних факторів із нормативно-правової бази; надання автономії інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції; формування зручних законних способів задоволення потреб фізичних або юридичних осіб на противагу застосуванню корупційних практик. Системний підхід до запровадження ефективних антикорупційних заходів здатен зменшити рівень проявів корупції у державі і забезпечити формування негативного ставлення до цього явища.

9. Під механізмом протидії корупції слід розуміти юридичну конструкцію, що вміщує систему адміністративно-правових засобів національного та міжнародного антикорупційного законодавства, що виявляються у формі вимог, заборон та обмежень, встановлених для забезпечення якісного регулювання суспільних відносин запобігання і протидії корупції. Закон України «Про запобігання корупції» містить перелік заходів запобігання корупції. Водночас до засобів механізму протидії корупції можна віднести: здійснення державного нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень як правоохоронними органами

(поліція, прокуратура) так і спеціально створеними антикорупційними установами (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та інші); проведення неупередженого розгляду звернень громадян у випадку виявлення корупційних діянь; здійснення незалежного судочинства та неухильне притягнення винної особи до відповідальності. Вони ж є найбільш ефективними засобами попередження вчинення корупційних діянь.

10. Аналіз закордонного досвіду антикорупційної діяльності (Польща, Швеція) доводить, що механізм запобігання та протидії корупції в Україні та інших країнах залишається доволі схожим, що свідчить про успішний процес уніфікації міжнародного антикорупційного законодавства. Аналізуючи досвід протидії корупції зарубіжних країн, бачимо, що механізм подолання корупційних явищ ґрунтується на двох основних складових: 1) запровадження спеціальних заходів боротьби з корупцією (створення компетентних державних органів, проведення незалежного фінансового аудиту осіб, щодо яких існує ймовірність виникнення корупційних ризиків, удосконалення антикорупційного законодавства тощо); 2) вжиття превентивних заходів. Ефективність антикорупційної діяльності забезпечується дотриманням єдиної державної політики, наданням фінансування громадським проектам (навчально-просвітницькі, освітні заходи) та заходам з підвищення кваліфікації державних службовців усіх рівнів, налагодженням системи ефективного розслідування і покарання винних у вчиненні корупційних злочинів.

11.3 метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності в Україні пропонуємо:

– наділити Координаційну робочу групу з питань антикорупційної політики повноваженнями моніторингу законодавства у сфері повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування та зобов'язати її

готувати щоквартальний звіт Національному агентству з питань запобігання корупції про виявлені ризики;

– розширити розуміння поняття «корупційні діяння» включення у дану категорію отримання винагороди, подарунка, подяки на суму понад 400 грн.;

– створити реєстр підприємств, щодо яких відкрито адміністративне чи кримінальне провадження за корупційні діяння та недопущення таких підприємств до участі у державних закупівлях, тендерах та інше отримання замовлень із державного чи місцевого бюджетів;

– з метою підвищення якості інформаційного висвітлення боротьби з корупцією рекомендуємо такий комплекс заходів: 1) систематично доводити інформацію для широкого загалу про результати антикорупційної діяльності у доступній для сприйняття формі та висвітлення ходу «гучних» справ з диверсифікацією інформаційних каналів, активне використання соціальних мереж; 2) здійснювати інформаційні кампанії, націлені на сприяння посиленню позитивного іміджу антикорупціонерів як у приватному, так і в державному секторах; 3) активізувати роботу у напрямі формування несприйняття корупції, передусім, серед учнівської та студентської молоді, шляхом проведення навчально-просвітницьких заходів з інформуванням про останні успішні результати діяльності антикорупційних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьменко В. Визначення поняття та витоків корупції. *Актуальні питання протидії корупції: стан, проблеми та перспективи на майбутнє: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (17 жовт. 2014 р.). Дніпропетровськ: ДДУМВС, 2014. С. 78-80.
2. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та протидії корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: Персонал, 2019. 308 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ, 9–10 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 139-142.
4. Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. Київ: Основи, 2006. 789 с.
5. Сафоненко А. Визначення корупції – питання відкрите. URL: www.akmf.org (дата звернення 20.08.2023).
6. Грабович О., Кузнецов В. Корупційні фактори в науці: спроба аналізу. *Економіст*. 2006. № 11. С. 78-81.
7. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
8. Серьогін С. С. Соціальна сутність корупції в органах державної влади. *Держ. упр. та місц. самоврядування: зб. наук. пр.* Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3 (3). С. 202-205.
9. Невмержицький Є. Проблеми рецесії антикорупційних механізмів розвинених країн в українську практику. *Віче*. 2011. No 19. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_19_19 (дата звернення: 25.05.2023).

10. Берзнер В. В. Поняття корупції та система корупційних злочинів: теоретичні підходи та законодавчі рішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 2. Т. 2. С. 126-131.
11. Костенко О. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 49-54.
12. Новак А. Формування та реалізація національної антикорупційної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2017. Вип. 18/19. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk18_19/fail/Novak.pdf (дата звернення 20.08.2023).
13. Соціально-психологічні аспекти виявлення і попередження корупції та інших правопорушень серед працівників міліції: монографія / за заг. ред. В. О. Криволапчука. Вінниця: ВНТУ, 2009. 134 с.
14. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посібник. Харків 2012. 283 с.
15. Кравчук М., Петровська І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Випуск 2(26). С. 49-56.
16. Мельник М. І. Наукове забезпечення антикорупційної діяльності в органах державної влади. URL: <http://justice.org.ua/politika-i-pravo-podijifakti-komentari/naukove-zabezpechennya-antikoruptionsijnoji-diyalnosti-vorganakh-derzhavnoji-vladi> (дата звернення 20.08.2023).
17. Хромова К. Поняття та види завдань органів прокуратури України щодо протидії корупції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 162-166.
18. Ваньчик Ю. А. Загальнотеоретичні підходи до визначення корупції, корупційних діянь і корупційних відносин. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 175-181.

19. Гінда В. У СРСР корупції не було, а лише хабарництво. *Zbruc*. 09.12.2015. URL: <https://zbruc.eu/node/44830> (дата звернення: 10.09.2023).
20. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Знання, 1998. 186 с.
21. Петренко Д. Чи була в СРСР корупція? *NEWSUA*. 16 травня 2023. URL: <https://newsua.one/news-hist/83737.html> (дата звернення: 10.06.2023).
22. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / кер. авт. кол. І. О. Ревак. Львів: ЛьВДУВС, 2011. 220 с.
23. Турчинов К. О. Політична корупція. Причини виникнення та правові механізми її подолання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 19-23.
24. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламентське вид-во, 2000. 256 с.
25. Петрова А. С. Корупція як соціально-правовий феномен. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 96-102.
26. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
27. Плекан В. Історико-правові передумови виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 65-76.
28. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти: монографія. Суми: Університетська книга, 2015. 74 с.
29. Грек Т. Б., Грек Г. Б. Відповідальність за корупцію в світлі міжнародно-правових актів. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 39-42.
30. Козленко В. Г. Адміністративно-правові основи діяльності національного антикорупційного бюро України: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 –

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2016. 209 с.

31. Гусєва В. П. Вплив корупції на імідж України в світі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_16. (дата звернення 14.09.2023).
32. Серьогін С., Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284-289.
33. Козак Л. С., Федорук О. В. Формування у суспільстві ідеї нетерпимості до проявів корупції як базисна складова механізму реалізації антикорупційної стратегії в Україні. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип. 3. С. 15-31.
34. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін.]. Київ: Москаленко О. М. ФОП, 2009. 220 с.
35. Скулиш Є. Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. URL: mndc.nai.au.kiev.ua/Gurnal/4text/4_24.htm (дата звернення 30.05.2023).
36. Шакур В. І. Корупція як деформація правосвідомості. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії: матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 19-22.
37. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 181-196.
38. Глобальний виклик: як ви боретеся з корупцією? URL: <http://www.transparency.org> (дата звернення 24.07.2023).
39. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 187 с.

40. Чудик Н. О., Антоник Є. М. Інститут викривачів у запобіганні та протидії корупції в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 141-146.
41. Белік В. О. Корупція в Україні: стан і проблеми. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 144-149.
42. Куриленко О. Корупція в сучасній Україні: аналіз феномену. *Історія в школі. Середньовіччя: люди і місто*. 2007. № 10. С. 1-5.
43. Марчук М. П. Основні напрямки державної політики щодо протидії корупції в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 470-474.
44. Серьогін С. С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів державного управління*. Харків: Вид-во АДНДУ, 2010. № 1. С. 134-140.
45. Боковиков Ю. В. Механізми протидії корупції. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 56. С. 1-7.
46. Луценко М. М. Корупція в Україні: сучасний стан і проблеми протидії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15 (2). С. 142-145.
47. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
48. Федішин Т. Теоретико-правові аспекти протидії корупції. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: зб. тез доп. І Міжнар. студ. наук. конф. [м. Тернопіль, 3-4 квіт. 2017 р.] / редкол.: С. В. Банах, Ян Зімни, А. В. Вихрущ [та ін.]; відп. за вип. А. В. Грубінко. Тернопіль: Вектор, 2017. Секції 1-2. С. 134-137.*
49. Федик Н. Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_62_22. (дата звернення 24.07.2023).
50. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: ВТФ Перун, 2003. 1440 с.

51. Волошенко А. В. Корупція: історичні витоки та сучасні прояви. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3 (165). С. 8-16.
52. Боковиков Ю. В. Механізми протидії корупції. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 56. С. 1-7.
53. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.
54. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 374-382.
55. Яцків І. І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 239 с.
56. Арістотель. Політика/ пер. з грец. О. Кислюк. Київ: Основи, 2000. 236 с.
57. Турчинов К. О. Політична корупція. Причини виникнення та правові механізми її подолання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 19-23.
58. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та протидії корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: Персонал, 2019. 308 с.
59. Глобальний виклик: як ви боретеся з корупцією? URL: <http://www.transparency.org> (дата звернення: 24.05.2023).
60. Довжанин В. М. Правове регулювання запобігання та протидії корупції за законодавством США. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 13 (1). С. 102-106.
61. Цитряк В. Я. Хабарництво: історико-правові аспекти соціального явища та протидії йому в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 48. С. 241–245.

62. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти: монографія. Суми: Універ. книга, 2015. 74 с.
63. Макіавеллі Н. Державець. Флорентійські хроніки / пер. А. Перепадя. Харків: Фоліо, 2016. 512 с.
64. Костенко Д. В. Система запобігання корупції в Україні: становлення та розвиток: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2020. 229 с.
65. Горган О. Л. Історичні аспекти боротьби з корупцією в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 277-280.
66. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип 1(1). С. 110–117.
67. Новак А. М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації національної антикорупційної політики: дис. ... канд. наук. з держ. управл.: спец. 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2016. 251 с.
68. Міхєєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти: [моногр.]. Донецьк: Східний вид. дім, 2011. 456 с.
69. Буткевич О. В. Право на збройний самозахист: відповідність Конституції міжнародним зобов'язанням України. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 5-6. С. 163-164.
70. Безрутченко В. С. Історичний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 8. С. 279-286.
71. Ушаповський В. Організована злочинність як фактор дестабілізації суспільних відносин та зростання тіньової економіки. *Право України*. 2001. № 12. С. 72-75.

72. Гришук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №2 (22). С. 28-35.
73. Організована злочинність в Україні та країнах Європи / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, Н. В. Кулакова та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 248 с.
74. Жук О. М. Корупція в Україні: сучасний стан і стратегії протидії. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії: матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 125-128.
75. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
76. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін.]. Київ: Москаленко О. М. ФОП, 2009. 220 с.
77. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2005. 187 с.
78. Загальні аспекти проблеми удосконалення правового забезпечення боротьби з корупцією. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1129 (дата звернення: 19.08.2023).
79. Задорожний С. А. Механізм запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади: дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2016. 446 с.
80. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ, 2012. 237 с.
81. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

82. Кушнар'ов І. В. Стратегія протидії корупції як складова антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2021. № 5. С. 177-181.
83. Антикорупційна стратегія на 2021 – 2025 роки. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).
84. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо упорядкування окремих питань захисту викривачів» (червень 2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
85. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
86. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» (липень 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
87. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 20.04.2023).
88. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією № ETS173 від 27 січня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 20.03.2023).
89. Ярошенко О. Д. Особливості адаптації кримінального законодавства України до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи щодо криміналізації «активного підкупу». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 300-303.
90. Agreement establishing the Groupe of States against corruption. Document prepared by the Directorate of Legal Affairs Strasbourg, 12 May 1999. URL:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cd24f> (дата звернення 17.05.2023).

91. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) (Протокол ратифіковано Законом № 253-V від 18.10.2006). ВВР. 2006. № 50. Ст. 498.

92. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 28.03.2023 р.).

93. What is GRECO? URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/about-greco/what-is-greco> (дата звернення: 28.05.2023).

94. How does GRECO work? URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/about-greco/how-does-greco-work> (дата звернення 28.05.2023).

95. Україна стала сороковим членом Групи держав Ради Європи проти корупції (ГРЕКО). URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraine-stala-sorokovim-chlenom-grupi-derjav-radi-evropi-proti-koruptsii-greko-6134> (дата звернення 28.05.2023).

96. Fourth evaluation round corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors evaluation report Ukraine. URL: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-/1680737207> (дата звернення 17.05.2023).

97. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 984_011 від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 24.03.2023).

98. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.03.2023).

99. Банчук О. А., Дудоров О. О., Луцик В. В., Попович В. П., Сорока О. В., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. Хавронюк М. І. Київ: Ваїте, 2018. 472 с.
100. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 24.03.2023).
101. Гладун О. З. Проблеми криміналізації незаконного збагачення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 78-87.
102. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 р. № 3207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text> (дата звернення 26.03.2023).
103. Гбур Л. В. Переваги та недоліки скасування Конституційним Судом України статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України). *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Vol. 10, № 4. С. 152-160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INE_2019_10_4_20 (дата звернення 26.03.2023).
104. Рішення Конституційного суду України від 26.02.2019 р. у справі № 1-135/2018(5846/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#n68> (дата звернення 26.03.2023).
105. Закон про незаконне збагачення набув чинності. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 28.11.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2827068-zakon-pro-nezakonne-zbagacenna-nabuv-cinnosti.html> (дата звернення 26.03.2023).
106. Правники обговорили рішення КСУ щодо декриміналізації незаконного збагачення. *Закон і Бізнес*. 08.04.2019 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/137170-pravniki_obgovorili_rishennya_ksu_schodo_dekriminalizacii_ne.html (дата звернення: 26.03.2023).

107. Слободяник І. О., Симоненко Н. О. Незаконне збагачення: міжнародний досвід та аналіз українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 204-208.
108. Михайленко Д. Г. Практика Європейського суду з прав людини щодо тесту на пропорційність як орієнтир перевірки норми про незаконне збагачення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*Політика в сфері боротьби зі злочинністю*» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту. Івано-Франківськ: 2017. С. 184-188.
109. Beldjoudi v. France, 55/1990/246/317; 12083/86, Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 February 1992. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4029f4bc4.html> (дата звернення: 30.01.2023 р.).
110. Осадчий В. І. Незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України): короткий огляд. *Dictum factum*. 2020. № 1. С. 133-140.
111. Михайлин А. І. Стаття кримінального кодексу 368-5 «Незаконне збагачення» як законодавчий вірус у системі кримінального права України. *Форум права*. 2020. № 4. С. 24-31.
112. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 30.01.2024 р.).
113. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 р. https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820# (дата звернення: 26.09.2023).
114. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та інших пов'язаних з ними законів України, що зачіпають

права та свободи громадян. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_393_2020.pdf (дата звернення: 26.09.2023).

115. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

116. Гречанюк Р. В. Застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані із корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 2. С. 96-101.

117. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.03.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

118. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України № 1506-VI від 11.06.2009 р. (дата звернення: 10.03.2021 р.).

119. Про боротьбу з корупцією: Закон України № 356/95-ВР від 05.10.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2023).

120. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення 9.04.2023).

121. Про Національне антикорупційне бюро України: Законом України від 14.10.2014 р. №1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 16.14.2023).

122. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 14.04.2023).

123. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України

- 12.02.2015 р. № 198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (дата звернення: 16.04.2023).
124. Про утворення Вищого антикорупційного суду: Закон України від 21.06.2018 року № 2470-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-19#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
125. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
126. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
127. Про утворення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
128. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 30.03.2023).
129. Рудень Д. М., Рудень О. В. Законодавче забезпечення діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції як засада реалізації антикорупційної політики в Україні. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2018. Вип. 82. С. 90-101.
130. Держспецзв'язок відмовив у атестації е-декларування. 12.08.2016 р. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/12/7117606/> (дата звернення: 03.10.2023).
131. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності

- інституційного механізму запобігання корупції». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66259 (дата звернення: 14.07.2023).
132. Національне агентство з питань запобігання корупції. Звіт за 2020 рік. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/NAZK-Zvit-za-2020-rik-15.04.2021-1.pdf> (дата звернення: 04.09.2023).
133. Про затвердження Правил логічного та арифметичного контролю декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, автоматизованої перевірки цих декларацій та їхніх вагових коефіцієнтів: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 21.12.2018 № 3207 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-19#Text> (дата звернення: 14.07.2023).
134. Калітенко О. Логічний і арифметичний контроль декларацій: як НАЗК планує його проводити. Юридична газета online. 21 жовтня 2020 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/logichniy-i-arifmetichniy-kontrol-deklaratsiy-yak-nazk-planue-yogo-provoditi.html> (дата звернення: 05.05.2023).
135. Технічні умови логічного та арифметичного контролю декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затверджені Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 01.09.2021 р. №381/20. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/dokument-381_0_7-20-Tehn.umovy-LAK.pdf (дата звернення: 14.06.2023).
136. НАЗК: 12 фактів, які треба знати про автоматизовану систему перевірки декларацій. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-12-faktiv-yaki-treba-znaty-pro-avtomatyzovanu-systemu-perevirky-deklaratsij/> (дата звернення: 14.07.2023).
137. Іванов О. В. Правові (компетенційні) форми в системі форм діяльності НАЗК. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30(69). № 2. С. 12-17.

138. Про НАЗК. Офіційний сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/> (дата звернення: 14.07.2023).
139. Моніторинг способу життя: огляд міжнародної практики, можливість застосування в Україні. Київ, 2016. 36 с.
140. Коломоєць Т. О., Кушнір С. М. Моніторинг способу життя як засіб запобігання корупції за законодавством України: чи є вибір терміна? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 49-53.
141. Люлько С. Моніторинг способу життя прокурорів як суб'єктів декларування доходів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 72-77.
142. Смуk М. М. Моніторинг способу життя. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 12 (182). С. 32-35.
143. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 14.02.2023).
144. Що змінило рішення КСУ в роботі НАЗК? Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. 27 листопада 2020 р. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/shho-zminylo-rishennya-ksu-v-roboti-nazk/> (дата звернення: 14.08.2023).
145. Хавронюк М. Висновок щодо об'єктивної неможливості виконання Рішення Конституційного Суду України. 2 листопада 2020 р. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/shho-zminylo-rishennya-ksu-v-roboti-nazk/> (дата звернення: 14.04.2023).
146. Легін А. В. Національне антикорупційне бюро України: структура, повноваження та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 54. 2019. С. 160-163.

147. Започаткована співпраця між Національним антикорупційним бюро України та Державною службою фінансового моніторингу України. <https://nabu.gov.ua/novyny/oficiyni-zayavy/zapochatkovana-spivprasya-mizh-nacionalnym-antukorupciynum-byuro-ukrayiny-ta> (дата звернення: 14.07.2023).
148. Історія становлення. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/istoriya-stanovlennya> (дата звернення: 14.07.2023).
149. Національне антикорупційне бюро України підписало меморандум про співпрацю з Фондом гарантування вкладів. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/oficiyni-zayavy/nacionalne-antukorupciyne-byuro-ukrayiny-pidpysalo-memorandum-pro-spivprasyu> (дата звернення: 14.07.2023).
150. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» у справі № 1-9/ 2020 (197/20) від 28.08.2020 року № 9-р/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 5. С. 6-16.
151. Рішення Конституційного Суду щодо НАБУ не змінило статус Ситника – Мін'юст. Укрінформ. 16.12.2020 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3155514-minust-mae-plan-dij-u-zvazku-z-risennam-konstitucijnogo-sudu-sodo-nabu.html> (дата звернення: 22.07.2023).
152. Система протидії корупції у НАБУ визнана найкращою у Європі. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/systema-protydiyi-korupciyi-u-nabu-vyznana-paykrashchoyu-u-yevropi> (дата звернення: 07.07.2023).
153. Система протидії корупції у НАБУ відповідає вимогам стандарту ISO 37001:2016. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/systema-protydiyi-korupciyi-u-nabu-vidpovidaye-vymogam-standartu-iso-370012016> (дата звернення: 18.07.2023).

154. Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність з вимогами Конституції України : Закон України від 19.10.2021 р. URL: № 1810-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-20#Text> (дата звернення: 18.04.2023).
155. Ухвалено Рішення у справі щодо конституційності окремих положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України». Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccsu.gov.ua/novyna/uhvaleno-rishennya-u-spravi-shchodo-konstytuciynosti-okremyuh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro> (дата звернення 18.06.2023).
156. Посли G7 привітали ухвалення поправок до закону про НАБУ. Укрінформ. 20.10.2021 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3335513-posli-g7-privitali-uhvalenna-popravok-do-zakonu-pro-nabu.html> (дата звернення: 18.06.2023).
157. Про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: Положення, затверджене Наказом Генерального прокурора 05.03.2020 № 125 (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Генерального прокурора № 106 від 13.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення 30.01.2023).
158. Про утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Наказ Генерального прокурора від 04.01.2024 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003905-24#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
159. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
160. Проневич О. С. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції. *Форум права*. 2015. № 1. С. 261-

268. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_44.pdf (дата звернення: 16.02.2023).
161. Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 205 с.
162. Савранчук С. Л. Права та обов'язки Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Том 2. С. 150-153. http://nvppr.in.ua/vip/2017/5/tom_2/30.pdf (дата звернення: 28.05.2023).
163. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
164. Звіт НАБУ: перше півріччя 2017 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-zvit-pershe-pivrichchya-2017-roku/> (дата звернення: 05.05.2023).
165. Звіт НАБУ: друге півріччя 2017 року. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2017-roku> (дата звернення: 16.03.2023).
166. Звіт НАБУ за перше півріччя 2018 року. 98 с. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-pershe-pivrichchya-2018-roku> (дата звернення: 16.03.2023).
167. Звіт НАБУ: друге півріччя 2018 року. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2018-roku> (дата звернення: 16.04.2023 р.).
168. Звіт НАБУ: перше півріччя 2019 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-first-half-2019/> (дата звернення: 07.04.2023).
169. Звіт НАБУ: друге півріччя 2019 року. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2019-roku> (дата звернення: 16.04.2023 р.).
170. Звіт НАБУ: перше півріччя 2020 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-first-half-2020/> (дата звернення: 25.07.2023).

171. Звіт НАБУ: друге півріччя 2020 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-second-half-2020/> (дата звернення: 25.07.2023).
172. Звіт НАБУ: перше півріччя 2021 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-first-half-2021/> (дата звернення: 25.07.2023).
173. Звіт НАБУ: друге півріччя 2021 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-zvit-druge-pivrichchya-2021-roku/> (дата звернення: 25.07.2023).
174. Звіт НАБУ: перше півріччя 2022 року <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-first-half-2022> (дата звернення: 23.06.2023).
175. Звіт НАБУ: друге півріччя 2022 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-zvit-druge-pivrichchya-2022-roku/> (дата звернення: 25.03.2023).
176. Звіт НАБУ: перше півріччя 2023 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-first-half-2023/> (дата звернення: 10.02.2023).
177. Звіт НАБУ: друге півріччя 2023 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-zvit-druge-pivrichchya-2023-roku/> (дата звернення: 10.02.2023).
178. Підзвітність НАБУ. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/infographics/pidzvitnist-nabu> (дата звернення: 22.06.2023).
179. Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність з вимогами Конституції України: Закон України від 19 жовтня 2021 року № 1810-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-20#Text> (дата звернення: 16.02.2023).
180. Часова Т. О. Взаємодія Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного антикорупційного бюро України під час розслідування корупційних злочинів. *Судова апеляція*. 2019. №4 (57). С. 40-46.

181. Звіт НАБУ: перше півріччя 2019 року. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-report-first-half-2019/> (дата звернення: 06.10.2023).
182. Сергієнко А. Створення Вищого антикорупційного суду як фактор ефективної боротьби із корупцією. *Юридична Україна*. 2018. № 11-12. С. 77-80 (дата звернення: 04.10.2023 р.).
183. Гірський Б.О. Питання створення Вищого антикорупційного суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 49. Том 1. 2018. С. 115-117.
184. Юрченко А. Політичний складник інституціоналізації вищого антикорупційного суду в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 27. С. 124-134 (дата звернення: 09.10.2023).
185. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд») від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf (дата звернення: 01.06.2023).
186. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 08.04.2023).
187. Вищий антикорупційний суд починає свою роботу – голова. *Українська правда*. 5 вересня. 2019 року. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/5/7225382/> (дата звернення: 02.02.2023).
188. Вирок Вищого антикорупційного суду України у справі № 760/4297/18 від 30 жовтня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86528248>.
189. Цивільний процесуальний кодекс України від URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
190. Рішення Вищого антикорупційного суду у справі № 991/3401/21 від 13.08.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99048069> (дата звернення: 03.07.2023).

191. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд») від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf (дата звернення: 05.05.2023).
192. Валько В. Судді за ґратами: Які вироки щодо представників Феміди ухвалили у 2023 році. *Українська правда*. 17 січня 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/01/17/7437661> (дата звернення 30.03.2023).
193. Повноваження і статус ВАКС встановлені у порушення правової визначеності – Марина Ставнійчук. URL: <https://unba.org.ua/news/5926-povnovazhennya-i-status-vaks-vstanovleni-u-porushennya-pravovoi-viznachenosti--marina-stavnijchuk.html> (дата звернення: 07.03.2023).
194. Про конституційність Вищого антикорупційного суду – аналіз подання в КСУ. Юридичний аналіз. <https://ti-ukraine.org/news/pro-konstytutsijnistvyshhogo-antykorpustijnogo-sudu-analiz-podannya-v-ksu/> (дата звернення 29.04.2023).
195. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3040&skl=9 (дата звернення: 03.04.2023).
196. Крамар Р. І. Концептуальні засади адміністративної діяльності у сфері виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2021. 40 с.
197. Воробйов Є. «Цивільна конфіскація»: новий інструмент в антикорупційній політиці України. *Юридична газета Online*. 2020. 18 серпня.

- URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/civilna-konfiskaciya-noviy-instrument-v-antikorupciyniy-politici-ukrayini.html> (дата звернення 04.04.2023).
198. Буюджи Г. Особливості управління майном Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Право України*. 2018. № 2. С. 185-198.
199. Звіт про діяльність Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, за 2022 рік. URL: <https://arma.gov.ua/files/general/2023/04/14/20230414151815-81.pdf> (дата звернення: 22.02.2023).
200. Звіт про діяльність Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, за 2023 рік. URL: <https://arma.gov.ua/files/general/2024/04/12/20240412190505-61.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).
201. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.). 15 березня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 13.03.2023).
202. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 21.02.2023).
203. Проект Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018-2020 роки». URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/1.pdf> (дата звернення: 11.01.2023).
204. Новак А. Формування та реалізація національної антикорупційної політики в умовах глобалізації: сучасні виклики. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 2(37). 2018. С. 35-41.

205. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
206. Скулиш Є. Прояви корупції у сучасних умовах. *Право України*. 2010. № 11. С. 213-227.
207. Тучак Р. М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 198 с.
208. Кальман О. Г. Місце і значення соціально-правового контролю в системі заходів протидії корупції в Україні. Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність. *Liability of Public Officials for Corruption: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. семінару*. Харків, 2003. С. 148-151.
209. Онищук О. О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 35-37.
210. Супрун Т. М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2-3 (6-7). С. 199-204.
211. Коненко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини: Із досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія. Київ: Знання України, 2006. 16 с.
212. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 Київ, 2002. 24 с.
213. Коткін С., Шайо А. Політична корупція перехідної доби. Скептичний погляд. Київ: К.І.С., 2004. 440 с.
214. Вирішення проблеми корупції: від проголошення боротьби з корупцією до скорочення корупційних можливостей. URL: www.ya.org.ua/brochure/2000/002/009.html (дата звернення 12.02.2023).
215. Коткін С., Шайо А. Політична корупція перехідної доби. Скептичний погляд. Київ: К.І.С., 2004. 440 с.

216. Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*. 2000. Vol. 76. No. 3. P. 399-457.
217. Грищук М. Політика України у сфері запобігання і протидії корупції: проблемні аспекти та перспективи удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №2 (26). С. 23-28.
218. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с
219. Марчук А., Нестеренко О. Аналітичне дослідження: Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та проблеми. Київ, 2017. 34 с. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/unnamed-file-1.pdf> (дата звернення: 19.05.2023).
220. Decision (EU) 2022/1628 of the European Parliament and of the Council of 20 September 2022 providing exceptional macro-financial assistance to Ukraine, reinforcing the common provisioning fund by guarantees by Member States and by specific provisioning for some financial liabilities related to Ukraine guaranteed under Decision No 466/2014/EU, and amending Decision (EU) 2022/1201. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1628/oj> (дата звернення: 25.03.2023).
221. Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2014 - 2019. Warszawa. 20Report from the Commission to the European Parliament and the Council Second Report under the Visa Suspension Mechanism. 2018. URL: <http://bit.ly/2lYULFB> (дата звернення: 17.04.2023).
222. Report from the Commission to the European Parliament and the Council Third Report under the Visa Suspension Mechanism. 2020. URL: <https://bit.ly/2CZmgHI> (дата звернення: 25.11.2021).
223. Report from the Commission to the Council and the European Parliament Sixth Progress Report on the Implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa Liberalisation. URL: <https://bit.ly/30TTUa2> (дата звернення 25.11.2021).
224. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки». URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03252A.html (дата звернення 10.02.2023).

225. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як позичальником та Європейським Союзом як кредитором (Макрофінансова допомога Україні кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 610 мільйонів євро). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003#n2 (дата звернення 05.03.2023).

226. Макрофінансова допомога Україні до 1,2 мільярда євро. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як позичальником та Європейським Союзом як кредитором. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-20#Text (дата звернення 14.01.2023).

227. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03252A.html (дата звернення 13.03.2023).

228. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/2.1.-Assessment-Implement-UKR-1-2014-2017.pdf> (дата звернення 12.04.2023).

229. АРМА за минулий рік знайшло управителів для активів вартістю майже 2 мільярди. *Українська правда*. 13.03.2021 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/13/671913/> (дата звернення: 03.04.2023).

230. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018 – 2020 роки» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942 (дата звернення 16.02.2023).

231. Висновок Комітету з питань запобігання і протидії корупції на проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018 – 2020 роки» URL:

- http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942 (дата звернення: 25.03.2023).
232. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020 – 2024 роки. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf> (дата звернення 14.03.2023).
233. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 56. стор. 66.
234. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020 – 2024 роки. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).
235. Антикорупційна стратегія. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsijna-strategiya/> (дата звернення: 25.03.2023).
236. Василевич В., Василевська Т., Нестерович В., Расюк Е., Савченко А., Федоренко В. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидії корупції на публічні службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування / заг. ред. Ю. Ковбасюка. Київ. 2016. 524 с. URL: <http://academy.gov.ua/manage/pages/dop/8/files/79ef06ff-d20f-491f-81c9-d91d1eae0231.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
237. Ільєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 71-77.
238. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254-260.
239. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посібн. / за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ: УАДУ, 1998. 160 с.
240. Грищук М. Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загально-теоретичний аспект. *Центральноукраїнський державний педагогічний*

- університет імені В. Винниченка. Наукові записки. Серія: Право. 2020. Випуск 8 (спецвипуск). С. 106-114.
241. Дрьомін В. М. Інституціональна концепція злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 388-408.
242. Михненко А. М. Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник. Київ, 2010. 360 с.
243. Грищук М. Кримінальне переслідування за незаконне збагачення: українське та міжнародне правове регулювання. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. № 53. С. 199-218.
244. Садовський О. М. Антикорупційна експертиза як засіб запобігання корупції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_40289 (дата звернення: 02.04.2023).
245. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2007. 176 с.
246. Бездольний, М. Ю. Державно-правовий механізм протидії корупції. *Форум права*. 2009. № 2. С. 38-43.
247. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf> (дата звернення: 12.03.2023).
248. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32-35.
249. Грищук М. Політика України у сфері запобігання і протидії корупції: проблемні аспекти та перспективи удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 23-28.
250. Гвоздецький В. Д. Організаційно-правові засади запобігання і протидії корупції в Україні. Київ, 2011. 592 с.
251. Шевченко О. Основні принципи протидії корупції. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 1 (5) 2011. С.129-133.

252. Corruption perceptions index 2020. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr> (дата звернення: 14.05.2024).
253. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on a comprehensive EU policy against corruption from 28.05.2003. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0317:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 13.03.2023).
254. World Justice Project Rule of Law Index 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (дата звернення: 12.04.2023).
255. World Justice Project Rule of Law Index 2023. Countries Scored by Overall Score. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global> (дата звернення: 13.02.2023).
256. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 25.06.2023).
257. Дмитренко Е. Міжнародні стандарти створення і діяльності спеціального антикорупційного органу в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (39). С. 29-34.
258. Дем'янчук В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4(80). С.151-158.
259. Підбережник Н. П. Управлінські механізми запобігання та протидії корупції у країнах ЄС: досвід Польщі. *Ефективність державного управління*. 2013. № 6. С. 158-165.
260. Korupcja w Polsce – proba analizy zjawiska: Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. URL: www.ceo.org.pl/binary/file.action?id=77345 (дата звернення 20.09.2020).

261. Corruption perceptions index 2020. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr> (дата звернення: 25.06.2023).
262. Lampart D. Skuteczność zwalczania korupcji w Polsce. *Obronność. Zeszyty Naukowe*. 2015. № 3(15). S. 81-92.
263. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005 – 2009. Warszawa. 2005. 26 с.
264. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. I etap wdrażania 2002 – 2004. Warszawa. 2012. 22 с.
265. Report from the Commission to the European Parliament and the Council First Report under the Visa Suspension Mechanism. 2017. URL: <https://bit.ly/3gbhGEE> (дата звернення: 25.06.2023).
266. Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2014-2019. Warszawa. 2013. 28 с.
267. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>. (дата звернення: 25.06.2023).
268. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. z 1990 r., nr 30, poz. 179.
269. Korupcja i polityka antykorupcyjna: Raporty krajowe. URL: <http://www.batory.org.pl/ftp/program/przeciw-korupcji> (дата звернення: 25.06.2023).
270. НАБУ та Антикорупційне бюро Польщі спільно викрили злочинну групу. Національне антикорупційне бюро України. 20-07-2020. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-nabu-ta-antykoryupciyne-byuro-polshchi-spilno-vykryly-zlochynnu-grupu/> (дата звернення: 20.10.2023)
271. O Centralnym Biurze Antykorupcyjnym : Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r.. Dz. U. z 2006 r. nr 104.poz. 708.
272. KGP, Wydział do walki z Korupcją. URL: <https://www.policja.pl/pol/kgp/biuro-kryminalne/struktura/wydzialy/wydzial-do-walki-z-koru/7385,Wydzialu-do-walki-z-Korupcja.html> (дата звернення: 25.10.2023).

273. Гейвах П. Порівняльний аналіз організації державної служби Австрії, Німеччини, та України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 1. С.163-172.
274. Шевченко О. Основні принципи протидії корупції. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. No 1 (5). С.129-133.
275. Індекс сприйняття корупції. CPI 2023. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 20.11.2023).
276. Дейнека В. Ф., Кармаліта М. В., Розум О. М., Шавло І. А., Шкуренко Н. Г. Теоретико-правові засади протидії корупції. Ірпінь. 2014. 39 с.
277. Andersson S. Corruption in Sweden Exploring Danger Zones and Change. Umeå, 277 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Рис. 1. Елементи контрольно-моніторингової форми діяльності НАЗК*

*Джерело: авторська розробка на основі [138].

Таблиця 1

Вплив рішення КСУ № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. на реалізацію функцій НАЗК*

Заблоковані функції НАЗК відповідно до Рішення КСУ від 20.10.2020 р.	Відновлені рішенням Кабінету Міністрів України від 29.10.2020 р.
Електронне декларування	
Розгляд і реагування на звернення про порушення вимог декларування	Забезпечення публічного доступу до Реєстру декларацій
Контроль за своєчасністю подання декларацій	Доступ до державних реєстрів та баз даних
Контроль за повнотою та достовірністю інформації у декларації	Запити до державних органів місцевого самоврядування
Перевірка декларацій через автоматизовану систему (ЛІАК)	Проведення спецперевірок
Запити підприємствам і фізичним особам	
Заходи до притягнення до відповідальності за порушення	
Складання протоколів про адміністративного правопорушення	
Приписи для притягнення до дисциплінарної відповідальності	
Можливість звертатися до суду	
Повідомлення про суттєві зміни в майновому стані	
Перелік осіб, що займають (особливо) відповідальне становище	
Конфлікт інтересів	
Перевірка наявності конфлікту інтересів	
Отримання повідомлень про порушення щодо конфлікту інтересів	
Отримання пояснень від осіб про наявність конфлікту інтересів	
Протоколи та приписи для притягнення до відповідальності	

Можливість звертатися до суду	
Викривачі корупції	
Протоколи про адмінправопорушення	
Запити для перевірки інформації	
Фінансування політичних партій	
Запити підприємствам і фізичним особам для перевірки даних у звітах партій	Запити до державних органів та органів місцевого самоврядування
Виявлення конфлікту інтересів у посадовців – кандидатів на виборах	
Притягнення до відповідальності	
Складання приписів для притягнення до дисциплінарної відповідальності	
Складання протоколів для притягнення до адміністративної відповідальності топ-чиновників	
Звернення до ГПУ, САП щодо звернення до суду з позовом про конфіскацію необґрунтованих активів в рамках притягнення до цивільно-правової відповідальності	
Направлення матеріалів у правоохоронні органи для притягнення до кримінальної відповідальності за наслідками перевірок	
Перевірка декларацій, зокрема на предмет незаконного збагачення	
Формування та реалізація антикорупційної політики	
Запит інформації при формуванні антикорупційної політики	
Державна реєстрація Актів НАЗК	

*Джерело: складено на основі [144].

ДОДАТОК Б

Таблиця 2

Етапи створення Національного антикорупційного бюро України*

Дата	Подія	Результат
14 жовтня 2014 року	Прийняття ВРУ «Про Національне антикорупційне бюро України».	Формування законодавчого поля діяльності НАБУ
Січень 2015 року	Оголошено відкритий конкурс на заміщення вакантної посади керівника.	Вперше в історії було оголошено відкритий конкурс на посаду керівника правоохоронного органу. На посаду директора НАБУ було 186 кандидатів, з-поміж яких обрано Артема Ситника.
16 квітня 2015 року	Підписання Указів Президента України : №217/2015 «Про утворення Національного антикорупційного бюро України» та №218/2015 «Про призначення Артема Ситника директором Бюро».	Відправний момент у безпосередньому створенні та реальному запуску нового правоохоронного органу.
23 квітня 2015 року	Підписання перших наказів про структуру та штатний розпис НАБУ.	Запуск роботи НАБУ.
24 квітня 2015 року	Призначення першим заступником Директора Бюро (Гізо Углава).	
7 травня 2015 року	Наділення Бюро власним приміщенням (м. Київ, вул. В.Сурикова, 3).	
15 травня 2015 року	Підписання Указу Президента України №272/2015 щодо Ради громадського контролю при	Забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю НАБУ.

	Бюро.	
5 червня 2015 року	Обрання першого складу Ради громадського контролю при Бюро.	Шляхом Інтернет-голосування до складу Ради громадського контролю обрано 15 активістів – авторитетних громадських діячі.
8 червня 2015 року	Проведення першого засідання складом Ради громадського контролю.	Прийняття рішення про делегування членів Ради до Конкурсної комісії з проведення конкурсу на зайняття вакантних посад в НАБУ, внаслідок чого стало можливим проведення відкритих конкурсів.
30 червня 2015 року	Укладення Угоди про міжвідомче та інформаційне співробітництво між НАБУ та Державною службою фінансового моніторингу.	Налагодження взаємодії та обміну інформацією між органами у напрямі запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та протидії корупції
27 липня 2015 року	Підписання Меморандуму про співпрацю та обмін інформацією з Мін'юстом та МВС.	У результаті підписання НАБУ отримало доступ до баз даних МВС та 23 реєстрів Мін'юсту, що забезпечило підґрунтя для консолідації зусиль щодо попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень.
25 серпня 2015 року	Обрання перших 70 детективів НАБУ	Реалізація принципу відкритого конкурсного відбору
15 вересня 2015 року	Складання детективами присяги державного службовця за присутності Президента України	
30 вересня 2015 року	Отримання доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань	Важливий етап для початку розслідування корупційних злочинів детективами НАБУ
30 листопада 2015 року	Завершення конкурсу на посаду Керівника спеціалізованої	Фактичний початок роботи

	антикорупційної прокуратури (Назар Холодницький), що дозволило розпочати розслідування НАБУ.	НАБУ
4 грудня 2015 року	<p>Призначення на посаду Першого заступника керівника САП М. Грищука.</p> <p>Внесення детективами НАБУ до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про перші 3 кримінальні провадження щодо схем розкрадання коштів державних підприємств (загальна сума становила близько 1 млрд. грн.).</p>	

*Систематизовано автором на основі [128; 147; 148; 149]

Таблиця 3

Показники діяльності НАБУ і САП протягом 2017-2023 рр. з поділом на півріччя*

Показник	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.	
	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>	<i>I п.</i>	<i>II п.</i>
Кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у розрізі кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро	487	542	627	577	533	674	406	386	336	297	163	293	286	355
Кількість оперативно-розшукових справ, заведених Національним бюро, та їх результативність	37	32	14	6	13	21	15	5	18	13	20	17	58	28
<i>Кримінальних проваджень</i>	<i>6</i>	<i>11</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>8</i>	<i>6</i>	<i>5</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Кількість осіб, щодо яких складено обвинувальні акти щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро	121	165	62	61	70	76	50	56	43	86	31	68	147	86
Кількість осіб, щодо яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро	16	19	0	6	3	10	6	6	16	16	21	15	22	42
Кількість осіб, щодо яких набрав законної сили виправдувальний вирок суду щодо вчинення ними відповідних правопорушень	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	6	1	3
Відомості про розмір збитків і шкоди, завданих кримінальними правопорушеннями, віднесеними законом до підслідності Національного бюро, стан та обсяги їх відшкодування, млрд. грн.	87,17	153,29	196,61	220,02	221,29	229,7	261,06	293,38	97,02	98,58	113,39	120,88	0,08	82,2
<i>Відшкодовано, млн. грн.</i>	<i>136,3</i>	<i>253,3</i>	<i>360,4</i>	<i>452,4</i>	<i>562,9</i>	<i>601,6</i>	<i>1 291,2</i>	<i>1 688,5</i>	<i>2 806,3</i>	<i>3 796,9</i>	<i>4 545,0</i>	<i>5 795,0</i>	<i>6,7</i>	<i>9 156,5</i>

*Узагальнено та систематизовано автором на основі джерел [164-177]

ДОДАТОК В

Таблиця 4

Виявлені та/або розшукані АРМА в 2017 – 2023 роках у кримінальних провадженнях активи за їх видами*

Активи	Кількість / сума
Частки у статутних капіталах (млн. грн.)	143 920,2
Цінні папери (млн. грн.)	10 473,8
Цінні папери (млн. дол.)	18,3
Цінні папери (млн. євро)	163 000
Сільськогосподарська техніка з комплектуючими (од.)	14 204
Земельні ділянки (од.)	273 025
Нерухомість (житлова та нежитлова) (од.)	66 988
Майнові права інтелектуальної власності, нематеріальні активи (од.)	5 915
Грошові кошти (євро), млн.	269,21
Грошові кошти (долар) млн.	688,11
Грошові кошти (гривня) млн.	16 721,3
Транспортні засоби (шт.) (у т.ч. автомобільний, авіаційний/повітряний, морський та річковий, об'єкти трубопровідного транспорту)	62 595
Інше майно (товари та продукція, у т.ч. с/г продукція) (млн. од.)	172,5
С/г продукція, млн.т.	14,49
Тварини, од.	15629
Зброя, од.	1773
Віртуальні активи (еквівалент usd/usdt)	206671
Деревина (куб.)	5652
Залізничний транспорт (шт)	72

*Складено на основі [199; 200].

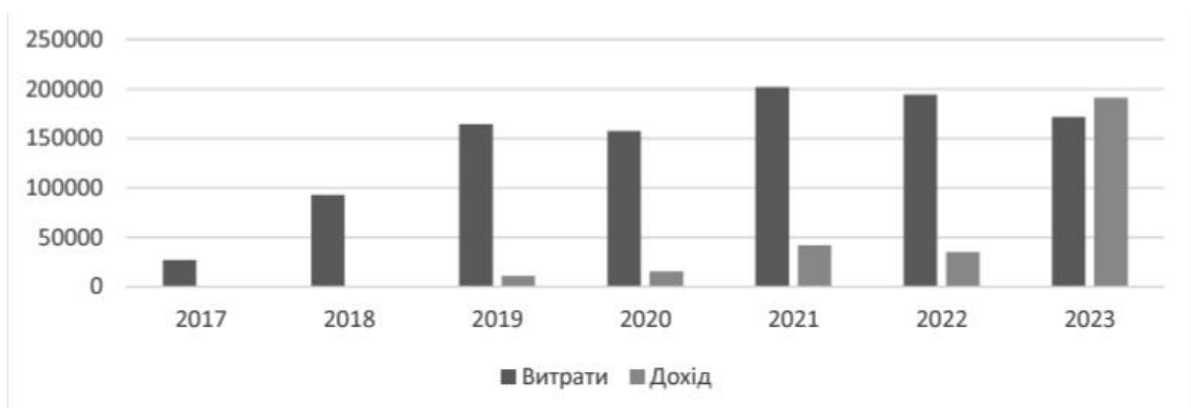

Рис. 2. Витрати і дохід АРМА протягом 2017-2023 рр.

*Джерело: [200, с. 4].

ДОДАТОК Г

Таблиця 5

Рівень довіри населення до антикорупційних структур, 72%

Зовсім не довіряю		Скоріше не довіряю		Скоріше довіряю		Повністю довіряю		Важко відповісти		Баланс довіри-недовіри*	
2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023
Вищий антикорупційний суд (ВАКС)**											
39,8	-	28,3	-	12,6	-	2,7	-	16,6	-	-52,8	-
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)											
40,4	13,3	29,2	28,2	12,7	25,1	2,5	10,0	15,3	23,4	-54,4	-6,4
Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП)											
40,0	13,2	29,3	28,8	11,6	24,3	2,0	9,6	17,2	24,0	-55,7	-8,1
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)											
41,4	14,6	28,2	28,0	10,7	22,5	2,5	9,2	17,2	25,8	-56,4	-10,9

*Складено на основі [202].

**дані опитування, проведеного у 2023 р. представляють рівень довіри громадян до судів (судової системи загалом) без виокремлення ВАКС.

ДОДАТОК Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гришук М. Теоретико-правовий зміст генези антикорупційного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 269-275. DOI: 10.35774/app2019.04.269.
2. Гришук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 28-35. DOI: 10.35774/app2020.02.028.
3. Гришук М. Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загально-теоретичний аспект. *Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Випуск 8 (спецвипуск). С. 106-114.
4. Гришук М. Кримінальне переслідування за незаконне збагачення: українське та міжнародне правове регулювання. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. № 53. С. 199-218. DOI: 10.31648/sp.6902.
5. Гришук М. Політика України у сфері запобігання і протидії корупції: проблемні аспекти та перспективи удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 23-28. DOI: 10.35774/app2021.02.023.
6. Гришук М. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як ключовий інструмент реформування антикорупційної політики України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3(27). С. 57-62. DOI: 10.35774/app2021.03.057.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Гришук М. Історико-правові аспекти антикорупційної політики. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 5-6 квітня 2019 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2019. С. 210-214.

8. Гришук М. Лікарська таємниця, її юридичне закріплення та гарантії в умовах пандемії: теоретико-правовий аспект. *Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2020 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2020. С. 34-39.
9. Гришук М. Оприлюднення інформації про осіб, які вчинили корупційне діяння як механізм протидії корупції. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 р.). Тернопіль: Університетська думка, 2021. С. 59-62 .
10. Гришук М. Незаконне збагачення крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 28 травня 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 100-105.
11. Гришук М. Визначальні тенденції генези законодавства України про боротьбу з корупцією. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 450-452.
12. Гришук М. Новели антикорупційного законодавства України. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 19-20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 67-69.

ДОДАТОК Е

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи
Західноукраїнського національного
університету,
к. е. н., доцент

Віктор ОСТРОВЕРХОВ

2024 р.

АКТ

впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри теорії права та конституціоналізму
Грищука Максима Олександровича
в навчальний процес юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

Комісія у складі:

Голови комісії: Сломи Валентини Миколаївни, професора кафедри
цивільного права і процесу, заступника декана
юридичного факультету, д.ю.н., професора;
членів комісії: Москалюк Надії Богданівни, професора кафедри безпеки
та правоохоронної діяльності, заступника декана
юридичного факультету, д.ю.н., професора;
Подковенко Тетяни Олександрівни, доцента кафедри
теорії права та конституціоналізму, к.ю.н., доцента

ЗУНУ

№ 126-29/2166 від 16.09.2024

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Грищука Максима Олександровича на тему «Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний аспект» використовуються для проведення лекційних і семінарських занять з дисциплін «Історія держави і права України», «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Правові інституції України», «Міжнародне публічне право», «Охорона прав і свобод людини у публічному праві» тощо, що викладаються для студентів юридичного факультету, які навчаються за програмами освітніх ступенів «бакалавр» та «магістр» спеціальності 081 Право. Наукові праці Грищука Максима Олександровича використані при формуванні навчально-методичних комплексів вказаних дисциплін.

Серед них:

1. Грищук М. Теоретико-правовий зміст генези антикорупційного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 269-275.
2. Грищук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2. С. 28-35.
3. Грищук М. Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загально-теоретичний аспект. *Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Випуск 8 (спецвипуск). С. 106-114.
4. Грищук М. Кримінальне переслідування за незаконне збагачення: українське та міжнародне правове регулювання. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. № 53. С. 199-218.
5. Грищук М. Політика України у сфері запобігання і подолання корупції: проблемні аспекти та перспективи удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2. С. 23-28.
6. Грищук М. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як ключовий інструмент реформування антикорупційної політики України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 69-76.
7. Грищук М. Історико-правові аспекти антикорупційної політики. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід"* (м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 5-6 квітня 2019 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2019. Т.1. С. 210-214.
8. Грищук М. Лікарська таємниця, її юридичне закріплення та гарантії в умовах пандемії: теоретико-правовий спектр. *Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти / Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції* (Тернопіль, 15 травня 2020 р.). ТНЕУ, 2020. С. 32-37.
9. Грищук М. Оприлюднення інформації про осіб, які вчинили корупційне діяння як механізм протидії корупції. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: [Матеріали V*

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 16-17 квітня 2021 р.]. Тернопіль: Університетська думка, 2021. 93-95 с.

10. Гришук М. Незаконне збагачення крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.)* / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021.
11. Гришук М. Визначальні тенденції генези законодавства України про боротьбу з корупцією. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: [Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 28 квітня 2023 р.]*. Тернопіль: Університетська думка, 2023. 450-452 с.
12. Гришук М. Новели антикорупційного законодавства України. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 19-20 квітня 2024 р.]*. Тернопіль: Університетська думка, 2024. 67-69 с.

Голова комісії:

професор кафедри цивільного права і процесу,
заступник декана юридичного факультету,
д.ю.н., професор

Валентина СЛОМА

Члени комісії:

професор кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності, заступник
декана юридичного факультету,
д.ю.н., професор

Надія МОСКАЛЮК

доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму,
к.ю.н., доцент

Тетяна ПОДКОВЕНКО

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
(ТНПУ)**

вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352) 43-58-80, факс (0352) 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
(TNPУ)**

2 M.Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43-58-80, fax: +38 0352 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від « 23 » 09 2024 р. № 1260/33-03 На № _____ Від « _____ » _____ 20__ р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Західноукраїнського національного університету**

Грищука Максима Олександровича

**на тему «Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний
аспект», у роботі Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка**

Представлені висновки та пропозиції, отримані на основі комплексного дисертаційного дослідження аспіранта Західноукраїнського національного університету Грищука Максима Олександровича на тему «Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний аспект», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними, можуть бути використані для викладання правничих дисциплін, у наукових дослідженнях, подальшій нормотворчій роботі і для вдосконалення діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у відповідній сфері.

Перший проректор,
д.б.н., проф.

Завідувач кафедри
історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук,
д.і.н., професор

Надія ДРОБИК

Іван ЗУЛЯК

Прокуратура України
СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА

вул. Ісаакяна, 17, м. Київ, 01135, тел.: 200-49-06

e-mail: office@sap.gov.ua

Код ЄДРПОУ 45252419

№ _____

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Грищука Максима Олександровича
на тему «Правове забезпечення антикорупційної діяльності:
Загальнотеоретичний аспект»
(спеціальність 081 Право)**

В межах дисертаційного дослідження зазначено, що удосконалення правового забезпечення антикорупційної діяльності є надзвичайно актуальним, адже обумовлене необхідністю вирішення нагальних питань з вдосконалення комплексної діяльності щодо запобігання і протидії корупції.

Комплексно проаналізовано особливості організації та функціонування системи антикорупційної діяльності в Україні як соціально-правового явища на основі аналізу міжнародного законодавства і досвіду антикорупційної політики окремих зарубіжних держав.

Відзначено недостатній рівень якості нормопроектувальної техніки при розробці правової бази функціонування новостворених антикорупційних органів, що спричинило численні судові баталії, експертні дискусії, привернення уваги міжнародних партнерів, необхідність виправлення колізій та внесення відповідних законодавчих змін, перезавантаження роботи окремих інституцій.

Висловлено думку щодо важливості запровадження інституту незаконного збагачення як самостійного складу кримінального правопорушення та здійснено наукове обґрунтування можливості удосконалення формулювання неправомірної вигоди в нормах кримінального права з дотриманням усіх принципів права, коректного окреслення суб'єктивних і об'єктивних ознак даного кримінального правопорушення.

Впровадження результатів дисертаційної роботи у діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури сприяє підвищенню ефективності роботи, вдосконаленню нормативно-правової бази та професійного рівня працівників прокуратури. Наукові дослідження та розробки знайшли своє практичне застосування, що підтверджує їх високу наукову та практичну цінність.

**Заступник Генерального прокурора –
керівник Спеціалізованої
антикорупційної прокуратури**

Олександр КЛИМЕНКО
прокуратура

27.09.2024 №05-4404ВИХ-24

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «Д ВІТО»

46010 м.Тернопіль, вул. Збаразька, 37/6а
Код ЄДРПОУ 42445203 ПІН 424452019182
р/р UA613808050000000026002614641 в АТ Райффайзен банк Аваль, МФО 380805
Тел. +38 067 675 47 94

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Грищука Максима Олександровича
у роботі товариства з обмеженою відповідальністю «Д Віто»**

Запропоновані висновки та пропозиції, отримані на основі наукового дослідження аспіранта Західноукраїнського національного університету Грищука Максима Олександровича на тему «Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний аспект», є актуальними, використовуються для вдосконалення практики діяльності ТОВ «Д Віто» щодо участі в тендерних процедурах державних закупівель медичного обладнання і товарів медичного призначення.

Директор ТОВ «Д ВІТО»

Яріш А.М.